Міністерство освіти і науки України
ВСП «Ковельський промислово-економічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Конспект лекцій
для здобувачів освітньо-професійного ступеня
фаховий молодший бакалавр
галузі знань D Бізнес, адміністрування та право
спеціальності D3 Менеджмент
денної форми здобуття освіти

Ковель, 2025

УДК 330
З-91

Затверджено до видання методичною радою ВСП «КПЕФК Луцького НТУ»,

протокол *№1* від «*29*» *серпня 2025 року.*

Голова методичної ради ВСП «КПЕФК ЛНТУ» _____ Ігор ІЛЮШИК
(підпис)

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії з обліку і оподаткування та менеджменту ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

протокол *№1* від «*18» вересня 2025 року.*

Голова комісії _____ Світлана САМЧИНСЬКА
(підпис)

Електронна копія друкованого видання передана до книжкового фонду бібліотеки ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

Завідувачка бібліотеки_____ Неля ТЕЛЮЧИК

Укладач: _____ Леся ЗУБЧИК, викладач-методист ВСП «КПЕФК ЛНТУ»
(підпис)

Рецензент:_____ Володимир ПИЦ, кандидат економічних наук,
(підпис) викладач-методист ВСП «КПЕФК ЛНТУ»

Відповідальний за випуск: _____ Леся ПРОКОПЧУК, методист ВСП
(підпис) «КПЕФК ЛНТУ»

Економіка підприємства [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань D Бізнес,
З-91 адміністрування та право спеціальності D3 Менеджмент денної форми здобуття освіти / уклад. Леся ЗУБЧИК. – Ковель: ВСП «КПЕФК ЛНТУ», 2025. – 132 с.

Конспект лекцій підготовлений з метою надання допомоги здобувачам у досконалому вивченні теоретичного матеріалу та набуття практичних навичок при виконанні економічних розрахунків.

Видання містить короткий текст теоретичного матеріалу, перелік запитань і тести для самоконтролю, список рекомендованої літератури.

Призначене для здобувачів спеціальності D3 Менеджмент денної форми здобуття освіти.

© Леся ЗУБЧИК, 2025

З М І С Т

Вступ …… 4

Розділ 1. Підприємство в сучасній системі господарювання ……... **5**

Лекція 1 Економіка підприємства як сфера діяльності людей і галузь знань.. 5

Лекція 2 Підприємство як суб'єкт господарювання……... 9

Лекція 3 Види підприємств та їх організаційно правові форми…… 12

Лекція 4 Основи підприємництва……. 16

Лекція 5 Планування як функція управління підприємством…… 23

Лекція 6 Бізнес-план як різновид перспективного планування……. 27

Лекція 7 Виробнича програма підприємства……... 33

Розділ 2. Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці …… **37**

Лекція 8 Трудові ресурси підприємства……... 37

Лекція 9 Продуктивність праці……. 42

Лекція 10 Система організації оплати праці на підприємстві…….. 47

Лекція 11-12 Форми і системи оплати праці……... 51

Розділ 3. Ресурсне забезпечення підприємства ……... **56**

Лекція 13 Основні засоби підприємства…… 56

Лекція 14 Спрацювання та амортизація основних засобів підприємства…….. 61

Лекція 15 Виробнича потужність підприємства…… 68

Лекція 16 Оборотні засоби підприємства…….. 72

Лекція 17 Нематеріальні активи і ресурси підприємства……. 78

Лекція 18 Інвестиційні ресурси підприємства……... 82

Розділ 4. Фінансово-економічні результати господарської діяльності підприємства …… **86**

Лекція 19 Витрати підприємства…….

Лекція 20 Собівартість – важливий показник діяльності підприємства……. 86

Лекція 21 Ціна на продукцію: методи встановлення та регулювання…… 90

Лекція 22 Прибуток і дохід підприємства…….. 98

Лекція 23 Оцінка економічної ефективності діяльності підприємства……... 102

Лекція 24 Реструктуризація та санація підприємства……... 108

Лекція 25 Банкрутство підприємств і його наслідки…… 111

Розділ 5. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства …… **115**

Лекція 26 Поняття зовнішньоекономічної діяльності підприємства…….. 115

Лекція 27 Основні положення міжнародних контрактів…….. 121

Лекція 28 Зовнішньоекономічна діяльність на території вільних економічних зон……. 125

Рекомендована література…… **129**

В С Т У П

В умовах ринкових відносин центр економічної діяльності переміщується до основної ланки усієї економіки – підприємства. Саме на цьому рівні створюється потрібна суспільству продукція, надаються необхідні послуги. На підприємстві зосереджені найбільш кваліфіковані кадри, тут вирішуються питання ощадливої витрати ресурсів, застосування високопродуктивної техніки, технології, розробляються бізнес-плани, застосовується маркетинг, здійснюється управління.

Усе це вимагає використання глибоких економічних знань. Адже, в умовах ринкової економіки виживає лише той, хто найбільш компетентно визначить вимоги ринку, створить і організує виробництво продукції, яка користується попитом, забезпечить високим доходом висококваліфікованих працівників.

Конспект лекцій розкриває теоретичні основи і практичні форми функціонування, механізми взаємодії підприємств як суб'єктів економічної діяльності суспільства. Він охоплює ключові розділи економіки та ефективності господарювання на рівні основної структурної ланки виробництва, теоретичні основи і практичні методи економічного впливу на процеси виробництва в умовах формування ринкової економіки.

Навчально-методичне видання підготовлено з метою надання допомоги здобувачам освіти у набутті основних професійних компетентностей щодо сукупності економічних процесів, які здійснюються на підприємстві при використанні ресурсів для задоволення потреб споживачів у відповідності до можливостей учасників господарської діяльності.

Конспект лекцій розроблений відповідно до робочої програми з освітнього компонента «Економіка підприємства».

Зміст навчального видання в логічній послідовності відображає структуру курсу.

Для визначення рівня засвоєння теоретичного матеріалу у навчально-методичному виданні пропонуються питання для самоконтролю з кожної теми курсу, тести для самоперевірки знань здобувачів та список рекомендованої літератури.

Розділ 1. Підприємство в сучасній системі господарювання

Лекція: Економіка підприємства як сфера діяльності людей і галузь знань

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Дисципліна «Економіка підприємства» як наука, її зміст, завдання і зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану***
2. ***Значення економічної освіти кадрів для забезпечення ефективності виробництва***

1. Дисципліна "Економіка підприємства" як наука, її зміст, завдання і зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану

Термін «економіка» походить від давньогрецького слова *οἰκονομία* (*ойкономія,* "управління домогосподарством") від *οἶκος* (*ойкос,* "дім") + *νόμος (номос,* "звичай" чи "право"), що дослівно означає «мистецтво ведення господарства». У центрі економічних процесів завжди перебували власники, виробники, посередники. Від їхнього господарювання залежав добробут тисяч громадян.

«Центр ваги» суспільної економічної діяльності зміщується до основної ланки економіки – підприємства. Саме на його рівні створюється необхідна суспільству продукція, надаються послуги, виконуються певні роботи. Знання економіки підприємства – необхідна умова розуміння суспільних соціально-економічних процесів та вирішення нагальних господарських завдань.

Економіка підприємства – це суспільна наука, що вивчає ефективне використання обмежених ресурсів, розглядає питання організації та управління виробництва, розподілу, обміну, збуту й споживання товарів та послуг.

Ціль економіки – пояснити як працюють господарства. Економіка розглядає усі сфери людського буття, так чи інакше відображає усі процеси, які відбуваються в суспільстві: від політичних до культурних, проявляє себе у суспільному житті не тільки крізь бізнес, фінанси, державні інститути, але й у злочинності, освіті, релігії та інших соціальних сферах як війна та наука.

Об'єктом вивчення освітнього компонента виступає виробничо-господарська діяльність підприємства в умовах розвинутої ринкової економіки.

Предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» є взаємозв'язок усіх видів ресурсів у реально організованому виробництві та економічні відносини, що виникають у процесі виготовлення продукції або надання послуг за умов ринкової системи господарювання.

Основними розділами економіки є:

1. *Мікроекономіка* (мала економіка), яка ставить за мету дослідити поведінку фірм, окремих людей, сім'ї.

2. *Макроекономіка* (велика економіка), яка вивчає країни, великі інтернаціональні об'єднання та світ в цілому.

Економіка як наука має свої принципи, а саме:

1. *Взаємодія теорії і практики.* Теорія, як результат раціонального мислення, пізнання законів та закономірностей економічного розвитку – необхідна умова для

прийняття правильних рішень про напрямок використання матеріальних ресурсів, про реалізацію товарів і послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках. Практика дає основу для наукового аналізу.

2. *Єдність мікро-і макроаналізу*. З однієї сторони, мікроаналіз дозволяє відповісти на питання, як краще вписатися в ринкові відносини, досягнути високих результатів в бізнесі. Але, з іншої сторони, при більш детальному вивченні питання виходить, що визначити, що і в якій кількості виробляти, можна тільки в тому випадку, якщо врахована динаміка загального виробництва та її перспективи.

3. *Історичного реалізму* означає, що тільки при врахування реальної ситуації, її специфіки може бути здійснений правильний аналіз процесів і явищ господарського життя.

Завдання економічної науки полягає у:

- формуванні комплексу професійних знань з економіки та ефективного господарювання на рівні первинних ланок виробництва і підприємства в цілому;
- усвідомлення суті основних категорій і понять;
- з'ясування змісту економічної роботи;
- розвитку навичок використання принципів, способів та інструментів обґрунтування, вибору і реалізації управлінських рішень.

Найтісніше економіка пов'язана з такими науками, як:

- *математика* (економіка широко використовує формули, рівняння, графіки для аналізу та ілюстрації різних процесів і явищ);
- *право* – дослідження економіки неможливе без знань законодавчих актів, які регулюють суспільні взаємини як всередині країни, так і на міжнародному рівні;
- *знання психології* дають змогу виявити особливості поведінки людини у різних життєвих ситуаціях, з'ясувати мотиви, які змушують її діяти так чи інакше;
- *вивчення історії* допомагає виявляти закономірності становлення й розвитку господарства і з'ясувати умови формування світової економіки;
- *географічні знання* дають змогу з'ясувати роль природних умов, сировинних ресурсів, соціальних факторів різних територій у розміщенні виробництва товарів й послуг.

Саме тому економіку цілком справедливо вважають головною цариною в діяльності людей, що забезпечує суспільство життєво необхідними матеріальними благами, послугами виробничо-технічного та споживчого призначення.

2. Значення економічної освіти кадрів для забезпечення ефективності виробництва

Мета освітнього компонента «Економіка підприємства» полягає у тому, щоб майбутні спеціалісти набули таких знань з економіки підприємства, які дадуть змогу їм компетентно вирішувати практичні завдання безпосередньо на підприємствах.

Важливе місце при вивченні курсу «Економіка підприємства» відведено надзвичайно актуальним питанням обґрунтування та вибору методів і формування системи показників оцінювання економічних результатів, ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності. Сучасний спеціаліст повинен досконало володіти інструментарієм оцінювання результативності та ефективності

діяльності підприємства, яке проводиться з метою не лише внутрішнього аудиту, але й для порівняння показників підприємства із показниками зовнішніх організацій, а також показниками світового рівня.

У ринковій економіці виживають лише ті підприємства, які найбільш правильно і компетентно зрозуміли вимоги ринку, організували виробництво конкурентоспроможної продукції, послуг, що користуються попитом, уміло здійснюють мотивацію висококваліфікованої творчої праці персоналу.

Економічна освіта формує економічну і правову культуру, завдяки чому вони можуть швидше адаптуватися в умовах ринкової економіки; надає не лише загальні і спеціальні економічні знання і навички, а й сприяє навчанню компетентно приймати рішення, обговорювати й оцінювати отримані результати, всебічно використовувати можливості усіх систем виробництва для підвищення його ефективності

Усе це вимагає глибоких економічних знань, а, отже, і відповідної підготовки фахівців.

Економічні знання потрібні в усіх сферах людської діяльності, а саме:

1. У житті людини:

- для розширення можливостей вибору майбутньої професії чи виду діяльності;
- для забезпечення свого добробуту;
- для втілення своєї мрії.

2. У житті суспільства:

- для побудови економічно сильної держави;
- для забезпечення достатнього рівня життя громадян;
- для досягнення соціальної і політичної стабільності, рівноправної взаємодії з іншими країнами.

Контрольні запитання:

1. Поясність значення вивчення «Економіки підприємства» для фахової підготовки спеціалістів.
2. Що є предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства»?
3. У чому полягає завдання вивчення економічної науки?
4. Охарактеризуйте основні розділи економіки.
5. Яке значення мають економічні знання у житті суспільства?

Тести для самоконтролю:

1. Термін «економіка» у перекладі з грецької мови означає:

а) управління країною;
б) мистецтво ведення домашнього господарства;
в) народне господарство країни;
г) закономірність господарської діяльності людей;
д) система економічних наук.

2. Основними розділами економіки є…:

а) економічна теорія та економіка;
б) економіка та економетрія;
в) мікроекономіка та макроекономіка;
г) економічна теорія та мікроекономіка;
д) економічна теорія та макроекономіка.

3. Предметом вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» є…:

а) взаємозв'язок всіх ресурсів у реально організованому виробництві;
б) формування комплексу професійних знань з економіки та ефективного господарювання на підприємстві;
в) роз'яснення як та яким чином працюють господарства;
г) з'ясування змісту економічної роботи;
д) усвідомлення сутності основних економічних категорій і понять.

4. Економіка підприємства як наука вивчає…:

а) виробничі відносини між людьми та дію економічних законів у процесі виробництва;
б) організацію праці та управління виробництвом;
в) створення ринків у різних галузях народного господарства;
г) діяльність промислових підприємств;
д) усі відповіді правильні.

5. Яке значення для підприємства має вивчення освітнього компонента «Економіка підприємства» як науки?

а) формування інноваційних ідей для конкурентної боротьби;
б) створення основ для розвитку соціальної політики;
в) розробка планів національного економічного розвитку;
г) аналіз економічної діяльності та пошук шляхів її вдосконалення;
д) формування міжнародних економічних відносин.

6. Що з наведеного є основним завданням «Економіки підприємства» як науки?

а) пошук оптимальних шляхів розвитку державної економіки;
б) оцінка економічної стійкості підприємства;
в) управління національними фінансами;
г) розробка стратегії державної економічної політики;
д) формування теоретичних основ макроекономічної політики.

Лекція: Підприємство як суб'єкт господарювання

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття, цілі й напрямки діяльності підприємства.***
2. ***Правові основи функціонування підприємства.***

1. Поняття, цілі й напрямки діяльності підприємства

Підприємство – це організаційно відокремлена та економічно самостійна основна ланка виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію, виконує роботи або надає послуги.

Кожне підприємство є юридичною особою, має замкнуту систему обліку та звітності, самостійний баланс, розрахункові рахунки в банку, печатку з власною назвою, товарний знак.

Статус юридичної особи підприємство набуває з моменту державної реєстрації:

- у держаного реєстратора: центр надання адміністративних послуг (ЦНАП), нотаріуси, що мають доступ до держреєстру, онлайн через портал «Дія» (виписка або витяг з ЄДР, ідентифікаційний код юридичної особи_ код за ЄДРПОУ);
- у Державній податковій службі (довідка про взяття на облік платника податків);
- платником єдиного соціального внеску.

Головною метою будь-якого підприємства є задоволення потреб ринку у товарах і послугах та одержання максимально можливого прибутку.

Як самостійна економічна одиниця підприємство самостійно визначає, що, як і для кого виробляти. У зв'язку з цим, підприємство виконує такі взаємопов'язані ***функції:***

1. *Виробничо-технічна функція* полягає у виробництві товарів і послуг, на які в поточний момент є попит.
2. *Соціальна функція* полягає в тому, що підприємство є основним місцем працевлаштування громадян і таким чином є джерелом їхніх особистих доходів.
3. *Економічна функція* полягає в тому, що підприємство – один з основних елементів господарства держави.
4. *Зовнішньоекономічна функція* полягає в тому, що представляючи країну на міжнародному ринку, підприємство безпосередньо приймає участь у міжнародному поділі праці, який впливає на економіку всієї країни, отже, й на кожне підприємство.

Важливою *відмінною рисою підприємства* як суб'єкта господарювання є його *виробничо-технічна, організаційна та економічна єдність.*

Виробничо-технічна єдність підприємства полягає в єдності всіх структурних підрозділів підприємства, включених в єдиний процес виготовлення продукції або окремих частин готового виробу.

Організаційна єдність передбачає наявність постійного трудового колективу, організаційної структури й апарату управління, інформаційної бази.

Економічна єдність виявляється в єдності господарювання, системи обліку та звітності, оцінки діяльності структурних підрозділів.

У практиці господарювання кожне підприємство здійснює багато конкретних видів діяльності, які за спорідненими ознаками об'єднують в окремі ***головні напрямки:***

1. Маркетингова діяльність.
2. Інноваційна діяльність.
3. Виробнича діяльність.
4. Комерційна діяльність.
5. Після продажний сервіс.
6. Економічна діяльність.
7. Соціальна діяльність.

Напрямки діяльності взаємопов'язані й в сукупності характеризують ту чи іншу стратегію функціонування й розвитку підприємства, механізм його господарювання.

У структурі національної економіки підприємство є основною ланкою. Саме тут безпосередньо поєднуються різноманітні фактори виробництва для створення матеріальних благ та надання послуг. Упорядкована сукупність підприємств та їх об'єднань утворює економічну систему країни.

2. Правові основи функціонування підприємства

Кожне підприємство повинно діяти та господарювати в межах законодавства, що регулює всі напрямки його діяльності. З великої кількості юридичних актів основними є:

- *Цивільний кодекс.*
- *Статут підприємства.*
- *Колективний договір.*

Цивільний кодекс регулює майнові та зобов'язальні правовідносини, організаційно-правові форми підприємств, укладення договорів тощо.

Будь-яке підприємство незалежно від форми власності та системи господарювання діє на підставі власного статуту.

Статут – це повне зібрання обов'язкових правил, що регулюють індивідуальну діяльність підприємства та взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання.

У статуті підприємства визначаються:

- точне найменування та місцезнаходження;
- власник або засновник;
- основна мета й цілі діяльності;
- органи управління та порядок їх формування;
- повноваження трудового колективу;
- джерела та порядок утворення майна;
- умови реорганізації і припинення існування.

На підприємстві важливу соціальну роль відіграє колективний договір.

Колективний договір – це угода між трудовим колективом в особі профспілки та адміністрацією, що укладається щорічно і не може суперечити чинному законодавству України.

Колективним договором регулюються виробничі, трудові та економічні відносини трудового колективу з адміністрацією будь-якого підприємства, яке використовує найману працю. Колективний договір складається зі вступної частини, що знайомить трудовий колектив із напрямками розвитку та вдосконалення виробництва, умов праці і культурно-побутового забезпечення працівників, а також кілька розділів із конкретними зобов'язаннями адміністрації за основними напрямками діяльності колективу.

Контрольні запитання:

1. Яке місце в економічній системі сучасного суспільства займає підприємство?
2. Назвіть основні функції підприємства і розкрийте їх суть.
3. У чому полягає основна мета діяльності підприємства?
4. Назвіть головні напрямки діяльності підприємства.
5. Охарактеризуйте основні законодавчо-нормативні документи, які врегульовують діяльність підприємств в Україні.

Тести для самоконтролю:

1. Підприємство набирає статусу юридичної особи з моменту…:

а) укладання і підписання установчих документів;
б) відкриття розрахункового рахунку в банку;
в) державної реєстрації;
г) виготовлення печатки підприємства;
д) розробки колективного договору.

2. Головне завдання підприємства полягає у…:

а) задоволенні потреб ринку з метою отримання прибутку;
б) ефективному використання основних і оборотних засобів;
в) підвищенні продуктивності праці та ефективному використанні системи мотивації праці;
г) підвищенні якості продукції, що випускається;
д) усі відповіді правильні.

3. Діяльність підприємства врегульовує…:

а) Верховна Рада України;
б) Кабінет Міністрів України;
в) органи місцевого самоврядування;
г) чинне законодавство про механізм господарювання підприємства;
д) Президент України.

Лекція: Види підприємств, їх організаційно-правові форми

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Класифікація підприємств за різними ознаками.***
2. ***Класифікація підприємств за організаційно-правовою формою господарювання.***

1. Класифікація підприємств за різними ознаками

Для забезпечення ефективного господарювання за ринкових умов, кваліфікованого управління підприємствами важливою є їхня чітка й повна класифікація за певними ознаками.

Підприємства класифікують за такими ознаками:

1. ***За метою і характером діяльності:***
   - *комерційні* працюють з метою одержання прибутку;
   - *некомерційні* (доброчинні, наукові, медичні, освітянські та інші організації невиробничої сфери).
2. ***За формою власності:***
   - *приватні* – це підприємства, що належать окремим громадянам на правах приватної власності та з правом найму робочої сили;
   - *комунальні* – це підприємства, що засновані на власності відповідної територіальної громади;
   - *державні* – це підприємства, засновані на державній формі власності.
3. ***За національною належністю капіталу:***
   - *національні* – капітал належить підприємствам своєї країни;
   - *іноземні* – капітал є власністю іноземних підприємств;
   - *змішані* – капітал належить підприємствам двох або більше країн.
4. ***За галузево-функціональним видом діяльності:***
   - *промислові;*
   - *сільськогосподарські;*
   - *будівельні;*
   - *транспортні;*
   - *торгівельні;*
   - *банківські;*
   - *туристичні* та інші.
5. ***За розміром та чисельністю працівників:***

- *мікропідприємства* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 10 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції не перевищує 2 млн. євро;
- *малі* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції за рік не перевищує 10 млн. євро;
- *середні* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих більше 50 осіб, але не перевищує 250 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції за рік не перевищує 50 млн. євро;

- *великі підприємства* – це підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих більше 250 осіб, а обсяг доходу від реалізації продукції перевищує 50 млн. євро.

6. *За способом утворення (заснування) та формування статутного капіталу:*

- *унітарне* створюється одним засновником;
- *корпоративне* створюється двома або більше засновниками за їх спільними рисами.

7. *За організаційно-правовою формою господарювання.*

Існують інші класифікаційні ознаки підприємств, але перелічені є найважливішими.

3. Класифікація підприємств за організаційно-правовою формою господарювання

Організаційно-правова форма господарювання – це форма здійснення господарської діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками, режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства, порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності.

В Україні відповідно до Державного класифікатора «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» **виділяють наступні організаційно-правові форми господарювання:**

1. ***Господарські товариства*** – це підприємства, створені на основі угоди між юридичними особами й громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Розрізняють такі ***види господарських товариств:***

- *акціонерне товариство* – це товариство, що існує як незалежна юридична одиниця, власність якої поділена на окремі частини – паї. Акціонерні товариства створюються в формі публічних або приватних товариств;
- *товариство з обмеженою відповідальністю* – це товариство, статутний капітал якого утворюється тільки з коштів його засновників. Відповідальність за зобов'язання такі підприємства несуть тільки в межах своїх вкладів;
- *товариство з додатковою відповідальністю* – це товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами;
- *повне товариство* – це товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю та несуть загальну відповідальність за зобов'язаннями;
- *командитне товариство* – це товариство, в якому поряд з учасниками з повною відповідальністю є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується особистим внеском у майно такого товариства.

4. ***Кооперативи*** – це добровільні об'єднання фізичних або юридичних осіб з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності. В економіці України функціонують два основні типи кооперативів: виробничі й споживчі.
5. ***Організації (установи, заклади)*** утворюються компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої державної

власності, як правило, без поділу її на частки, і входять до сфери його управління (органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, державні та комунальні організації).

6. ***Об'єднання юридичних осіб*** – це організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. В Україні найбільш поширеними ***формами об'єднання підприємств є:***

- *асоціація* – найпростіша форма договірного об'єднання підприємств з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатись у будь-яку діяльність своїх учасників;
- *корпорація* – договірне об'єднання господарських суб'єктів на засадах інтеграції та виробничих інтересів з делегуванням їй окремих повноважень для централізованого регулювання діяльності;
- *консорціум* – тимчасове статутне об'єднання промислового і банківського капіталу для реалізації певної підприємницької ідеї, інвестиційного проекту;
- *концерн* – об'єднання підприємницьких структур, що характеризується єдністю власності й контролю. Після створення концерну суб'єкти господарювання втрачають свою самостійність, підпорядковуючись потужним фінансовим структурам;
- *холдинг* – організаційна форма об'єднання інвестиційних ресурсів, утворення, яке не займається виробничо-господарською діяльністю, а спрямовує свої кошти на придбання контрольного пакета акцій інших підприємств.
- *картель* – це організована група людей чи компаній, які встановлюють монополію в певній галузі бізнесу, тим самим контролюючи маркетинг та ціноутворення на продукт;

6. ***Відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи:***

- *філії* – відокремлені підрозділи юридичної особи, що розташовані поза її місцезнаходженням, та здійснюють усі або частину її функцій;
- *представництва* – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво та захист інтересів юридичної особи.

8. ***Об'єднання громадян, профспілки, благодійні організації та інші подібні організації*** – це добровільні громадські формування, створені на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод (політичні партії, громадські організації, релігійні організації, профспілки, творчі спілки, благодійні організації).
9. ***Інші організаційно-правові форми господарювання*** (підприємці, біржі, кредитні спілки).

Контрольні запитання:

1. Назвіть головні ознаки, за якими класифікують підприємства.
2. Які фактори впливають на формування організаційно-правових форм підприємств?
3. Дайте розширену класифікацію організаційно-правових форм суб'єктів господарювання.

4. Проведіть порівняльний аналіз основних видів господарських товариств.
5. Поясніть причини створення різних форм об’єднань підприємств.

Тести для самоконтролю:

1. Асоціації, корпорації, консорціуми та холдингові компанії за організаційно-правовою формою господарювання належать до…:

   а) кооперативів;
   б) господарських товариств;
   в) організацій;
   г) відокремлених підрозділів;
   д) об’єднань юридичних осіб.

2. За метою і характером діяльності підприємства поділяються на…:

   а) приватні, колективні, комунальні, державні;
   б) комерційні, некомерційні;
   в) кооперативи, господарські товариства, організації, об’єднання підприємств;
   г) національні, іноземні, змішані;
   д) мікро, малі, середні, великі.

3. Філії та представництва за організаційно-правовою формою господарювання належать до…:

   а) кооперативів;
   б) господарських товариств;
   в) організацій;
   г) відокремлених підрозділів;
   д) об’єднань підприємств.

4. Холдинг як специфічна організаційна форма об’єднання підприємницьких структур характеризується такими рисами…:

   а) безпосередньо не займається виробничо-господарською діяльністю, а спрямовує свої кошти на придбання контрольного пакету акцій інших підприємств;
   б) тимчасово об’єднує промисловий і банківський капітал для реалізації певної підприємницької ідеї;
   в) здійснює контроль за діяльністю підприємств;
   г) об’єднує підприємства з метою постійної координації господарської діяльності;
   д) усі відповіді правильні.

Лекція: Основи підприємництва

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття та суть підприємництва.***
2. ***Організація підприємницької діяльності.***
3. ***Види підприємницької діяльності.***
4. ***Користування майном у підприємницькій діяльності.***

1. Поняття та суть підприємництва

Визначальною умовою переходу до ринку є формування суб'єктів ринкових відносин, в ролі яких виступають підприємці. Підприємництво є невід'ємною ознакою ринку. Немає підприємців – немає ринку, і навпаки. Уявлення про нього формувалось впродовж тривалого історичного періоду, змінювалося під впливом багатьох факторів.

Поняття *«підприємець»* на початку XVIII ст. ввів англійський банкір-економіст Р.Кантільйон. Під ним він розумів людей з нефіксованими прибутками (ремісників, селян), тобто тих, хто був зайнятий економічною діяльністю. Головною рисою підприємця Р. Кантільйон вважав – готовність до ризику. Інший вчений А.Сміт зазначав, що підприємець керується лише власним інтересом, переслідує власну вигоду.

Проте, не лише інтереси та вигода зумовлюють діяльність підприємця. Адже в умовах ринкового середовища існує багато суб'єктів підприємницької діяльності, між якими триває конкурентна боротьба за головний приз – прибуток. Одержати його можна тільки за умови застосування найефективнішого варіанта використання ресурсів, економічного ризику, новаторських ідей. Це заставляє підприємця використовувати найкращі якості працівників: творчість, сумлінну працю, організаторські здібності.

Свою діяльність підприємець спрямовує на виготовлення не товарів-аналогів, а виробів, що мають якісно-нові, відмінні риси. Зрозуміло, що виробництво їх не може принести підприємцю миттєву віддачу (прибуток), результат буде отримано через певний час. Через це більшу частину отриманого прибутку він спрямовує на розвиток господарської діяльності, а не на особисті потреби.

Підприємець – це особа, яка поєднує в собі новаторські, комерційні й організаторські здібності та застосовує їх для пошуку і розвитку нових видів та методів виробництва, нових сфер використання капіталу.

Підприємництво – це ініціативно-самостійна, господарсько-комерційна діяльність окремих фізичних і юридичних осіб з метою отримання прибутку, яка здійснюється від свого імені, на власний ризик і під особисту майнову відповідальність підприємця або юридичної особи – підприємства.

Суть підприємництва розкривається через його ***основні функції***, а саме:

1. *Інноваційна* (використання новаторських ідей і проєктів, готовність до виправданого ризику та вміння ризикувати в бізнесі).
2. *Ресурсна* (формування й ефективне використання власного капіталу, трудових та матеріальних ресурсів).

3. *Організаційна* (організація виробництва, реклами, продажу).
4. *Мотиваційна* (формування механізму максимального задоволення споживача).

Підприємницька діяльність може здійснюватися без використання і з використанням найманої праці, без утворення або з утворенням юридичної особи.

Підприємницька діяльність здійснюється за такими принципами:

1. Вільний вибір бізнесової діяльності.
2. Залучення на добровільних засадах ресурсів (грошових, майнових) підприємців та юридичних осіб для започаткування діяльності.
3. Самостійне формування програми діяльності (вибір постачальників ресурсів і споживачів продукції, встановлення цін на товари і послуги та ін.).
4. Вільне розпорядження прибутком після сплати обов'язкових платежів.
5. Самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

2. Організація підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність здійснюється від імені та під майнову відповідальність певними суб'єктами.

Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути:

- фізичні особи (громадяни України та інших держав, не обмежені у дієздатності);
- юридичні особи усіх форм власності.

Відповідно до чинного законодавства України заняття підприємницькою діяльністю заборонено таким категоріям громадян: народні депутати, військовослужбовцям, службовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, органів державної влади, а також особи, що мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво.

Підприємництво може набувати різноманітних форм залежно від того, чи діє підприємець самостійно, особисто або в партнерстві з іншими підприємцями, користується лише своїм майном або водночас і майном інших осіб, використовує свою працю або залучає найманих працівників.

Найпростіша форма підприємництва – це провадження підприємницької діяльності без створення юридичної особи, за умови державної реєстрації як фізичної особи-підприємця.

Суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа чи фізична особа-підприємець у порядку, визначеному ЗУ "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" від 15.05.2003 року.

Державна реєстрація суб'єктів підприємництва полягає у засвідченні факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Державна реєстрація здійснюється через державного реєстратора (у тому числі нотаріуса), центру надання адміністративних послуг (ЦЕАП) або онлайн через портал «Дія» за місцезнаходженням юридичної особи чи місцем проживання фізичної особи.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця державний реєстратор протягом двох робочих днів вносить до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, видає витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань (ЄДР), а також передає відповідним органам державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення для взяття фізичної особи - підприємця на облік.

Об'єктом підприємництва є певний вид діяльності (виробництво, торгівля, інноваційна справа, посередництво, операції з цінними паперами, надання послуг та ін.).

Підприємництво існує майже в усіх сферах економіки, за винятком деяких видів діяльності, що регламентуються чинним законодавством.

Такі види діяльності в Україні, як розвідка та експлуатація корисних копалин, ремонт спортивної, мисливської та інших видів зброї, виготовлення і реалізація медикаментів та хімічних речовин, виробництво пива, лікеро-горілчаних виробів, сигарет, медична, ветеринарна та юридична практика, потребують спеціального дозволу – ліцензії. Державні органи, які її видають можуть таким чином регулювати і контролювати зазначені види діяльності.

3. Види підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність – різноманітна, як і різноманітні людські потреби. Усі численні прояви підприємницької діяльності можна поділити на три основні її види: *виробниче підприємництво; комерційне підприємництво; фінансово-кредитне підприємництво.*

Виробниче підприємництво – найважливіший, провідний вид підприємницької діяльності, спрямований на виробництво продукції, послуг, інформації тощо, які підлягають реалізації споживачам.

Ця діяльність здійснюється підприємствами, що виготовляють різноманітну продукцію, виконують будівельні, ремонтні й інші роботи, надають побутові, консультативні, інформаційні та інші послуги, створюють духовні блага.

У центрі виробничого підприємництва знаходиться виготовлення споживчих благ. Таким чином, до виробничого підприємництва належать і заводи, і фабрики, і перукарні, і кав'ярні, і школи, і ліцеї, і агрофірми. Ці підприємства можуть і самі реалізувати власну продукцію, але головна їхня функція – виробництво.

Комерційне підприємництво – це діяльність, яка пов'язана з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг.

Змістом комерційного підприємництва є товарно-грошові та торговельно-обмінні операції. Комерція у вузькому розумінні слова – це торгівля, а комерсант – це працівник торгівлі. Торговельно-обмінні операції здійснюються у вигляді угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг. Представниками комерційного підприємництва є різні торговельні організації, що реалізують (продають) предмети споживання та засоби виробництва.

Фінансово-кредитне підприємництво – це діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний об'єкт: гроші, іноземна валюта, цінні папери. Фінансово-кредитне підприємництво – особливий різновид комерційного підприємництва.

Агентами фінансово-кредитного підприємництва є комерційні банки, фондові біржі, окремі фірми, навіть громадяни-підприємці. Особливою формою фінансово-кредитного підприємництва є страхування (життя і здоров'я, майна і відповідальності).

4. Користування майном у підприємницькій діяльності

У процесі здійснення підприємницької діяльності може відбуватися залучення до господарської діяльності виробничих приміщень, земельних ділянок, обладнання та інших засобів виробництва.

Під час проведення таких операцій складаються відносини майнового найму, оренди, лізингу, концесії, франчайзингу, фрахту, чартеру.

Майновий найм є найбільш загальним способом передавання майна у користування.

На практиці договір найму найчастіше використовується у житловій та побутовій сферах, а у підприємницькій діяльності – його різновиди: договори оренди, лізингу, чартеру, фрахту, концесії.

Предметом майнового найму може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, не обмежене у цивільному обігу (громадяни, які мають вогнепальну зброю та відповідний дозвіл на її використання, не можуть передавати в користування іншій особі).

Наймодавцями та наймачами можуть бути будь-які юридичні та фізичні особи.

Оренда – це тимчасове платне користування майном на основі договору між орендарем та орендодавцем.

У користування за договором оренди передається індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (або цілісний майновий комплекс), що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості. При оренді відбувається користування майном, яке необхідне «для здійснення підприємницької діяльності». Цей аспект відрізняє оренду від найму.

Оренда не змінює власника і означає розподіл функцій власника та господарюючого володаря (користувача). Орендар при цьому є власником виробленої продукції та послуг, доходів від їх реалізації, а також придбаного за їх рахунок майна. Орендар несе відповідальність за використання орендованої власності.

Специфічним різновидом оренди, що в деяких випадках може поєднувати в собі ознаки купівлі-продажу, є лізинг.

Лізинг – різновид підприємницької діяльності, яка спрямована на інвестування коштів у рухоме і нерухоме майно, що спеціально передається за договором фізичним та юридичним особам на відповідний період для використання в підприємницьких цілях.

Об'єктом лізингу є будь-яке рухоме і нерухоме майно, яке може бути віднесене до складу основних засобів.

Суб'єктами лізингу можуть бути:

1. *Лізингодавець* – суб'єкт підприємницької діяльності, який передає в користування об'єкти за договором лізингу.
2. *Лізингоодержувач* – суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує в користування об'єкти за договором лізингу.

3. *Продавець лізингового майна* – суб'єкт підприємницької діяльності, що виготовляє майно, яке є об'єктом лізингу.

Найпоширенішими видами лізингу є:

1. *Фінансовий лізинг* – договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60% від вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору. Фінансовий лізинг полягає в користуванні певним майном з набуттям права власності після закінчення дії договору лізингу.
2. *Оперативний лізинг* – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90% від вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору. Цей вид лізингу не передбачає переходу права власності на об'єкт лізингу до лізингоодержувача після закінчення терміну дії договору.

Різновидом оренди є ***концесія*** – це надання уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування зацікавленій особі право на створення певних благ за свій рахунок і на свій ризик за умов їх подальшої експлуатації цією особою.

Концесія поєднує в собі ознаки підряду (виконання на свій ризик робіт з будівництва) та найму, оренди, лізингу (строкове платне володіння і користування майном).

На відміну від майнового найму, оренди та лізингу в концесію можуть надаватися лише об'єкти державної та комунальної власності, а саме:

1. *Транспортна інфраструктура* (портові споруди, аеропорти, будівництво та експлуатація автомобільних доріг, інфраструктура залізниці, об'єктів дорожнього господарства).
2. *Енергетична інфраструктура* (теплові електростанції, гідроелектростанції, мережі розподілу енергії).
3. *Житлово-комунальне господарство* (системи водопостачання та водовідведення, очисні споруди, збирання та утилізація сміття, оброблення відходів, постачання тепла).
4. *Соціальна інфраструктура* (лікарні, школи, дитячі садки, музеї, театри, перевезення міським транспортом)

Перелік об'єктів, які можуть надаватися в концесію, затверджується Кабінетом Міністрів України.

В концесію надаються об'єкти на термін не менше десяти років та не більше п'ятдесяти років.

Франчайзинг – це метод здійснення підприємницької діяльності, за яким потужна, відома фірма надає іншому підприємству або окремому підприємцю право використовувати своє ім'я та товарний знак, виготовляти або продавати її продукцію (надавати послуги) в обмін на зобов'язання виплачувати частку доходу та за умови дотримання технологій виробничих та обслуговуючих операцій.

Фрахтування — угода про наймання морського судна для виконання рейсу чи ряду рейсів, або на обумовлений період часу.

Відповідно до статті 203 Кодексу торговельного мореплавства України за договором фрахтування судна на певний час судновласник зобов'язується за

обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час.

Чартер – договір між власником транспортного засобу і фрахтувальником (наймачем) на оренду всього транспортного засобу або його частини на певний рейс або термін. Тобто, це оренда усього літака. Термін також застосовується до індивідуальних приватних літаків і індивідуальних маршрутів, при перевезеннях строкових вантажів, повітряної швидкої допомоги. Слово «чартер» також нерідко застосовується щодо чартерного (не регулярного) рейсу повітряного судна, який виконується для конкретного замовника. При цьому авіакомпанія не несе ризику продати мало квитків і залишитися в збитку (у цьому полягає відмінність від регулярного рейсу).

Туристичні агентства часто таким чином фрахтують судна для своїх клієнтів.

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте передумови розвитку підприємництва в сучасних умовах.
2. Хто в Україні згідно чинного законодавства має право здійснювати підприємницьку діяльність?
3. Назвіть та охарактеризуйте види підприємницької діяльності.
4. Якими є особливості договору франчайзингу?
5. Які об’єкти можуть надаватися у концесію?

Тести для самоконтролю:

1. Ініціативно-самостійна діяльність фізичних та юридичних осіб з метою одержання прибутку, яка здійснюється на власний ризик і від свого імені – це…:

   а) бізнес;
   б) привласнення;
   в) підприємництво;
   г) приватизація;
   д) господарювання.

2. Функція, яка виражається в тому, що підприємництво здійснюється з використанням новаторських ідей, проектів та вміння ризикувати в бізнесі – це...:

   а) інноваційна функція;
   б) ресурсна функція;
   в) організаційна функція;
   г) мотиваційна функція;
   д) економічна функція.

3. Надання уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування зацікавленій особі право на створення певних благ за свій рахунок і на свій ризик за умов їх подальшої експлуатації цією особою – це…:

а) оренда;
б) майновий найм;
в) чартер;
г) фрахт;
д) концесія.

4. Лізингова операція вигідна для…:

а) продавця лізингового майна та лізингодавця;
б) лізингодавця та лізингоодержувача;
в) продавця лізингового майна та лізингоодержувача;
г) лізингодавця;
д) усіх учасників лізингу.

5. Договір фрахтування поєднує в собі…:

а) договір концесії та договір оренди;
б) договір майнового найму та лізингу;
в) договір перевезення та договір оренди;
г) договір концесії та договір лізингу;
д) договір оренди та договір лізингу.

6. Договір, за яким одна сторона зобов'язується надати іншій стороні за плату всю місткість одного чи кількох повітряних суден для повітряного перевезення пасажирів та вантажу – це…:

а) оренда;
б) майновий найм;
в) чартер;
г) фрахт;
д) лізинг.

7. Франчайзинг – це…:

а) модель бізнесу, де підприємство орендує ресурси у іншого підприємства;
б) спільне виробництво товарів різними підприємствами;
в) ліцензування права на використання бренду, продуктів та технологій;
г) створення нових продуктових ліній через державні субсидії;
д) структура розподілу товарів на міжнародних ринках.

Лекція: Планування як функція управління підприємством

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Суть, завдання і значення планування.***
2. ***Система планів підприємства в сучасних умовах господарювання.***

1. Суть, завдання і значення планування

Планування – це сфера діяльності органів управління підприємства з передбачення майбутнього стану його економіки на основі врахування дії законів розвитку природи і суспільства, а також тенденцій розвитку підприємства, галузі і національної економіки.

Процес планування полягає у визначенні мети, якої підприємство прагне досягнути за певний період, а також засобів, шляхів і умов досягнення.

Планування як сфера і вид діяльності:

- об'єднує структурні підрозділи підприємства загальною метою;
- надає усім процесам одно направленість, скоординованість дій;
- сприяє найбільш повному та ефективному використанню наявних ресурсів.

Об'єктом планування є виробничо-комерційна діяльність підприємства, його науково-технічний розвиток, соціальна сфера.

Суб'єктами планування є підприємство, цех, дільниця, робоче місце.

Завдання планування на підприємстві:

1. Оцінювати конкретний стан економіки підприємства, соціальних процесів на конкретний період часу та тенденції у його діяльності.
2. Науково передбачати майбутній стан економіки підприємства з урахуваннями тенденцій розвитку національної економіки, галузі.
3. Здійснювати оперативний контроль за діяльністю підприємства шляхом порівняння звітних і планових показників його діяльності.
4. Забезпечувати ефективне використання наявних на підприємстві технічних, матеріальних, трудових ресурсів та їх своєчасну заміну і поповнення.

Досвід зарубіжних і вітчизняних підприємств свідчить, що в ринкових умовах господарювання, планування виробничо-господарської діяльності є важливою умовою функціонування підприємств, їх економічного росту і розвитку.

Відсутність планів супроводжується помилковими маневрами, несвоєчасною зміною орієнтації, що призводить до втрати позицій на ринку, нестійкого фінансового стану, банкрутства підприємств.

Отже, ***планування*** – це дієвий інструмент, завдяки якому підприємства можуть визначати мету і завдання свого функціонування, розробляти систему заходів щодо поліпшення результатів діяльності або запобігання небажаним явищам.

2. Система планів підприємства в сучасних умовах господарювання

Система планів підприємства включає такі елементи:

1. ***Стратегічний план*** відображає основну мету розвитку підприємства. Він включає загальні цілі, способи їх досягнення і розраховується на тривалий

період їх реалізації (5-10 років). Стратегія базується на реальних можливостях підприємства, його реакції на об'єктивні внутрішні та зовнішні обставини діяльності. Хоча стратегічне планування розраховане на тривалий період, воно не просто зосереджується на певному періоді часу, а включає в себе сукупність ідей розвитку підприємства.

Відповідальність за розробку стратегії несе насамперед вище керівництво підприємства, оскільки стратегічне планування вимагає високої кваліфікації, масштабного охоплення проблем виробництва, врахування багатьох чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

2. ***Плани розвитку підприємства*** передбачають формування тактичних планів реалізації стратегічних завдань на певний період і поточних планів соціально-економічного розвитку підприємства. Плани розвитку підприємства включають:

- *тактичне планування* – це процес реалізації стратегії підприємства на певний період часу (1-2 роки). Тактичні плани передбачають конкретні способи використання ресурсів підприємства, необхідних для досягнення довготермінових цілей. Основна відмінність між стратегічним і тактичним плануванням полягає в тому, що стратегічне планування пов'язане з обґрунтуванням генерального напрямку функціонування підприємства, визначенням того, чого прагне досягти підприємство, а тактичне планування зосереджене на тому, як саме досягнути цього стану. Тобто, основна відмінність – це відмінність між цілями і засобами;
- *поточне соціально-економічне планування* передбачає складання планів підприємства за усіма напрямками діяльності та на усіх рівнях його управління.

3. ***Програми*** визначають розвиток одного з важливих аспектів діяльності підприємства. Це можуть бути програми з вдосконалення технології, програми випуску нової продукції, програми перекваліфікації кадрів тощо.
4. ***Бізнес-плани*** характеризуються усестороннім обґрунтуванням доцільності впровадження нових ідей, пропозицій, орієнтуються на певний аспект життєдіяльності і розвитку підприємства. Вони реалізують підприємницьку ідею або їх сукупність і передбачають просування на ринок нової продукції, послуг, робіт.

Види планів за ознаками:

1. *За об'єктом планування:*
   - народногосподарські;
   - галузеві;
   - територіальні;
   - підприємства;
   - внутрішньовиробничі (цехів, дільниць).
2. *За змістом планування:*
   - маркетингові;
   - виробничі;
   - науково-технічні;
   - інвестиційні;
   - економічні;
   - фінансові;

- соціальні;

3. За тривалістю періоду;
- перспективні;
- поточні;
- оперативні.

4. За масштабністю завдань:
- стратегічні;
- тактичні;
- оперативно-виробничі.

5. *За обов'язковістю виконання:*
- директивні;
- індикативні.

6. *За горизонтами планування:*
- довгострокове планування – 5 років і більше;
- середньострокове планування – від 2 до 5 років;
- короткострокове планування – до року.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «планування».
2. Охарактеризуйте роль планування на підприємстві в ринкових умовах господарювання.
3. Які елементи включає система планів підприємства?
4. Що відображає стратегічний план підприємства?
5. В чому полягає суть тактичного планування?

Тести для самоконтролю:

1. Планування - це..:

а) метод управління;
б) процес визначення цілей, які підприємство передбачає досягнути за певний період;
в) процес придбання матеріально-технічних ресурсів;
г) метод організації виробництва;
д) усі відповіді правильні.

2. Основну мету розвитку підприємства відображає…:

а) тактичне планування;
б) стратегічне планування;
в) поточне планування;
г) соціально-економічне планування;
д) плани розвитку підприємства.

3. Конкретні способи використання ресурсів підприємства, необхідних для досягнення довготермінових цілей передбачають…:

а) тактичне планування;
б) стратегічне планування;
в) поточне планування;
г) соціально-економічне планування;
д) плани розвитку підприємства.

4. Об'єктом планування є…:

а) виробничо-комерційна діяльність підприємства;
б) науково-технічний розвиток підприємства;
в) соціальна сфера підприємства;
г) трудові ресурси підприємства;
д) усі відповіді правильні.

5. Складання планів підприємства за всіма напрямками діяльності та на усіх рівнях його управління передбачає…:

а) тактичне планування;
б) стратегічне планування;
в) поточне соціально-економічне планування;
г) складання програм;
д) плани розвитку підприємства.

6. За змістом планування плани розрізняють…:

а) підприємства;
б) маркетингові;
в) тактичні;
г) перспективні;
д) стратегічні.

7. Розвиток одного з важливих аспектів діяльності підприємства визначають…:

а) тактичне планування;
б) стратегічне планування;
в) поточне соціально-економічне планування;
г) складання програм;
д) плани розвитку підприємства.

Лекція: Бізнес-план як різновид перспективного планування

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Суть і значення бізнес-планування.***
2. ***Технологія формування бізнес-плану.***

1. Суть і значення бізнес-планування

Бізнес-план – це документ, який містить систему узгоджених з метою і ресурсами заходів, спрямованих на реалізацію підприємницького проекту.

У бізнес-плані розглядається комплекс заходів науково-технічного, технологічного, організаційного, фінансово-економічного та соціального характеру, що пов'язані з реалізацією підприємницького проекту.

Метою будь-якого бізнес-плану:

1. Викласти задум на папері.
2. Знайти джерела фінансування.
3. Контролювати виконання проекту.

В ринковій системі господарювання ***бізнес-план виконує такі функції:***

- *зовнішня* полягає в ознайомленні заінтересованих юридичних та фізичних осіб з головною ідеєю та очікуваною ефективністю реалізації нового бізнесового проєкту;
- *внутрішня* полягає в опрацюванні механізму самоорганізації тобто цілісної та комплексної системи управління реалізацією підприємницького проєкту.

Бізнес-план окреслює коло проблем, з якими зіштовхується підприємець при реалізації своєї програми задуму, проекту в умовах конкурентного середовища, формує та забезпечує шляхи їх вирішення.

Як розпочати свою справу відповідно до поставленої мети, як ефективно організувати виробництво та просування товарів на ринок, хто буде організовувати нове виробництво і коли будуть отримані перші доходи, як зменшити господарський ризик, вижити і перемогти в конкурентній боротьбі – відповіді на ці та інші запитання управління, фінансування підприємець повинен отримати при розробці бізнес-плану.

Отже, бізнес-план допомагає реально оцінити ідею, втілити її у відповідну документацію, визначити ефективність, найбільш слабкі сторони проекту та керувати процесом його реалізації.

2. Технологія формування бізнес-плану

Розробка бізнес-плану – тривалий та трудомісткий процес, який вимагає певних коштів та витрат часу. Тому одним з факторів його ефективності є досконала організація розробки. Правильна та раціональна розробка бізнес-плану передбачає:

1. Забезпечення взаємозв'язку та узгодженості в розробці окремих розділів документу.
2. Чіткий розподіл обов'язків між виконавцями.
3. Забезпечення розробки бізнес-плану в певні терміни.

4. Багатоваріантність планування та вибір оптимального проекту.
5. Доведення основних положень документу до усіх зацікавлених осіб.

До основних завдань розробки бізнес-плану належать:

- оцінка новизни і прогресивності підприємницької ідеї, її сильних та слабких сторін;
- визначення витрат, фінансових ресурсів і джерел фінансування;
- обґрунтування і вибір стратегії діяльності фірми, визначення концепції її розвитку в період реалізації підприємницької ідеї;
- оцінка кон'юнктури ринку та рівня конкуренції; визначення ступеня можливого господарського ризику;
- пошук надійних партнерів для розробки й реалізації інноваційно-інвестиційного проєкту;
- прогнозування (приблизні розрахунки) очікуваних результатів реалізації нової підприємницької ідеї в перші та наступні три-п'ять років.

Розробка бізнес-плану здійснюється в такі етапи:

1. *Початковий період*, на якому здійснюється пошук перспективної підприємницької ідеї, вибір сфери діяльності.
2. *Підготовчий період,* на якому здійснюється підбір виконавців, консультантів, експертів, постановка завдання та розподіл обов'язків між виконавцями, збір вихідної інформації.

Джерелами отримання інформації є:

- власний досвід діяльності у виробничій сфері;
- безпосередні контакти з майбутніми споживачами і постачальниками;
- відомості про конкурентів;
- статистична інформація про стан тенденції розвитку галузі;
- поточні, аналітичні огляди економічної та ринкової ситуації;
- рекламні матеріали, матеріали виставок, ярмарки;
- публікації з питань розвитку підприємництва.

3. *Безпосередня розробка бізнес-плану* – творчий, взаємоузгоджений процес, який передбачає багатоваріантність розрахунків, узгодження окремих розділів, уточнення вихідної інформації.
4. *Презентація бізнес-плану* – процес доведення основних положень документу до потенційних інвесторів, зацікавлених сторін, працівників підприємства. Презентація може здійснюватися в різних формах, а саме:
   - розсилання бізнес-плану потенційним інвесторам;
   - усна презентація, яка повинна переконати інвесторів та викликати довіру до майбутньої справи.

Вимоги до стилю написання бізнес-плану:

1. Бізнес-план пишеться від третьої особи.
2. Бізнес-план повинен бути стислим, простим, але розкривати сутність підприємницького проекту;
3. Бізнес-план повинен бути функціональним, тобто містити лише корисну інформацію, яка зацікавить або може зацікавити читача.
4. Бізнес-план повинен готуватися на реалістичних припущеннях, прогнози та передбачення потрібно підкріпити посиланнями на тенденції та пропорції розвитку галузі, на досвід діяльності конкурентів.

5. Бізнес-план повинен бути легким для сприйняття, чітким і логічним, щоб в ньому можна було знайти потрібну інформацію.
6. В бізнес-плані рекомендується уникати суто технічних описів продукції, потрібно користуватися загально відомими термінами, інформацію викладати в діловому стилі.

Зміст і структура бізнес-плану не регламентується нормативними чи інструктивними документами. Проте, практика розвитку підприємництва та розробка бізнес-планів визначила потребу в таких ***основних його елементах***:

1. Титульний аркуш.

2. Зміст бізнес-плану.

3. ***Резюме*** – це стислий огляд підприємницького проекту, в якому розкривають характеристику бізнесу, конкурентні переваги, основні споживчі якості товару, передбачені обсяги продажу. Резюме доцільно складати на останньому етапі розробки бізнес-плану, оскільки саме тут подаються уявлення про мету бізнес-плану, характер підприємницької діяльності авторів проекту, їх ринкові можливості, склад управлінської команди, потенційних інвесторів, фінансові прогнози, очікувані результати тощо. Від чіткості викладення цієї інформації буде залежати початкове ставлення офіційних осіб до фінансового забезпечення проекту і позитивне вирішення питання щодо сутності справи.

4. Галузь, фірма та її продукція (послуги):

4.1. Поточна ситуація і тенденції розвитку галузі (узагальнення даних щодо поточного стану справ у галузі та передбачуваних тенденцій її розвитку; стисла характеристика нових продуктів у галузі та нових ринків збуту; визначення чинників, які в майбутньому можуть позитивно або негативно вплинути на розвиток галузі).

4.2. Опис продукту (послуги) фірми:

- загальна характеристика фірми (стратегічні і тактичні цілі діяльності фірми з погляду її позицій на ринку, інновацій, продуктивності, прибутковості; перелік основних видів діяльності (виробництво, будівництво, торгівля тощо); стадія розвитку бізнесу (започаткування, перепрофілювання, розширення), географія діяльності підприємства);
- продукти (послуги) підприємства (фізичний опис(основні фізичні, технічні, експлуатаційні та споживчі параметри продукту); привабливість продукту (основні вигоди, які отримають споживачі, якості, які виділяють продукт з поміж аналогічних);

4.3. Патенти, товарні знаки, інші права власності.

4.4. Стратегія зростання фірми.

5. Дослідження ринку:

5.1. Загальна характеристика ринку продукту (визначення розмірів продажу всіма продавцями даного товару; відомості щодо зростання, стабілізації або звужування ринку).

5.2. Цільовий ринок бізнесу (сильні та слабкі сторони фірми, конкурентів; динаміка попиту на продукцію; можливості захопити певну частку ринку).

5.3. Розміщення фірми (вибір місця для підприємства в населеному пункті з врахуванням певних факторів: можливості й витрати на оренду (придбання, будівництво) та ремонт придатних приміщень;

експлуатаційні витрати; вартість комунальних послуг; можливості та перешкоди для пересування клієнтів тощо).

5.4. *Оцінки впливу зовнішніх чинників* (визначення конкурентів на ринку та збирання інформації про них: визначити їхні сильні та слабкі сторони; врахувати їхні помилки в процесі створення власного бізнесу; усвідомити, в який спосіб можна побудувати власну конкурентоспроможну ринкову стратегію).

6. План маркетингової діяльності:

6.1. *Стратегія маркетингу* (добір відповідних каналів збуту продукції; формування цінової політики; вибір способів реалізації рекламної кампанії; формування політики підтримки продукту).

6.2. *Передбачувані обсяги продажу* (орієнтування окремо на найгірший, найреальніший та найсприятливіший збіг обставин).

7. Виробничий план:

7.1. *Основні виробничі операції* (коротко охарактеризувати технологічний процес виготовлення продукції).

7.2. *Машини та устаткування* (повний список машин та устаткування, необхідних для здійснення виробничого процесу; розрахунок витрат, пов'язаних з їх придбанням (орендою); інформацію про строки служби та амортизаційні відрахування за кожною одиницею устаткування).

7.3. *Сировина, матеріали та комплектуючі вироби* (перелік усіх видів сировини, матеріалів та комплектуючих виробів, які передбачається використовувати у виробничому процесі; вказати конкретних постачальників запасів; визначити закупівельні ціни за одиницю цих запасів; пояснити фінансові та інші умови поставок та місцеперебування постачальників; визначити необхідні обсяги запасів сировини, матеріалів та комплектуючих. В разі необхідності вказати особливі умови їх зберігання).

7.4. *Виробничі та невиробничі приміщення* (характеристика потреб у виробничих та невиробничих (адміністративні, складські, підсобні та ін.) приміщеннях; розміри та їх розміщення; витрати на придбання (оренду) приміщень, їх ремонт, експлуатацію та ін.).

8. Організаційний план:

8.1. *Форма організації бізнесу* (вид підприємства та основні причини вибору цієї юридичної форми, його переваги; наприклад для господарських товариств – відомості про утворення статутного капіталу, умови розподілу прибутків і збитків, компетенцію органів управління, умови ліквідації та реорганізації).

8.2. *Потреба в персоналі* (визначити необхідну чисельність персоналу за категоріями (основні робітники, допоміжні, службовці); зробити попередні розрахунки вартості утримання персоналу (зар.плата, усі види винагород, відрахуванні на ЄСВ).

8.3. *Власники бізнесу й команда менеджерів* (засновники бізнесу; активні інвестори, менеджери: керівники служби маркетингу, фінансів, технічний директор).

8.4. *Організаційна схема управління* (складання списку основних функцій управління (виробництво, маркетинг, фінанси, облік, управління

персоналом), організаційних одиниць фірми (цехів, дільниць, відділів, служб).

8.5. Кадрова політика і стратегія (конкретні терміни комплектування штату; процедура підбору персоналу; структура заробітної плати, пакета пільг, премій, планів стимулювання).

9. Оцінка ризиків:

9.1. Типи можливих ризиків (несприятливі тенденції розвитку галузі; реакції конкурентів на зміну ситуації на ринку (цінова реакція), циклічність обсягів продажу протягом року, поява нових технічних та технологічних досягнень, перевищення фактичних виробничих витрат над заплановані, труднощі отримання кредитів).

9.2. Способи реагування на загрози бізнесу.

10. Фінансовий план:

10.1. Прибутки і збитки (складаються показники обсягу продажів продукції на три роки; розраховуються прямі витрати на виробництво та реалізацію продукції, визначається валовий прибуток, визначається податок на прибуток, обчислюється сума чистого прибутку та сума сплати відсотків за кредит).

11. Додатки.

Контрольні запитання:

1. Які функції виконує бізнес-план у ринковій системі господарювання?
2. Назвіть два напрямки застосування бізнес-плану в межах його внутрішньої функції?
3. В чому полягає специфіка бізнес-плану?
4. Наведіть перелік головних питань, які повинні бути окреслені у бізнес-плані.
5. Які заходи для просування продукції можуть використовуватися та відображатися у бізнес-плані?

Тести для самоконтролю:

1. Документ, який містить систему узгоджених з метою і ресурсами заходів, спрямованих на реалізацію підприємницького проекту – це...:

а) бізнес-план;
б) програми;
в) план розвитку;
г) проект планування;
д) баланс підприємства.

2. Метою складання бізнес-плану є…:

а) викласти задум на папері;
б) знайти джерела фінансування;

в) контроль за виконанням проекту;
г) керування процесом реалізації бізнес-плану;
д) усі відповіді правильні.

3. Яке твердження є неправильним?

а) бізнес-план – це розгорнута програма діяльності підприємства на рік, зорієнтована на реалізацію певної мети;
б) бізнес-план – це документ, який містить комплекс заході щодо реалізації підприємницького проекту;
в) бізнес-план – це комплекс заходів науково-технічного, технологічного, організаційного, фінансового, соціального, природоохоронного характеру з реалізації підприємницького задуму;
г) бізнес-план – це інструмент виробничого менеджменту;
д) бізнес-план – це викладення підприємницького задуму на папері у формі чіткого плану дій.

4. Процес доведення основних положень документу до потенційних інвесторів, зацікавлених сторін, працівників підприємства – це...:

а) презентація бізнес-плану;
б) розробка бізнес-плану;
в) підготовчий період;
г) безпосередня розробка бізнес-плану;
д) планування бізнес-плану.

5. Резюме бізнес-плану – це...:

а) короткий опис змісту бізнес-плану;
б) вступ до бізнес-плану;
в) короткий опис найбільш важливих і значних аспектів даного бізнесу;
г) зміст бізнес-плану;
д) опис фінансування проекту.

6. Технологія складання бізнес-плану – це…:

а) строго уніфікований і регламентований процес;
б) творчий процес без певних умов;
в) творчий процес, який забезпечує певну інформацію;
г) процес передбачення майбутнього стану підприємства;
д) усі відповіді правильні.

Лекція: Виробнича програма підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Виробнича програма підприємства, її зміст та джерела формування.***
2. ***Натуральні і вартісні показники виробничої програми.***

1. Виробнича програма підприємства, її зміст та джерела формування

Виробнича програма – це конкретна сукупність завдань щодо обсягу виробництва продукції визначеної номенклатури та асортименту, а також належної якості, на певний календарний період (місяць, квартал, рік, кілька років).

Основним завданням виробничої програми є максимальне задоволення потреб споживачів у високоякісній продукції, яка випускається підприємствами під час найкращого використанні їх ресурсів та отриманні максимального прибутку.

Виробнича програма включає:

- план виробництва продукції (за номенклатурою, асортиментом, кількістю та терміном постачань);
- план збуту продукції;
- розрахунок виробничої потужності.

Виробнича програма є основою для складання наступних розділів плану підприємства:

- технічного розвитку й організації виробництва;
- підвищення економічної ефективності виробництва;
- капітальних вкладень;
- капітального будівництва;
- матеріально-технічного забезпечення;
- праці та кадрах;
- собівартості, прибутку та рентабельності;
- фондів економічного стимулювання;
- соціального розвитку;
- заходів з охорони природи;
- фінансового.

Формування виробничої програми підприємства базується на таких елементах:

1. *Ринковий попит.* На основі вивчення аналізу і перспектив розвитку ринкового попиту підприємством укладаються зі споживачами угоди на постачання певних видів продукції.
2. *Державні контракти* є засобом забезпечення потреб споживачів, що фінансуються за рахунок Державного бюджету. Держава при цьому гарантує оплату поставок продукції та забезпечує її виробництво найважливішими видами ресурсів.
3. *Державні замовлення* є засобом стимулювання збільшення виробництва у пріоритетних галузях, впровадження нових технологій, випуску дефіцитних видів продукції. Держава може надавати пільги виробникам, але не забезпечує їх фінансовими ресурсами.

4. *Портфель замовлень на продукцію інших споживачів* формується на основі контрактів між товаровиробниками і споживачами.
5. *Частина продукції підприємства може споживатися ним самим.*

Виробнича програма будь-якого підприємства повинна бути обґрунтована наявними виробничими ресурсами (виробничими засобами, трудовими і матеріальними ресурсами), а також виробничою потужністю підприємства.

2. Натуральні і вартісні показники виробничої програми

В основу планування виробничої програми покладена система показників обсягу виробництва, яка включає натуральні і вартісні показники.

Натуральними показниками виробничої програми є обсяг продукції в натуральних одиницях з номенклатури і асортименту.

Номенклатура продукції – це перелік виробів, які необхідно виготовити на підприємстві в плановому періоді.

Асортимент продукції – це перелік виробів в межах номенклатури.

Номенклатура і асортимент продукції, яка випускається підприємством, визначається відповідно до плану продажу.

Натуральні показники представляються у фізичних одиницях виміру (штуки, тонни, метри тощо).

Під час розробки виробничої програми виходять із планового обсягу продаж, необхідного запасу готової продукції на кінець і на початок планового періоду. Отже, виробнича програма у натуральних вимірниках розраховується за формулою:

$$N_{нат.} = ОП + ГП_{к.п.} - ГП_{п.п.},$$

де $ОП$ – обсяг продажу певного виду продукції, *од.;*

$ГП_{к.п.}$ – запас готової продукції певного виду на початок періоду, *од.;*

$ГП_{п.п.}$ – запас готової продукції певного виду на кінець періоду, *од.*

Планування виробництва продукції у натуральному виразі надає можливість узгодити випуск продукції з потребами ринку, виробничими потужностями підприємства, потребами у ресурсах тощо. Проте натуральні показники не дозволяють визначити загальний обсяг і структуру виробництва на підприємствах, які мають різноманітний асортимент продукції, розрахувати доходи, прибутки. Для цього слугує план виробництва продукції у вартісному виразі.

Вартісні вимірники використовуються для розрахунку обсягів товарної, валової, чистої та реалізованої продукції.

Товарна продукція – це обсяг виробленої усіх видів готової продукції, робіт та послуг виробничого характеру, що буде підготовлена до реалізації.

До обсягу товарної продукції включають готову продукцію, послуги, ремонтні роботи, капітальний ремонт свого підприємства, напівфабрикати і запчастини на сторону, капітальне будівництво для непромислових господарств власного підприємства, тара, що не входить до гуртової ціни виробу.

Обсяг товарної продукції визначають за формулою:

$$ТП = \sum N_{нат.} \cdot Ц + Р,$$

де $Ц$ – ціна одиниці певного виду продукції, *грн.;*

$Р$ – вартість робіт та послуг, що надаються іншим підприємствам, *грн.*

Валова продукція – це вартість усієї продукції підприємства незалежно від ступеня її готовності.

Валова продукція включає вартість всієї виробленої продукції і виконаних робіт, у тому числі незавершене виробництво, та спеціальне технологічне оснащення власного виробництва. Обсяг валової продукції розраховується за формулою:

$$ВП = ТП + (НЗВ_к - НЗВ_п) + (О_к - О_п),$$

де $НЗВ_к$, $НЗВ_п$ – залишки незавершеного виробництва відповідно на кінець і на початок періоду, *грн.;*

$О_к$, $О_п$ – залишки спеціального технологічного оснащення власного виробництва відповідно на кінець і на початок періоду, *грн.*

Для надання більш повної характеристики динаміки виробництва продукції та показників його ефективності для складання виробничої програми підприємства роблять також розрахунки чистої продукції.

Чиста продукція – це вартість створена на підприємстві.

Чиста продукція виключає витрати підприємства на придбання сировини, матеріалів, палива, а також амортизаційні відрахування. За вихідну базу для її обчислення приймають обсяг товарної продукції, з вартості якої виключають матеріальні витрати та суму амортизаційних відрахувань.

Обсяг чистої продукції підприємства обчислюється за формулою:

$$ЧП = ТП - (М + А),$$

де $М$ – вартість матеріальних витрат на виробництво продукції, *грн.;*

$А$ – сума амортизаційних відрахувань основних засобів за відповідний період, *грн.*

Проте міру задоволення ринкового попиту на ту чи іншу продукцію відображає не обсяг її виробництва в натуральному й вартісному виразі, а обсяг фактично реалізованих виробів, оскільки саме він показує ступінь задоволення попиту споживачів у даній продукції.

Реалізована продукція – це продукція, яка відвантажена споживачеві і за яку надійшли кошти на розрахунковий рахунок підприємства-постачальника або мають надійти у визначений термін.

Обсяг реалізованої продукції визначається за формулою:

$$РП = ТП + (ГП_{п.п.} - ГП_{к.п.}).$$

Контрольні запитання:

1. Що таке виробнича програма підприємства?
2. На яких елементах базується формування виробничої програми підприємства?
3. Якими показниками вимірюється обсяг виробництва продукції?
4. Що є натуральними показниками виробничої програми?
5. Охарактеризуйте вартісні показники виробничої програми підприємства.

Тести для самоконтролю:

1. Виробнича програма підприємства відображає…:

   а) собівартість продукції;
   б) обсяг випуску продукції;
   в) чисельність працюючих;
   г) ритмічність виробництва;
   д) рентабельність виробництва.

2. Перелік виробів, які треба виготовити на підприємстві в плановому періоді – це...:

   а) асортимент продукції;
   б) номенклатура продукції;
   в) обсяг виробництва;
   г) запаси;
   д) незавершене виробництво.

3. До вартісних показників виробничої програми не належить…:

   а) валова продукція;
   б) відвантажена продукція;
   в) товарна продукція;
   г) реалізована продукція;
   д) чиста продукція.

4. Товарна продукція – це...:

   а) увесь фізичний обсяг виробництва;
   б) призначена до реалізації готова продукція, яка зберігається на складі підприємства;
   в) продукція, за яку надійшли кошти на розрахунковий рахунок підприємства;
   г) продукція, виготовлена цехами основного і допоміжного виробництва;
   д) незавершене виробництво.

Розділ 2. Персонал підприємства, продуктивність і оплата праці

Лекція:Трудові ресурси підприємства

У лекції розглядаються наступні питання

1. ***Поняття, класифікація та структура персоналу підприємства.***
2. ***Планування чисельності працюючих.***

1. Поняття, класифікація та структура персоналу підприємства

Ефективне функціонування підприємства, забезпечення їх сталого і конкурентоспроможного розвитку залежать, перш за все, від колективу працівників, їх здатності грамотно вирішувати поставлені перед ними завдання.

Персонал підприємства є частиною трудових ресурсів країни.

Трудові ресурси – це працездатна частина населення, яка за своїми фізичними та інтелектуальними даними може і має намір здійснювати трудову діяльність.

Розрізняють трудові ресурси ***реальні і потенційні***.

Реальні трудові ресурси – це працівники, зайняті у суспільному виробництві (які уже працюють).

Потенційні – ті особи, які можуть бути залучені до конкретної праці в економіці країни (навчаються з відривом від виробництва, зайняті в домашньому і підсобному господарстві, безробітні, які на даний момент не мають роботи, але бажають її отримати).

Для характеристики працівників підприємства використовуються терміни «персонал», «кадри», «трудовий колектив». Більш узагальнюючим показником є термін «персонал».

Персонал підприємства – це сукупність постійних працівників, які отримали необхідну професійну підготовку та мають досвід практичної роботи.

Персонал підприємства поділяється на такі категорії:

1. За функціональною ознакою:

- *керівники* – це працівники, які організовують виробництво і здійснюють управління діяльністю підприємства та його структурних підрозділів (керівники та їх заступники, начальники цехів, головні спеціалісти, завідуючі відділами та ін.);
- *спеціалісти* – працівники, зайняті спеціальними інженерно-технічними роботами, здійснюють економічну, організаційну підготовку виробництва, облік та аналіз його результатів (конструктори, бухгалтери, юрисконсульти, інженери, економісти);
- *службовці* – працівники, які здійснюють підготовку і оформлення документації, канцелярські, деякі адміністративно-господарські роботи (діловоди, секретарі, друкарки, касири, архіваріуси);
- *робітники* – це працівники, які безпосередньо зайняті створенням продукту або забезпечують умови для нормального ходу виробничого процесу. За

характером виконуваних функцій робітники поділяються на *основні, допоміжні і підсобники.*

2. За кваліфікаційною ознакою:

- *за розрядами* (ремонтні та допоміжні робітники);
- *за класами* (водії);
- *за категоріями* (службовці).

Кваліфікація – це рівень знань та практичних навиків, необхідний для виконання роботи певної складності. Кваліфікація працівників визначає ступінь їх підготовленості до виконання професійних функцій відповідної складності. Кваліфікація робітників оцінюється присвоєнням їм тарифних розрядів відповідно до тарифно-кваліфікаційних довідників. Робітники однакової професії можуть мати різні тарифні розряди залежно від рівня їх теоретичної та практичної підготовки й досвіду роботи.

3. За професійною ознакою

Професія – це вид трудової діяльності, для здійснення якої необхідний певний комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навиків (слюсар, токар, бухгалтер, менеджер та ін.).

Спеціальність – різновид трудової діяльності в межах професій, що характеризує вужче коло виконуваних функцій і передбачає використання спеціалізованих засобів праці (слюсар-інструментальник, слюсар-ремонтник; бухгалтер-касир, бухгалтер по заробітній платі; менеджер зі збуту; менеджер з реклами; менеджер-організатор).

2. Планування чисельності працюючих

У плануванні діяльності підприємств важливе місце належить визначенню потреби в трудових ресурсах. Планування трудових ресурсів на підприємствах починається з аналізу забезпеченості робочих місць працівниками відповідної кваліфікації та рівня їх використання.

Необхідна чисельність персоналу підприємства залежить від специфіки підприємства, його профілю, обсягу виробництва продукції, прогресивності організації виробництва і праці тощо.

Основою для розрахунку необхідної чисельності персоналу є:

- плановий обсяг виробництва продукції;
- продуктивність праці та її ріст;
- планові норми часу і виробітку;
- норми обслуговування устаткування і робочих місць;
- планові коефіцієнти виконання норм.

Чисельність персоналу планують окремо за кожною категорією і загальну по підприємству. При цьому розраховують ***явкову, облікову і середньооблікову*** чисельність працівників.

Явкова чисельність – це кількість працівників, які повинні щоденно з'являтися на роботу.

Явкова чисельність працівників розраховується за формулою:

$$Ч_я = Ч_о \cdot k_я,$$

де $Ч_о$ – облікова чисельність працівників, *чол.;*

$k_я$ – коефіцієнт явки.

При цьому:

$$k_я = \frac{Ф_н}{Ф_д}.$$

де $Ф_н$ – номінальний фонд робочого часу, *год.;*

$Ф_д$ – дійсний фонд робочого часу, *год.;*

Номінальний (ефективний) фонд робочого часу – це календарний фонд робочого часу без врахування вихідних і святкових днів.

Номінальний (ефективний) фонд робочого часу визначається за формулою:

$$Ф_н = (Д_к - Д_в - Д_{св}) \cdot F_{зм} \cdot z - c,$$

де $Д_к$ – кількість календарних днів у році;

$Д_в$ – кількість вихідних днів у році;

$Д_{св}$ – кількість святкових днів у році;

$F_{зм}$ – тривалість робочої зміни, *год.;*

z – режим роботи підприємства (кількість змін);

c – сумарна кількість годин, на які скорочені робочі дні перед святами.

Дійсний (робочий) фонд робочого часу – це номінальний фонд робочого часу за вирахуванням витрат часу через невиходи на роботу з поважних причин.

Дійсний фонд робочого часу визначається за формулою:

$$Ф_д = Ф_н \cdot k_в,$$

де $k_в$ – коефіцієнт корисного використання робочого часу розраховується за формулою:

$$k_в = 1 - \frac{a_р}{100},$$

де $a_р$ – запланований відсоток втрат часу, % ($a_р$ = 3-5%).

Облікова чисельність включає постійних і тимчасових працівників, прийнятих на роботу терміном на один і більше днів, у тому числі осіб, відсутніх на роботі з причин, передбачених трудовим законодавством (за станом здоров'я, відпуск, відгул, навчання без відриву від виробництва, відрядження та ін.).

Середньооблікова чисельність – це число працівників, у середньому включених до списку підприємства за певний період.

Розрахунок необхідної чисельності працюючих здійснюють окремо за кожною категорією працюючих.

Чисельність основних виробничих робітників може бути визначена декількома різними методами, а саме:

1. На основі *даних про трудомісткість продукції* чисельність робітників визначається:

$$Ч_{осн.} = \frac{t_{шт} \cdot N_{пл}}{Ф_{д} \cdot k_{в.н.}} \ ,$$

де $k_{в.н.}$ – коефіцієнт виконання норм на дільниці.

2. *За нормами обслуговування* чисельність робітників визначається:

$$Ч_{осн.} = \frac{O_{обсл.} \cdot z \cdot k_{я}}{H_{обсл}},$$

де $O_{обсл.}$ – кількість об'єктів обслуговування, *шт.;*
$H_{обсл}$ – норма обслуговування, шт.

Планова чисельність допоміжних робітників ($Ч_{доп.}$) визначається аналогічно чисельності основних робітників, якщо для них встановлені певні норми виробітку чи обслуговування.

Розрахунок чисельності інших категорій працюючих здійснюється на основі затвердженого на підприємстві штатного розпису, у якому чітко зазначається чисельність працівників керівного складу, спеціалістів та службовців.

Контрольні запитання:

1. Що ви розумієте під поняттям «персонал підприємства»?
2. На які категорії поділяється персонал підприємства? Дайте їм характеристику.
3. Розкрийте суть понять «професія» та «спеціальність».
4. Які фактори впливають на формування чисельності працюючих?
5. Які методи використовують для розрахунку чисельності основних виробничих робітників?

Тести для самоконтролю:

1. Основою для розрахунок чисельності працівників є…:

а) темп зростання обсягу виробництва;
б) трудомісткість виконання виробничої програми;
в) нормативи обслуговування;
г) усі відповіді правильні;
д) правильна відповідь відсутня.

2. Професія характеризує…:

а) стаж роботи на даному підприємстві;
б) вид трудової діяльності, здійснення якої потребує певних теоретичних знань та практичних навичок;
в) можливість очікування суміжної спеціальності;
г) сукупність певних теоретичних знань;
д) можливість підвищення кваліфікації.

3. Працівників, що здійснюють функції обліку та контролю відносять на підприємстві до категорії…:

а) спеціалістів;
б) керівників;
в) службовців;
г) робітників;
д) підсобників.

4. Увесь персонал підприємства розподіляють на…:

а) промислово-виробничий і непромисловий;
б) робітників, фахівців (спеціалістів), службовців, керівників;
в) робітників, економістів, бухгалтерів, керівників;
г) робітників, менеджерів, технологів, бухгалтерів, економістів;
д) виробничий і невиробничий.

5. Кваліфікація робітника – це..:

а) різновид трудової діяльності в межах професій;
б) рід трудової діяльності, для здійснення якої необхідний певний комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навиків;
в) рівень знань та практичних навиків, необхідний для виконання роботи певної складності;
г) досвід його роботи;
д) різновид трудової діяльності.

6. Працівники підприємства, направлені на навчання з відривом від виробництва…:

а) входять до облікової чисельності персоналу;
б) не входять до облікової чисельності персоналу;
в) входять до явочної чисельності;
г) входять до середньооблікової чисельності;
д) не належать до персоналу підприємства.

Лекція. Продуктивність праці

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Продуктивність праці персоналу: суть, методи та показники визначення.***
2. ***Фактори та резерви підвищення продуктивності праці.***

1. Продуктивність праці персоналу: суть, методи та показники визначення

Важливою умовою ефективного функціонування підприємства є раціональне, ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів. Для характеристики ефективності використання трудових ресурсів підприємства застосовується показник продуктивності праці.

Продуктивність праці – це показник її ефективності та результативності.

Залежно від прямого чи оберненого співвідношення цих величин розрізняють два показники рівня продуктивності праці: ***виробіток і трудомісткість.***

Виробіток – це показник рівня продуктивності праці, що визначається кількістю продукції (робіт, послуг), виробленої одним працівником за одиницю робочого часу, і розраховується за формулою:

$$B = \frac{N_{пл.}}{Ч_{обл.}},$$

де $Ч_{обл.}$ – середньооблікова чисельність працівників, *чол.*

Трудомісткість – це обернений показник рівня продуктивності праці, що характеризується кількістю робочого часу, витраченого на виробництво одиниці продукції (робіт, послуг), і розраховується за формулою:

$$ТМ = \frac{Ч_{обл.}}{N_{пл.}}.$$

Розрізняють такі види трудомісткості:

- *технологічна трудомісткість*, яка включає всі затрати праці основних робітників;
- *трудомісткість обслуговування виробництва* включає всі затрати праці допоміжних робітників;
- *виробнича трудомісткість* – це усі затрати праці основних і допоміжних робітників;
- *трудомісткість управління виробництвом* включає затрати праці керівників, спеціалістів, службовців;
- *повна трудомісткість* – це трудові затрати всіх категорій промислово-виробничого персоналу.

Трудомісткість та виробіток – показники обернено пропорційні, тобто із зменшенням трудомісткості виробіток збільшується. Однак змінюються ці величини не в однаковій мірі: норма виробітку збільшується у більшій мірі, аніж зменшується норма часу.

Залежно від того, в яких одиницях вимірюється обсяг виробництва або виконані роботи, існує три методи визначення продуктивності праці: *вартісний, трудовий та натуральний.*

Суть ***натурального методу*** полягає в тому, що обсяг виробленої продукції і продуктивності праці розраховується в натуральних одиницях (штуках, тоннах, метрах). Наприклад, цукровий завод, на якому працює 50 осіб, виготовив за рік 1600 тонн цукру. Виробіток на цьому заводі становитиме 1600 : 50 = 32 тонни цукру за рік у розрахунку на одного працюючого.

Натуральні показники, точні, але вони мають суттєвий недолік: неможливість застосування до різнорідної продукції. Якщо підприємство випускає кілька видів схожої продукції, обсяг випуску можна розрахувати в умовно-натуральних показниках.

Натуральний метод має обмежене застосування, оскільки підприємства випускають здебільшого різнорідну продукцію.

Трудовий метод найчастіше використовується на робочих місця, у бригадах, в цехах, де обсяг виробленої продукції визначається в нормо-годинах. Цей метод має обмежене застосування, оскільки вимагає суворої наукової обґрунтованості використовуваних норм.

У сучасних умовах найпоширенішим методом вимірювання продуктивності праці є ***вартісний (грошовий)***, який ґрунтується на використанні вартісних показників обсягу продукції (валова, товарна, чиста, реалізована продукція, валовий дохід).

Перевага вартісного методу полягає в можливості порівняння різнорідної продукції як на окремому підприємстві, так і економіки в цілому. В зв’язку з цим, вартісний метод застосовується на всіх етапах планування й обліку.

Вартісний метод є узагальнюючим методом визначення продуктивності праці.

2. Фактори та резерви підвищення продуктивності праці

Будь-яке підприємство під час вирішення проблеми зростання продуктивності праці використовує резерви і фактори її підвищення.

Фактори підвищення продуктивності праці – це вся сукупність рушійних сил і чинників, що ведуть до збільшення продуктивності праці.

Оскільки зростання продуктивності праці має надзвичайно велике значення і для кожного підприємства зокрема, і для суспільства в цілому, тому вивчення факторів і пошук резервів цього зростання є важливим завданням економічної теорії і практики.

Фактори підвищення продуктивності праці поділяють за такими ознаками:

1. За рівнем керованості:

- *ті, якими може керувати суб’єкт господарської діяльності* (управління, трудові відносини, кваліфікація і мотивація персоналу, умови праці тощо);

- *ті, що перебувають поза сферою керування суб'єкта господарювання* (політичне становище в країні, рівень розвитку ринкових відносин, науково-технічний прогрес, якість і кількість трудових ресурсів країни).

2. За змістом:

- *соціально-економічні*, що визначають якість використовуваної праці (рівень кваліфікації та професійних знань; компетентність, відповідальність; професійна придатність, дисциплінованість);
- *матеріально-технічні*, що характеризують якість засобів виробництва (модернізація обладнання; використання нової продуктивнішої техніки; підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, використання нових ефективніших видів сировини, матеріалів тощо);
- *організаційно-економічні*, що характеризують якість поєднання робочої сили із засобами виробництва (удосконалення структури апарату управління та систем управління виробництвом; поліпшення матеріально, кадрової і технічної підготовки виробництва, удосконалення розподілу праці, розширення суміщення професій і функцій, удосконалення організації та обслуговування робочих місць, поліпшення умов праці та відпочинку).

3. За сферою виникнення і дії:

- *внутрішньовиробничі,* що виникають і діють безпосередньо на рівні підприємства;
- *галузеві і міжгалузеві;*
- *регіональні,* що характерні для даного регіону;
- *загальнодержавні,* які сприяють підвищенню продуктивності праці в усій країні.

Резерви підвищення продуктивності праці – це такі можливості її підвищення, які вже виявлені, але з різних причин ще не використані. Резерви використовуються і знову виникають під впливом науково-технічного прогресу. Таким чином, використання резервів зростання продуктивності праці – це процес перетворення можливого у дійсне.

Резерви підвищення продуктивності праці за змістом поділяються на три групи:

1. *Соціально-економічні,* що визначають можливості підвищення якості використовуваної робочої сили.
2. *Матеріально-технічні,* що визначають можливості застосування ефективніших засобів виробництва.
3. *Організаційно-економічні,* що визначають можливості вдосконалення поєднання робочої сили з засобами виробництва.

Для найповнішого використання резервів зростання продуктивності праці на підприємствах розробляються програми управління продуктивністю, у яких зазначаються види резервів, конкретні терміни і заходи щодо їх реалізації, плануються витрати на ці заходи й очікуваний економічний ефект від їх впровадження, призначаються відповідальні виконавці.

Якщо фактичний показник трудомісткості менший за плановий, то відсоток зменшення норми часу розраховується за формулою:

$$\Delta ПП = \frac{ПП_ф - ПП_{пл}}{ПП_{пл}} \cdot 100 ,$$

де $ПП_ф$ - фактичне значення продуктивності праці;
$ПП_{пл}$ - планове значення продуктивності праці.

Зростання продуктивності праці (відсоток збільшення виробітку) за рахунок зниження трудомісткості розраховується за формулами:

$$\Delta ПП = \frac{П_Т \cdot 100}{100 - П_Т} \quad або \quad \Delta ПП = \frac{З_Т \cdot 100}{Т_{вих.} - З_Т},$$

де $П_Т$ - зниження трудомісткості одиниці продукції, %;
$З_Т$ - зниження трудомісткості одиниці продукції, *люд.-год.;*
$Т_{вих.}$ - вихідна (планова) трудомісткість, *люд.-год.*

Зростання продуктивності праці (відсоток збільшення виробітку) за рахунок зниження трудомісткості розраховується за формулою:

$$\Delta ПП = \frac{Т_{пл.}}{Т_{факт}} \cdot 100 - 100,$$

де $Т_{факт.}$ - фактична трудомісткість, *люд.-год.;*
$Т_{пл}$ - планова трудомісткість, *люд.-год.*

Наслідком підвищення продуктивності праці за заданих обсягів виробництва є економія кількості промислово-виробничого персоналу

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «продуктивність праці».
2. Якими показниками вимірюється продуктивність праці? Дайте їх характеристику.
3. Назвіть та охарактеризуйте методи визначення продуктивності праці.
4. Що таке «фактори підвищення продуктивності праці» та за якими ознаками вони класифікуються?
5. Що таке «резерви підвищення продуктивності праці»? Які з них ви можете назвати.

Тести для самоконтролю:

1. Показник, який характеризує результативність праці та її ефективність – це…:

а) чисельність персоналу;
б) продуктивність праці;
в) трудомісткість продукції;
г) кількість обладнання;
д) мотивація праці.

2. Підприємство на якому працює 50 осіб, виготовило за рік 1600 т продукції. Виробіток при цьому буде…:

а) 42 т в розрахунку на одного працюючого;
б) 30 т в розрахунку на одного працюючого;
в) 32 т в розрахунку на одного працюючого;
г) 80 т в розрахунку на одного працюючого;
д) 0,3 т. в розрахунку на одного працюючого.

3. Витрати робочого часу на виробництво одиниці продукції є…:

а) трудомісткістю;
б) виробітком;
в) собівартістю;
г) виробничою програмою;
д) виробничою потужністю.

4. Зростання продуктивності означає…:

а) запровадження нових технологій;
б) зменшення собівартості;
в) збільшення обсягу господарської діяльності за умови незмінних витрат ресурсів;
г) залучення нових коштів;
д) збільшення числа працюючих.

5. Виробіток одного працівника за рік визначається...:

а) відношенням обсягу виробленої продукції до числа працівників;
б) відношенням обсягу виробленої продукції до середньооблікової чисельності промислово-виробничого персоналу;
в) відношенням обсягу виробленої за рік продукції до числа днів у році;
г) відношенням кількості працівників до обсягу виробленої продукції;
д) відношенням числа працівників до числа днів у році.

6. Узагальнюючим методом визначення продуктивності праці є…:

а) коефіцієнтний;
б) вартісний;
в) натуральний;
г) трудовий;
д) кількісний.

Лекція: Система організації оплати праці на підприємстві

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Заробітна плата та її види.***
2. ***Тарифна система та її елементи.***
3. ***Політика оплати праці. Механізм державного регулювання оплати праці.***

1. Заробітна плата та її види

Заробітна плата – це винагорода, обчислена у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від:

- складності та умов виконуваної роботи;
- професійно-ділових якостей працівника;
- результатів роботи працівника;
- результатів господарської діяльності підприємства.

Заробітна плата в ринковій економіці виконує такі функції:

1. *Відтворювальна* – джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці.
2. *Стимулююча* – установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці.
3. *Регулююча* – засіб розподілу та перерозподілу кадрів за регіонами країни, галузями економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури.
4. *Соціальна* – забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову роботу.

Заробітна плата складається з таких складових:

1. *Основна заробітна плата* – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці. Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців, спеціалістів, керівників.
2. *Додаткова заробітна плата* – це винагорода за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством. Додаткова заробітна плата встановлюється у відсотках від основної заробітної плати.
3. *Інші заохочувальні компенсаційні виплати* – це винагорода за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, інші виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Основними видами заробітної плати є ***номінальна і реальна заробітна плата.***

Номінальна заробітна плата представляє собою суму коштів, отриману працівником за певний розрахунковий період (день, рік, місяць).

Реальна заробітна плата – це кількість товарів та послуг, які можна придбати на номінальну заробітну плату.

2. Тарифна система і її елементи

Основою формування та встановлення розмірів заробітної плати є тарифна система.

Тарифна система – це сукупність різних нормативних матеріалів, за допомогою яких встановлюється рівень заробітної плати працівників на підприємстві в залежності від складності, умов праці і особливостей різних галузей.

Основними елементами тарифної системи є:

1. *Тарифна сітка* – це шкала розрядів, кожному з яких присвоєний свій тарифний коефіцієнт, що показує, у скільки разів тарифна ставка іншого розряду більша, ніж першого. Тарифний коефіцієнт першого розряду завжди дорівнює одиниці. Кількість розрядів і величини відповідних їм тарифних коефіцієнтів визначаються у відповідності з колективним договором, положення якого розробляються на основі галузевої тарифної угоди.
2. *Тарифна ставка* – це виражений у грошовій формі абсолютний розмір оплати праці за одиницю робочого часу.

На основі тарифної сітки і тарифної ставки першого розряду визначаються тарифні ставки кожного наступного розряду. Розмір тарифної ставки першого розряду визначається на рівні встановленого державою мінімальної заробітної плати. У залежності від вибраної одиниці часу тарифні ставки бувають погодинні, денні і місячні (оклади).

3. *Схеми посадових окладів* – перелік назв посад працівників і розмірів їх місячних окладів, які застосовуються для оплати праці керівників, спеціалістів, службовців, а також робітників деяких професій.
4. *Тарифно-кваліфікаційні довідники* – це нормативні документи, за допомогою яких встановлюється розряд роботи робітника. У тарифно-кваліфікаційних довідниках міститься інформація про те, що повинен знати теоретично і вміти практично робітник кожного розряду, кожної спеціальності.

3. Політика оплати праці. Механізм державного регулювання оплати праці

Державне регулювання оплати праці визначається Кодексом законів про працю України, Законом України «Про оплату праці», Галузевих угод та іншими нормативно-правовими актами.

Метою державного регулювання заробітної плати є створення умов для виконання заробітною платою її основних функцій.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення:

1. Розміру мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг роботи).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою для підприємств усіх форм власності і господарювання на усій території України. Вона встановлюється Верховною Радою України за поданням КМУ, як правило, один раз на рік.

2. Інших державних норм і гарантій.

До норм оплати праці належать:

- оплата за роботу в надурочний час, у святкові, неробочі і вихідні дні, у нічний час;
- оплата за час простою, що мав місце не з вини працівника;
- оплата за роботу працівників, молодших 18 років у разі скороченої тривалості їх щоденної роботи.

Державні гарантії в оплаті праці передбачають оплату:

- щорічних відпусток;
- для працівників, направлених на підвищення кваліфікації;
- у випадках переведення за станом здоров'я на легшу нижче оплачувану роботу;
- під час переведення тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю;
- службових відряджень;
- за різних форм виробничого навчання.

3. Умов і розмірів оплати праці працівників бюджетних установ і організацій.

4. Умов і розмірів оплати праці керівників державних підприємств.

5. Рівня оподаткування доходів працівників.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «заробітна плата».
2. Які функції властиві заробітній платі? Дайте їм характеристику.
3. Від чого залежить рівень заробітної плати працівників?
4. Назвіть та охарактеризуйте основні елементи тарифної системи.
5. Розкрийте суть поняття «мінімальна заробітна плата».

Тести для самоконтролю:

1. Заробітна плата – це…:

а) винагорода, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу;
б) прожитковий мінімум;
в) вартісна величина малозабезпеченості;
г) мінімальний розмір заробітної плати.
д) розмір тарифної ставки.

2. Мінімальна заробітна плата – це…:

а) прожитковий мінімум працівника;
б) вартісна величина межі малозабезпеченості;
в) встановлений державою розмір заробітної плати, нижче якого не може провадитися оплата праці працівникові;

д) заробітна плата;
г) розмір додаткових виплат.

3. Основними елементами тарифної системи є…:

а) тарифні сітки;
б) тарифні ставки;
в) схеми посадових окладів;
г) тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники);
д) всі відповіді вірні.

4. Розмір заробітної плати залежить від…:

а) складності та умов виконуваної роботи;
б) професійно-ділових якостей працівника;
в) результатів праці робітника;
г) результатів господарської діяльності підприємства;
д) всі відповіді вірні.

5. Основна заробітна плата працівника залежить від...:

а) розміру додаткових виплат;
б) результатів господарської діяльності підприємства, на якому він працює;
в) результатів роботи самого працівника;
г) розміру тарифної ставки;
д) встановлених відрядних розцінок.

6. Тарифна ставка оплати праці відноситься до…:

а) основної заробітної плати;
б) додаткової заробітної плати;
в) розміру премії;
г) розміру посадового окладу;
д) інших виплат.

7. Яка функція заробітної плати проявляється в тому, що вона встановлює залежність рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці?

а) відтворювальна;
б) стимулююча;
в) регулююча;
г) соціальна;
д) немає правильної відповіді.

Лекція: Форми і системи оплати праці

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Основні форми та системи оплати праці.***
2. ***Організація оплати праці за колективних форм оплати праці.***
3. ***Фонд оплати праці, його склад і порядок визначення.***

1. Основні форми та системи оплати праці

На підприємствах застосовують ***дві основні форми оплати праці*** працівників:

1. Відрядна оплата праці.
2. Погодинна оплата праці

Відрядна форма оплати праці передбачає залежність величини заробітку від кількості виготовленої продукції за певний проміжок часу.

За кожну одиницю виробленої продукції встановлюється певний розмір оплати – ***відрядна розцінка***, яка розраховується за формулою:

$$P_{відр.} = \frac{t_{шт.} \cdot T_{ст.}}{60} \quad \text{або} \quad P_{відр.} = \frac{T_{ст.}}{H_{вир.}},$$

де $T_{ст.}$ – погодинна тарифна ставка, *хв.;*

$H_{вир.}$ – погодинна норма виробітку певного виду продукції, *шт.*

На основі ***відрядної форми заробітної плати розроблені такі системи:***

1. *Пряма відрядна*, за якої оплата праці нараховується за кількість виготовленої продукції. При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{відр.} = N_ф \cdot P_{відр.},$$

де $N_ф$ – фактичний обсяг виробництва, *шт.*

2. *Відрядно-преміальна,* за якої працівник, крім основного заробітку, додатково отримує премію за досягнення певних кількісних і якісних показників роботи (перевиконання планового завдання, економію матеріальних ресурсів, покращення якості продукції та ін.). При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{відр.пр.} = ЗП_{відр} + Д,$$

де $Д$ – сума преміальних доплат, *грн.*

3. *Відрядно-прогресивна*, за якою за плановий обсяг виконаної роботи оплата проводиться за відрядними розцінками, а за обсяг роботи понад план – за

підвищеними (прогресивними) розцінками. При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{відр.прогр.} = N_ф \cdot P_{відр.} + \left(N_ф - N_{пл.}\right) \cdot P_{прогр.},$$

де $P_{прогр.}$ – підвищена (прогресивна) розцінка, *грн.*

4. *Посередньо-відрядна (непряма)* використовується для оплати праці допоміжних робітників і підсобників.

Заробіток підсобника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{підс.} = N_ф \cdot P_{непр.},$$

де $P_{непр.}$ – непряма відрядна розцінка, що використовується під час обслуговування певного основного працівника, *(грн.)* розраховується за формулою:

$$P_{непр.} = \frac{T_{ст.}}{N_{пл.}} \cdot n,$$

де n – кількість основних робітників, що обслуговуються одним підсобником.

Заробіток допоміжного робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{доп.р.} = T_{ст.} \cdot Ч_ф \cdot k_{в.н.},$$

де $Ч_ф$ – фактично відпрацьований допоміжним робітником час, год.

5. *Акордна система заробітної плати* передбачає встановлення певного об'єму робіт і загальної величини фонду заробітної плати за цю роботу. Кошти, передбачені на оплату праці, виплачуються після завершення всього комплексу робіт незалежно від строків їх виконання. Дана система заробітної плати стимулює виконання всього комплексу робіт з меншою чисельністю працюючих і в більш короткі строки.

Погодинною називається така форма оплати праці, за якої заробітна плата працівникам нараховується за тарифною ставкою чи окладом за фактично відпрацьований на виробництві час.

Погодинна оплата праці має такі системи:

1. *Пряма погодинна,* за якої заробітна плата нараховується за кількість відпрацьованого часу. При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{пог.} = T_{ст.} \cdot Ч_ф.$$

2. *Погодинно-преміальна* передбачає, крім тарифного заробітку працівника, суму преміальних доплат за досягнення певних якісних і кількісних показників роботи. При цьому заробіток робітника обчислюється за формулою:

$$ЗП_{пог.пр.} = ЗП_{пог.} + Д\ .$$

3. *Погодинно-преміальна з нормованим завданням* містить у собі елементи як відрядної, так і погодинної форм заробітної плати. *Нормоване завдання* – це сумарний об'єм роботи в годинах чи натуральних показниках, який робітник повинен виконати за робочу зміну, робочий місяць.

Оплата праці керівників, спеціалістів та службовців здійснюється у відповідності зі встановленими їм згідно з штатним розписом посадовими окладами та у відповідності з діючою системою преміювання. За своїм характером вона є різновидністю погодинно-преміальної системи з тією лише різницею, що замість тарифної ставки використовується місячний чи річний оклад.

2. Організація оплати праці за колективних форм оплати праці

Система відрядної форми оплати праці робітників може застосовуватися у двох різновидах: ***індивідуальній і колективній (бригадній) оплаті.***

За ***індивідуальної оплати*** заробіток робітника розраховується в залежності від результатів його індивідуальної роботи.

За ***колективної (бригадної) оплати*** праця робітників оплачується за кінцевими результатами спільної роботи бригади.

Відрядний місячний заробіток бригади обчислюється за формулою:

$$ЗП_{бр.} = N_{ф} \cdot P_{бр.},$$

де $P_{бр.}$ – бригадна відрядна розцінка (грн.) розраховується за формулою:

$$P_{бр.} = \sum T_{ст} \cdot t_{шт.} \cdot n,$$

де n – кількість робітників певного розряду у бригаді, чол.

Після визначення загального заробітку бригади, його розподіляють між членами бригади з врахуванням кількості та якості праці. Для розподілу колективного заробітку використовують такі методи:

- за присвоєними робітникам розрядами і відпрацьованим часом (за допомогою коефіцієнта заробітку);
- за тарифними коефіцієнтами і відпрацьованим часом (тобто нарахування відрядного заробітку, що припадає на 1 коефіцієнто-годину);
- за присвоєними розрядами і відпрацьованим часом з коригуванням на коефіцієнт трудової участі (КТУ), сутність якого полягає в тому, що кожному робітнику бригади встановлюється коефіцієнт, який характеризує ступінь його участі у виконанні загального завдання.

3. Фонд заробітної плати, його склад і структура

Фонд заробітної плати – це загальна сума грошових коштів, направлена на оплату праці всіх категорій працюючих.

З метою планування та аналізу ефективності використання фонду заробітної плати його **класифікують за такими ознаками**:

1. За змістом та джерелами формування:

- *фонд основної заробітної плати* – заробітна плата, нарахована за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці за відрядними розцінками, тарифними ставками та посадовими окладами працівників;
- *фонд додаткової заробітної плати* – надбавки і доплати до тарифних ставок та посадових окладів, передбачених чинним законодавством; суми преміальних доплат, винагороди, оплата щорічних і додаткових відпусток та ін.

2. Залежно від одиниці виміру:

- *годинний* – заробітна плата за фактично відпрацьовані години;
- *денний* – заробітна плата за фактично відпрацьовані дні;
- *місячний* (квартальний, річний) – заробітна плата за фактично відпрацьований місяць.

3. За часом формування:

- *плановий* – сума грошових коштів, передбачена у кошторисі підприємства;
- *фактичний* – сума нарахованої заробітної плати за звітний період.

Контрольні запитання:

1. Назвіть основні форми та системи оплати праці.
2. Розкрийте суть відрядної форми оплати праці.
3. Охарактеризуйте зміст погодинної форми оплати праці.
4. Як здійснюється нарахування заробітної плати керівникам, спеціалістам та службовцям?
5. Що таке «фонд заробітної плати»? Які види фонду заробітної плати ви знаєте?

Тести для самоконтролю:

1. Заробітна плата працівника, яка розраховується шляхом множення кількості одиниць виготовленої продукції на розцінку за одиницю продукції – це заробіток при...:

а) відрядно-прогресивній системі;
б) відрядно-преміальній системі;
в) прямій відрядній системі;
г) акордній системі;
д) колективній системі.

2. При застосуванні колективної (бригадної) оплати праці праця робітників оплачується за…:

а) фактично відпрацьований час бригадою;
б) кінцевими результатами спільної роботи бригади;
в) кваліфікаційний рівень кожного працівника;
г) індивідуальну роботу кожного працівника;
д) усі відповіді правильні.

3. При застосуванні відрядної форми за основу для визначення величини заробітку враховують…:

а) кількість виготовленої продукції та кваліфікація робітника;
б) тарифна ставка;
в) кількість відпрацьованих годин;
г) якість виготовленої продукції;
д) тарифно-кваліфікаційні довідники.

4. До погодинної форми оплати праці належить...:

а) акордна;
б) пряма відрядна;
в) відрядно-преміальна;
г) відрядно-прогресивна;
д) жодна з наведених форм.

5. Оплата праці керівників, спеціалістів та службовців проводиться за…:

а) прямою відрядною системою;
б) посадовими окладами;
в) непрямою системою;
г) колективною оплатою;
д) тарифно-кваліфікаційними характеристиками.

6. За якої системи оплати праці виробіток робітника в межах норми оплачується за звичайними відрядними розцінками, а весь додатковий виробіток – за підвищеними відрядними розцінками?

а) за відрядно-прогресивної;
б) за погодинно-преміальної;
в) за акордної;
г) за колективної;
д) за індивідуальної.

Розділ 3. Ресурсне забезпечення підприємства

Лекція: Основні засоби підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Виробничі засоби підприємства, їх структура.***
2. ***Основні засоби підприємства, їх економічна суть, класифікація і структура.***
3. ***Оцінка основних засобів.***

1. Виробничі засоби підприємства, їх структура

Процес виробництва на будь-якому підприємстві передбачає наявність не тільки працівників, але й визначених засобів виробництва.

Засоби виробництва – це сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми у процесі виробництва матеріальних благ і послуг.

Засоби праці – це засоби, за допомогою яких здійснюється виробництво продукції (устаткування, машини, верстати, обладнання).

Предмети праці – це предмети, які призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг (сировина, матеріали).

Під впливом засобів праці предмети праці змінюють свою форму та перетворюються на готову продукцію.

Засоби виробництва за своїм матеріально-речовим складом становлять виробничі засоби підприємства. Але засоби виробництва стають виробничими лише з моменту їхнього безпосереднього використання у виробництві.

Складовим частинам виробничих засобів властиві певні характерні ознаки, за якими їх поділяють на основні та оборотні.

2. Основні засоби підприємства, їх економічна суть, класифікація і структура

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва, надання послуг, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, а також переносячи свою вартість на вартість готового продукту частинами, у міру спрацьовування.

У процесі господарської діяльності промислових підприємств задіяна значна кількість основних засобів різних за своїм призначенням, складом, терміном експлуатації тощо. Враховуючи ці особливості **основні засоби класифікують за такими ознаками:**

1. ***За функціональним призначенням:***

- *виробничі* безпосередньо приймають участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню (будови, споруди, силові машини і обладнання, робочі машини і обладнання, автотранспорт);

- *невиробничі* не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі (будови і споруди житлово-комунального та культурно-побутового призначення та ін.).

2. За речовим характером:

- *інвентарні* мають натуральну форму та підлягають перевірці, обміру, підрахунку (будівлі, обладнання, устаткування тощо);
- *неінвентарні* – капітальні вкладення в земельні ділянки.

3. За використанням:

- *діючі* – всі основні засоби, що використовуються на підприємстві;
- *недіючі* – ті, що не використовуються у даний період часу у зв'язку з тимчасовою зупинкою підприємства;
- *запасні* – це різне устаткування, що знаходиться в резерві і призначене для заміни основних засобів.

4. За належністю:

- *власні* – це основні засоби, які належать підприємству;
- *орендовані* – це основні засоби, які прийняті у тимчасове користування на певних умовах.

5. За галузями економічної діяльності:

- *промислові;*
- *сільськогосподарські;*
- *транспортні;*
- *зв'язку;*
- *будівельні* та ін.

6. За участю у виробничому процесі:

- *активні* – це та частина основних засобів, яка безпосередньо бере участь у процесі виробництва та впливає на рівень продуктивності праці (робочі машини і устаткування, інструмент, вимірювальні прилади, споруди, транспортні засоби);
- *пасивні* – це та частина основних засобів, яка створює умови для здійснення процесу виробництва (будівлі, виробничий та господарський інвентар).

7. Згідно з положеннями податкового законодавства:

Групи	**Мінімально допустимі строки корисного використання, років**
група 1 – земельні ділянки	–
група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
група 3 – будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої	10
група 4 – машини та обладнання	5
з них:	
електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи,	2

комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 гривень	
група 5 – транспортні засоби	5
група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
група 7 – тварини	6
група 8 – багаторічні насадження	10
група 9 – інші основні засоби	12
група 10 – бібліотечні фонди	–
група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	–
група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	5
група 13 – природні ресурси	–
група 14 – інвентарна тара	6
група 15 – предмети прокату	5
група 16 – довгострокові біологічні активи	7

На підприємстві склад основних засобів протягом року часто змінюється: відбувається введення нових і вивід старих засобів. Тому для проведення економічних розрахунків доцільно визначати ***середньорічну вартість основних засобів*** користуючись формулою:

$$Ф_{ср} = Ф_{п.п.} + \frac{\sum Ф_{вв} \cdot Т_{вв.}}{12} - \frac{\sum Ф_{вив.} \cdot Т_{вив.}}{12},$$

де $Ф_{п.п.}$ – величина основних засобів на початок періоду, *грн.;*

$Ф_{вв}$ – величина основних засобів, які вводяться в експлуатацію, *грн.;*

$Ф_{вив.}$ – величина основних засобів, які виводяться з експлуатації, *грн.;*

$Т_{вв.}$ – кількість повних місяців з моменту вводу основних засобів в експлуатацію до кінця року;

$Т_{вив.}$ – кількість повних місяців з моменту виводу основних засобів з експлуатації до кінця року;

12 – кількість місяців у році;

n – кількість введень основних засобів в експлуатацію протягом року;

m – кількість виведень основних засобів з експлуатації протягом року.

Використовуючи класифікацію основних засобів за видами, визначають їх структуру.

Структура основних засобів – це розподіл основних засобів за видами (групами), відображений у відсотках від їх загальної вартості на підприємстві.

Структура основних засобів відображає особливості галузі та конкретного підприємства, рівень матеріально-технічної бази виробництва. Зміна структури за певні проміжки часу дає уявлення про динаміку якісних змін основних засобів, про технічний рівень виробництва.

Розрізняють *виробничу, галузеву та вікову структури* основних засобів.

Виробнича структура основних засобів – це співвідношення різних груп основних засобів у їх загальній вартості. Часто цю структуру розглядають як співвідношення активної і пасивної частин основних засобів. Прогресивною є така структура основних засобів, де частка активної частини зростає.

Галузева структура основних засобів характеризується співвідношенням питомої ваги основних засобів різних галузей до їх загальної вартості.

Вікова структура основних засобів – це співвідношення різних вікових груп основних засобів у їх загальній вартості.

3. Оцінка основних засобів

Облік основних засобів може проводитись у натуральному і вартісному виразі.

Облік основних засобів у натуральному виразі потрібен для оцінки їх технічного стану. Такий облік дає змогу встановити кількісний та якісний склад основних засобів кожного виду. Проте, на основі даних такого обліку неможливо дати загальну оцінку наявних на підприємстві основних засобів. Практично не можна поєднати у натуральному виразі кількість верстатів, автоматів і транспортних засобів, будівель і передавальних засобів. Тобто підрахувати можна лише кількість засобів праці одного типу та певного виду, що свідчить про обмежену сферу застосування такого обліку.

Облік основних засобів у вартісному виразі називається їх ***оцінкою.***

Оцінка потрібна для того, щоб визначити загальну величину основних засобів, їх динаміку і структуру, розрахувати економічні показники, які характеризують ефективність господарської діяльності підприємства за певний період часу.

Серед основних видів оцінки основних засобів виділяють оцінку за *первісною вартістю, переоціненою (відновною) вартістю, залишковою вартістю, ліквідаційною вартістю та вартістю, яка підлягає амортизації.*

Первісна вартість основних засобів – це фактична їхня вартість, представлена у сумі грошових коштів, які підприємство сплатило або витратило на їх придбання. Первісна вартість основних засобів складається з їх купівельної вартості, транспортно-заготівельних витрат (витрати на транспортування, страхування), витрат на встановлення, монтаж та налагодження основних засобів.

Переоцінена (відновна) вартість основних засобів – це вартісний вираз основних засобів після їх переоцінки, яка здійснюється у тих випадках, коли залишкова вартість об'єкта основних засобів суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату складання балансу.

Залишкова вартість основних засобів – це різниця між первісною або відновною вартістю і вартістю зносу.

Ліквідаційна вартість основних засобів – це сума коштів, які підприємство планує отримати від реалізації основних засобів після закінчення їх строку корисного використання за вирахуванням витрат, пов'язаних з їх реалізацією.

Вартість, яка підлягає амортизації – первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

Контрольні запитання:

1. Дайте характеристику виробничих засобів підприємства.
2. В чому полягає суть основних засобів і яка їх роль у виробництві?
3. Що розуміють під структурою основних засобів і які фактори на неї впливають?
4. Дайте визначення поняття «оцінка основних засобів».
5. Які існують види оцінок основних засобів?

Тести для самоконтролю:

1. До початкової вартості основних засобів не входять…:

   а) ціна основних засобів;
   б) витрати на капітальний ремонт та модернізацію;
   в) витрати на транспортування;
   г) витрати на монтаж;
   д) всі відповіді правильні.

2. До основних засобів належать…:

   а) транспортні засоби;
   б) комп'ютерна техніка;
   в) будівлі і споруди;
   г) виробничий та господарський інвентар;
   д) всі відповіді вірні.

3. Основні засоби за використанням поділяють на…:

   а) виробничі і невиробничі;
   б) інвентарні та неінвентарні;
   в) діючі, недіючі, запасні;
   г) власні та орендовані;
   д) активні та пасивні.

4. Різниця між повною первісною вартістю та сумою спрацювання основних засобів є…:

   а) залишковою вартістю;
   б) балансовою вартістю;
   в) відновною вартістю;
   г) амортизаційною вартістю;
   д) переоціненою вартістю.

Лекція: Спрацювання та амортизація основних засобів підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Спрацювання основних засобів.***
2. ***Амортизація основних засобів та методи її нарахування.***
3. ***Показники ефективності використання основних засобів підприємства.***

1. Спрацювання основних засобів

Однією із важливих особливостей основних засобів є їх функціонування у процесі виробництва протягом тривалого періоду часу. У результаті цього вони зазнають фізичного і морального спрацювання.

Фізичне спрацювання основних засобів – це поступова втрата ними первісних експлуатаційних якостей, що призводять до зменшення їх реальної вартості.

На темпи і розміри фізичного спрацювання основних засобів впливають такі чинники:

1. Дія навколишнього природного середовища.
2. Експлуатаційне навантаження.

Фізичне спрацювання діючих основних засобів умовно можна поділити на дві частини:

1. Періодично усувають шляхом ремонтів (тимчасове).
2. Шляхом ремонтів усунути практично неможливо.

Усунення фізичного спрацювання, яке є тимчасовим, здійснюється шляхом проведення сукупності профілактичних і ремонтних заходів, передбачених системою планово-запобіжних ремонтів, починаючи з технічних оглядів і завершуючи капітальним ремонтом.

Ремонт основних засобів – це відновлення фізичного спрацювання окремих конструктивних елементів і підтримання основних засобів у працездатному стані протягом усього терміну їх служби.

За економічним змістом ремонти поділяють на:

1. *Поточний ремонт* має характер дрібних налагоджувальних робіт, породжується поломками, що принципово не впливають на нормальне використання основних засобів.
2. *Капітальний ремонт* породжується закономірним спрацюванням основних засобів і направлений на відновлення їх початкових експлуатаційних характеристик.
3. *Відновний ремонт* – вид ремонту основних засобів, що породжується їх зруйнуванням у результаті стихійного лиха, тривалої бездіяльності.

Для цілей бухгалтерського обліку витрати на ремонт основних засобів умовно поділяють на такі, що:

- здійснюються для підтримки об’єкта у початковому робочому стані *(поточний ремонт);*
- поліпшують об’єкт основних засобів, що призводить до зростання майбутніх

економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта *(капітальний ремонт).*

Моральне спрацювання основних засобів наступає скоріше за фізичне спрацювання.

Моральне спрацювання – це процес знецінення діючих основних засобів до настання повного фізичного спрацювання під впливом науково-технічного прогресу.

Ступінь морального спрацювання основних засобів визначають за допомогою коефіцієнта, який розраховується за формулою:

$$k_{м} = 1 - \frac{Ф_1}{Ф_0} \cdot \frac{П_1}{П_0},$$

де $Ф_1$ – повна вартість основних засобів, що використовуються *грн.;*

$Ф_0$ – повна вартість нових основних засобів, *грн.;*

$П_1$ – продуктивність основних засобів, що використовуються, *шт.;*

$П_0$ – продуктивність нових основних засобів, *шт.*

Основні засоби є морально застарілими, якщо ***км ≥ 1.***

Моральне спрацювання властиве найбільш активній частині основних засобів, зокрема: обчислювальній техніці, транспортним засобам та ін. Наявність на підприємстві значної кількості знецінених у результаті дії технічного прогресу засобів праці завдає їм відчутних економічних збитків.

Ефективною формою усунення морального спрацювання основних засобів є їх *модернізація,* яка передбачає удосконалення діючого устаткування з метою запобігання техніко-економічного старіння та підвищення техніко-експлуатаційних параметрів до рівня сучасних вимог виробництва.

2. Амортизація основних засобів та методи її нарахування

Амортизація – це поступове віднесення вартості основних засобів на собівартість продукції, що виготовляється, або робіт, послуг, що виконуються або надаються.

Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання об'єкта, який встановлюється підприємством під час зарахування його на баланс, (але не менше, ніж визначено законодавством) і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови.

Амортизація нараховується за всіма об'єктами, що перебувають в експлуатації станом на перше число даного місяця. За об'єктами основних засобів, що введені або вибули з експлуатації всередині даного місяця, нарахування амортизації починається або припиняється з першого числа наступного місяця.

Підприємства можуть **нараховувати амортизацію** основних засобів**, застосовуючи такі методи:**

1. *Прямолінійний метод* дає рівномірність розподілу суми амортизації між обліковими періодами. За ***прямолінійного методу*** сума амортизації визначається шляхом ділення вартості основних засобів, що амортизується на

строк корисного використання. Річна сума амортизації основних засобів розраховується за формулою:

$$A = \frac{Ф_п - Ф_л}{T},$$

де $Ф_п$ – первісна вартість основних засобів, *грн.;*
$Ф_л$ – ліквідаційна вартість основних засобів, *грн.;*
T – строк корисного використання об'єкта.

При визначенні строку корисної експлуатації слід враховувати:
- очікуване використання об'єкта на підприємстві з врахуванням його потужності, продуктивності та ін..;
- фізичний та моральний знос;
- правові та інші обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори.

2. *Виробничий метод* застосовується до активної частини основних засобів, які експлуатуються нерівномірно, а також якщо можна визначити обсяг виробництва. За ***виробничого методу*** місячна сума амортизації вираховується як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Річна сума амортизації основних засобів за цим методом визначається за формулою:

$$A = П_{міс} \cdot C_в,$$

де $П_{міс}$ – місячний обсяг продукції (робіт, послуг), *грн.;*
$C_в$ – виробнича ставка амортизації (грн.) визначається за формулою:

$$C_в = \frac{Ф_п - Ф_л}{П_{заг}},$$

де $П_{заг}$ – загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використання даного об'єкта основних засобів, *грн.*

3. Методи прискореної амортизації:

3.1. Метод зменшення залишкової вартості використовується для тих основних засобів, інтенсивність використання яких у міру їх експлуатації зменшується. За використання ***методу зменшення залишкової вартості*** річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Згідно з цим методом річну суму амортизації можна визначити за формулою:

$$A = N_a \cdot \Phi_{п.п.},$$

де $\Phi_{п.п.}$ – вартість об'єкта основних засобів на початок звітного періоду, *грн.*

При цьому

$$N_a = 1 - \sqrt{\frac{\Phi_л}{\Phi_п}} \cdot 100.$$

3.2. Метод прискореного зменшення залишкової вартості найчастіше застосовують до тих основних засобів, інтенсивність використання яких у перші роки експлуатації значно вища, ніж у наступні. За використання методу ***прискореного зменшення залишкової вартості*** річна сума амортизації вираховується як добуток подвоєної річної норми амортизації та первісної вартості об'єкта на дату початку її нарахування і на залишкову вартість у наступні роки використання. При цьому *річна норма амортизації* розраховується шляхом ділення 100% на строк корисного використання об'єкта. В результаті за останній рік експлуатації амортизація вираховується як різниця між первісною і ліквідаційною вартістю та сумою нарахованого зносу за попередні роки використання.

3.3. Кумулятивний метод застосовують до основних засобів зі швидким моральним спрацюванням (обчислювальна техніка). При використання ***кумулятивного методу*** річна сума амортизації вираховується як добуток кумулятивного коефіцієнту та вартості, що амортизується. Згідно з цим методом річна сума амортизації визначається за формулою:

$$A = к \cdot (\Phi_п \cdot \Phi_л),$$

де $к$ – *кумулятивний коефіцієнт* розраховується шляхом ділення кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання, на суму чисел років корисного використання об'єкта основних засобів за формулою:

$$к = \frac{Р_з}{\sum Р_в}$$

де $Р_з$ – кількість років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта;

$\sum Р_в$ – сума числа років корисного використання об'єкта.

За кожним з вище перелічених методів нарахування амортизації для різних об'єктів основних засобів проводиться щомісячно, для цього необхідно річну суму амортизації поділити на 12.

На основні засоби груп 1 та 13 амортизація не нараховується.

3. Показники ефективності використання основних засобів підприємства

Покращення використання основних засобів є одним із важливих напрямів підвищення ефективності виробництва. Показники використання основних засобів поділяють на дві групи:

- натуральні;
- вартісні.

До *натуральних показників* належить показник продуктивності за одиницю часу роботи устаткування. Проте натуральні показники використання основних засобів не дають змоги оцінити ступінь використання основних засобів різних видів.

Тому для визначення ефективності використання усіх основних засобів застосовуються вартісні показники. Їх можна поділити на три основні групи:

1. Показники, які характеризують технічний стан основних засобів:

- *коефіцієнт оновлення* характеризує інтенсивність введення в дію нових основних засобів. Цей показник розраховується за формулою:

$$k_{он.} = \frac{Ф_{вв.}}{Ф_{к.п.}},$$

де $Ф_{к.п.}$ – величина основних засобів на кінець періоду, *грн.;*

- *коефіцієнт вибуття* відображає інтенсивність вибуття основних засобів впродовж розрахункового періоду. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{виб.} = \frac{Ф_{вив.}}{Ф_{п.п.}};$$

- *коефіцієнт зносу* показує, яка частина вартості основних засобів вже перенесена на вартість готової продукції. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{зн} = \frac{Ф_{зн.}}{Ф_{к.п.}},$$

де $Ф_{зн.}$ – величина зносу основних засобів, *грн.*

- *коефіцієнт придатності* характеризує ступінь придатності основних засобів до експлуатації. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{прид} = \frac{Ф_{зал.}}{Ф_{к.п.}} = \frac{Ф_{п.п.} - Ф_{зн.}}{Ф_{к.п.}},$$

де $Ф_{зал.}$ – залишкова вартість основних засобів, *грн.*

Слід зазначити, що $k_{зн} + k_{прид} = 1$.

2. Показники, які характеризують ефективність використання основних засобів підприємства:

- *фондовіддача,* характеризує річний випуск продукції з одиниці вартості основних засобів. Даний показник розраховують за формулою:

$$ФВ = \frac{ВД}{Ф_{ср}},$$

де $ВД$ – валовий дохід за розрахунковий період, *грн.*
$Ф_{ср}$ – середньорічна вартість основних засобів, *грн.*

- *фондомісткість* визначає величину основних засобів, яка припадає на одиницю вартості випуску відповідного виду продукції. Даний показник обернений до фондовіддачі і розраховується за формулою:

$$ФМ = \frac{Ф_{ср.}}{ВД};$$

- *рентабельність основних засобів* визначає розмір прибутку отриманого підприємством з одиниці вартості основних засобів. Даний показник розраховується за формулою:

$$Р = \frac{П}{Ф_{ср.}} \cdot 100,$$

де $П$ – прибуток підприємства, *грн.*

Контрольні запитання:

1. Назвіть види спрацювання основних засобів?
2. У чому полягає суть та призначення ремонту основних засобів? Які види ремонту здійснюють на підприємстві?
3. Розкрийте суть поняття «амортизація». Які методи нарахування амортизації застосовують в Україні?
4. Назвіть показники, які характеризують технічний стан основних засобів.
5. Які показники характеризують ефективність використання основних засобів на підприємстві?

Тести для самоконтролю:

1. Амортизація основних засобів – це...:

а) спрацювання основних засобів;
б) процес перенесення вартості основних засобів на собівартість новоствореної продукції;
в) відтворення основних засобів;
г) витрати на утримання основних засобів;
д) ліквідація основних засобів.

2. Вкажіть метод прискореної амортизації основних засобів…:

а) прямолінійний метод;
б) виробничий метод;
в) податковий метод;
г) метод 100% списання;
д) метод зменшення залишкової вартості.

3. Ефективною формою усунення морального спрацювання основних засобів є…:

а) ремонт основних засобів;
б) модернізація основних засобів;
в) ліквідація основних засобів;
г) реалізація основних засобів;
д) оцінка основних засобів.

4. Нарахування амортизації здійснюється…:

а) протягом строку корисного використання об'єкта;
б) протягом першого року експлуатації об'єкта;
в) протягом першого місяця експлуатації об'єкта;
г) протягом останнього року експлуатації об'єкта;
д) не проводиться ніколи.

5. Моральне спрацювання основних засобів наступає..... за фізичне спрацювання..:

а) пізніше;
б) раніше;
в) одночасно;
г) ці поняття однозначні;
д) всі відповіді правильні.

6. Характер дрібних налагоджуваних робіт, що породжується поломками, які не впливають на процес виробництва продукції має...:

а) поточний ремонт;
б) капітальний ремонт;
в) відновний ремонт;
г) економічний ремонт;
д) плановий ремонт.

Лекція: Виробнича потужність підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Види виробничої потужності та чинники, що її визначають. Методика розрахунку виробничої потужності.***
2. ***Система показників виробничої потужності.***

1. Види виробничої потужності та чинники, що її визначають. Методика розрахунку виробничої потужності

Запланована виробнича програма підприємства повинна пройти ресурсне обґрунтування, тобто визначення її забезпеченості виробничими потужностями, трудовими, матеріальними та інвестиційними ресурсами.

Виробнича потужність – це максимально можливий обсяг випуску продукції підприємством за певний період (зміну, добу, місяць) у встановленій номенклатурі і асортименті під час повного завантаження обладнання і виробничих площ.

Виробнича потужність визначається в натуральних одиницях за обмеженої номенклатури та у вартісному виразі за широкого асортименту. Як правило, виробнича потужність розраховується в тих одиницях, в яких планується випуск продукції.

Розрізняють такі види виробничої потужності:

1. *Перспективна виробнича потужність* характеризує очікувані в плановому періоді зміни номенклатури і асортименту продукції, технології та організації виробництва.
2. *Проектна виробнича потужність* – це величина можливого випуску продукції умовної номенклатури в одиницях часу, задану під час проектування чи реконструкції виробничої одиниці.
3. *Резервна виробнича потужність* формується і постійно існує на підприємствах певних галузей народного господарства для забезпечення потреб в їх продукції в періоди великих навантажень.
4. *Поточна (діюча) виробнича потужність* підприємства (цеху, дільниці, лінії) характеризує його потенційну здатність виробляти протягом певного календарного періоду передбачену планом максимально можливу кількість продукції. Поточну виробничу потужність характеризують такі показники:

- потужність на початок планового періоду (*вхідна*);
- потужність на кінець планового періоду (*вихідна*) розраховується за формулою:

$$ВП_{вих.} = ВП_{вх.} + ВП_{вв.} - ВП_{вив.},$$

де $ВП_{вх.}$ – виробнича потужність на початок періоду (вхідна), *грн.;*

$ВП_{вв.}$ – введена виробнича потужність, *грн.;*

$ВП_{вив.}$ – виробнича потужність на кінець періоду (вихідна), *грн.;*

- середньорічна виробнича потужність розраховується за формулою:

$$ВП_{ср.} = ВП_{вх.} + ВП_{вв.} \cdot \frac{k}{12} - ВП_{вив.} \cdot \frac{12-k}{12},$$

де k – кількість місяців експлуатації обладнання з певною потужністю протягом року.

Величина виробничої потужності формується під впливом таких факторів:

- кількість та якість діючого устаткування;
- продуктивність устаткування і пропускна здатність виробничих площ за одиницю часу;
- номенклатура та асортимент продукції, що виготовляється;
- режим роботи підприємства (змінність та тривалість однієї зміни, перервне чи безперервне виробництво);
- кваліфікаційний рівень робітників;
- структура і величина основних засобів;
- рівень організації виробництва та праці;
- фонд робочого часу обладнання.

Виробнича потужність визначається за усією номенклатурою виробленої продукції і встановлюється виходячи з потужності провідних цехів основного виробництва.

У загальному вигляді виробничу потужність підприємства (цеху, дільниці) можна визначити за формулою:

$$ВП = \frac{Ф_д}{t_{шт}},$$

де $Ф_д$ – дійсний (ефективний) фонд часу роботи обладнання, *год.;*

$t_{шт}$ – час на виготовлення одиниці продукції, *хв.*

Дійсний (ефективний) фонд часу роботи одиниці устаткування визначається за формулою:

$$Ф_д = Ф_н \cdot k_в,$$

де $Ф_н$ – номінальний фонд робочого часу обладнання, *год.;*

$k_в$ – коефіцієнт корисного використання обладнання.

Номінальний фонд робочого часу обладнання визначається за формулою:

$$Ф_н = (Д_к - Д_в - Д_{св}) \cdot F_{зм} \cdot z - c,$$

де $Д_к$ – кількість календарних днів в році;

$Д_в$ – кількість вихідних днів в році;

$Д_{св}$ – кількість святкових днів в році;

$F_{зм}$ – тривалість робочої зміни, *год.;*

z – режим роботи підприємства (кількість змін);

c – сумарна кількість годин, на які скорочені робочі дні перед святами.

Коефіцієнт корисного використання враховує запланований відсоток втрат часу для ремонту і визначається за формулою:

$$k_в = 1 - \frac{a_р}{100},$$

де $a_р$ – запланований відсоток втрат часу на ремонт, % ($a_р$ = 3-5%).

2. Система показників виробничої потужності

Об'єктивну оцінку раціональності використання технологічного устаткування, а також наявних резервів підвищення його завантаження, можна отримати за допомогою групи **показників, що характеризують рівень використання устаткування,** до яких належать такі коефіцієнти:

- коефіцієнт змінності роботи устаткування;
- коефіцієнт завантаження устаткування;
- показник середнього часу роботи однієї машини.

Коефіцієнт змінності роботи устаткування показує кількість змін, відпрацьованих кожною одиницею устаткування протягом дня, місяця. Даний коефіцієнт визначається за формулою:

$$k_{зм} = \frac{\sum T}{O_{вст.} \cdot F_д},$$

де $\sum T$ – сумарна фактична трудомісткість продукції, *нормо/год.;*

$O_{вст.}$ – кількість одиниць встановленого обладнання, *шт.*

Коефіцієнт завантаження устаткування характеризує його пропускну спроможність і визначається за формулою:

$$k_{зав} = \frac{\sum T}{O_{вст.} \cdot F_д \cdot z}.$$

Важливим моментом в аналізі використання устаткування є визначення середнього часу його роботи. Показник, який характеризує ***середній час роботи однієї машини***, визначається за формулою:

$$Ч_{ср} = \frac{\sum T}{O_{вст.}}.$$

Будь-який із названих вище показників відображає використання технологічного обладнання, яке визначає величину виробничої потужності.

Кількість устаткування, необхідного для складання річної програми виробів, визначається за формулою:

$$O_{вст} = \frac{N_{пл.} \cdot t_{шт}}{60 \cdot Ф_{д}}.$$

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте види виробничої потужності підприємства.
2. Під впливом яких факторів формується величина виробничої потужності?
3. Яка методика визначення виробничої потужності?
4. Що показує коефіцієнт змінності роботи устаткування?
5. Що характеризує коефіцієнт завантаження устаткування?

Тести для самоконтролю:

1. Вхідна виробнича потужність підприємства – це…:

   а) проектна виробнича потужність;
   б) поточна виробнича потужність;
   в) поточна виробнича потужність на початок року;
   г) фактично досягнута виробнича потужність на кінець року;
   д) середньорічна виробнича потужність підприємства.

2. Виробнича потужність підприємства визначається за…:

   а) усією номенклатурою вироблюваної продукції;
   б) деякими видами продукції підприємства;
   в) тією продукцією, яку замовили замовники;
   г) усіма асортиментними групами продукції;
   д) жодна з відповідей не правильна.

3. Потужність, яка формується і постійно існує на підприємствах для забезпечення потреб в продукції в періоди великих навантажень – це…:

   а) перспективна виробнича потужність;
   б) проектна виробнича потужність;
   в) резервна виробнича потужність;
   г) поточна виробнича потужність;
   д) середньорічна виробнича потужність.

4. Виробнича потужність визначається…:

   а) у натуральних одиницях;
   б) у вартісному виразі;
   в) у тих одиницях, в яких планується випуск продукції;
   г) у трудових показниках;
   д) усі відповіді правильні.

Лекція: Оборотні засоби підприємства, їх склад і структура

У лекції розглядаються наступні питання:

1. Суть, склад і класифікація оборотних засобів.
2. Нормування оборотних засобів.
3. Показники ефективності використання оборотних засобів.

1. Суть, склад і класифікація оборотних засобів

Для здійснення виробничого процесу підприємство повинно мати не тільки основні, але й оборотні засоби, які забезпечують безперервність процесу виробництва та обігу.

Оборотні засоби – це сукупність оборотних виробничих засобів та засобів обігу, виражені у грошовій формі.

Оборотні виробничі засоби – це частина засобів виробництва, що беруть участь в одному виробничому циклі та переносять свою вартість на вартість готової продукції одразу і повністю, змінюючи при цьому свою натуральну форму (тобто це матеріали, конструкції, деталі тощо).

Оборотні виробничі засоби підприємства поділяються на такі групи:

1. *Виробничі запаси* – це предмети праці, які містяться на складі у вигляді запасів і призначені для переробки у виробництві. До них належать: запаси сировини, основних і допоміжних матеріалів, покупних напівфабрикатів, палива і пального, тари, ремонтних деталей і вузлів.
2. *Незавершене виробництво* – це продукція, яка перебуває на різних стадіях процесу її виготовлення (деталі, вузли, вироби, обробка яких незакінчена).
3. *Витрати майбутніх періодів* – це грошові витрати, які здійснено у поточному році, а віднесено на собівартість продукції у наступні періоди. До них належать: витрати на підготовку виробництва, освоєння випуску нових виробів, придбання науково-технічної та економічної інформації, передплату періодичних видань.

Співвідношення між окремими групами оборотних виробничих засобів, виражене у відсотках, становить їх ***структуру***. Структура оборотних засобів на підприємствах різних галузей промисловості відрізняється між собою за технологічними та організаційно-економічними особливостями.

Для нормальної виробничо-господарської діяльності підприємства, виконання постачально-збутових операцій, розрахунків з працівниками, а також інших виробничих та господарських потреб важливу роль відіграють фінансові ресурси, що перебувають в обігу. Такі ресурси утворюють засоби обігу.

Засоби обігу – це частина засобів виробництва, яка не бере участі у виробничих циклах, але існує на підприємстві для придбання оборотних виробничих засобів.

До засобів обігу належать:

1. Готова продукція, що перебуває на складі підприємства.
2. Товари на складі, що закуповуються з метою подальшої реалізації за вищими цінами.

3. Дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок взаємних розрахунків між підприємствами.
4. Грошові кошти та їх еквіваленти у національній та іноземній валюті.

Таким чином, оборотні виробничі засоби обслуговують сферу виробництва, а засоби обігу – сферу обігу.

Оборотні засоби підприємства класифікуються за такими ознаками:

1. *За місцем та роллю у процесі виробництва*:
- оборотні виробничі засоби;
- засоби обігу.
2. *За джерелами утворення*:
- власні;
- залучені.
3. *За способами планування або нормування:*
- нормовані (оборотні виробничі засоби);
- ненормовані (засоби обігу).

2. Нормування оборотних засобів

Важливою умовою правильного формування оборотних виробничих засобів є нормування за певними нормами їх витрат.

Нормування – це процес обчислення тієї частини оборотних засобів, яка потрібна підприємству для забезпечення нормального, безперервного процесу виробництва та реалізації продукції.

Під час нормування оборотних засобів потрібно виходити з того принципу, що їх величина повинна бути мінімальною, але достатньою для забезпечення безперебійної роботи підприємства.

Норма витрати певного виду матеріальних ресурсів – це гранично допустима величина витрат виробничих запасів на виготовлення продукції за умов конкретного виробництва. Даний показник розраховується за формулою:

$$m = m_ч + m_{відх}$$

або

$$m = \frac{m_ч \cdot 100}{100 - \%_{відх.}},$$

де $m_ч$ – чиста маса виробу, *кг;*

$m_{відх}$ – маса відходів на виріб, *кг;*

$\%_{відх.}$ – відсоток відходів на виріб, %.

Норматив – це мінімальний розмір власних оборотних засобів у грошовому виразі, необхідний підприємству для забезпечення нормального, безперервного процесу виробництва, реалізації продукції, розрахунків.

Розраховують такі види нормативів:

1. *Норматив у виробничих запасах* – це потреба підприємства в оборотних засобах для придбання виробничих запасів. Даний показник визначають за формулою:

$$Н_{в.з.} = П_д \cdot н_з,$$

де $П_д$ – денна потреба в певному виді матеріальних ресурсів, *грн.;*
$н_з$ – норма запасу цих видів матеріальних ресурсів, *дні.*

Норма запасу оборотних засобів за кожним видом або однорідною групою матеріалів враховує час їх перебування у виробничому, поточному та страховому запасах.

Виробничий запас певного виду матеріальних ресурсів необхідний для забезпечення виконання виробничої програми підприємства.

Виробничий запас певного виду матеріальних ресурсів розраховується за формулою:

$$М_{зап.} = М_{зап.пот.} + М_{зап.страх.},$$

де $М_{зап.пот.}$ – поточний запас певного виду матеріальних ресурсів, *кг;*
$М_{зап.страх.}$ – страховий запас певного виду матеріальних ресурсів, *кг.*

Поточний запас – основний вид запасу сировини, матеріалів, купованих виробів та напівфабрикатів, призначений для забезпечення безперебійного виробничого процесу між двома черговими поставками. На розмір поточного запасу впливають періодичність поставок матеріалів за договорами, а також обсяг їх споживання у виробництві.

Поточний запас певного виду матеріальних ресурсів на складі розраховується за формулою:

$$М_{зап.пот.} = \frac{q \cdot \beta}{2},$$

де q – денна потреба певного виду матеріальних ресурсів, *кг;*
β – час у днях між двома черговими поставками матеріальних ресурсів.

Денна потреба в певному виді матеріальних ресурсів розраховується за формулою:

$$q = \frac{m \cdot N_{пл.}}{360}.$$

Страховий запас призначений для забезпечення безперебійного виробничого процесу у випадках порушення умов та термінів поставок матеріальних ресурсів. Страховий запас розраховується за формулою:

$$М_{зап.страх.} = q \cdot \beta',$$

де β' – середній час затримки чергової поставки матеріальних ресурсів або час, необхідний для термінового відновлення поточного запасу, *дні.*

Потреба підприємства в матеріальних ресурсах розраховується за формулою:

$$M = m \cdot N_{пл.},$$

де $N_{пл.}$ – плановий обсяг виробництва продукції (послуг), *шт.*

2. *Норматив у незавершеному виробництві* і визначається на тих підприємствах, де тривалість одного виробничого циклу більша за один день (будівництво, важке машинобудування та ін.) Даний показник визначають за формулою:

$$Н_{н.в.} = ВП_{д} \cdot Т_{ц} \cdot k_{н.в.},$$

де $ВП_{д}$ – середньоденний обсяг випуску продукції, *грн.;*

$Т_{ц}$ – тривалість виробничого циклу, *дні;*

$k_{н.в.}$ – коефіцієнт наростання витрат характеризує частку витрат незавершеного виробництва на кінець розрахункового періоду у загальній собівартості продукції і розраховується за формулою:

$$k_{н.в.} = \frac{М_{в} + 0{,}5 \cdot (С_{в} - М_{в})}{С_{в}},$$

де $М_{в}$ – матеріальні витрати на одиницю продукції, що понесені на початок виробничого циклу, *грн.;*

$С_{в}$ – собівартість продукції, *грн.*

3. *Норматив у залишках готової продукції* розраховується за формулою:

$$Н_{г.п.} = ВП_{д} \cdot Н_{з},$$

де $Н_{з}$ – норма запасу готової продукції на складі, *дні.*

4. *Норматив у витратах майбутніх періодів* визначається за формулою:

$$Н_{м.п.} = В_{п.р.} + В - В_{в.с.},$$

де $В_{п.р.}$ – сума витрат майбутніх періодів на початок року, *грн.;*

$В$ – сума витрат, які необхідно зробити у плановому році, *грн.;*

$В_{в.с.}$ – сума витрат майбутніх періодів, що включені у собівартість продукції у плановому році, *грн.*

3. Показники ефективності використання оборотних засобів

Оборотні засоби підприємства постійно перебувають у русі, здійснюючи кругообіг.

Процес проходження оборотними засобами стадій кругообігу зі зміною форм вартості називається ***оборотністю***. Чим менше оборотні засоби затримуються на

окремих стадіях, тим швидше завершується їх кругообіг. Таким чином, показники, що характеризують швидкість оборотності оборотних засобів, і є показниками ефективності їх використання.

Ефективне використання оборотних засобів характеризується такими показниками:

1. *Коефіцієнт оборотності* показує скільки оборотів можуть зробити оборотні засоби за певний розрахунковий період часу і показує ту кількість продукції, яка припадає на одну гривню вартості оборотних засобів. Даний показник визначається за формулою:

$$k_{об} = \frac{Q_{реал.}}{Ф_{об}},$$

де $Q_{реал.}$ – обсяг реалізованої продукції за рік, *грн.;*

$Ф_{об}$ – середньорічна вартість оборотних засобів, *грн.*

2. *Коефіцієнт завантаження* оборотних засобів в обороті, який характеризує їх суму, що припадає на одну гривню реалізованої продукції. Даний показник розраховується за формулою:

$$k_{зав.} = \frac{Ф_{об.}}{Q_{реал.}}.$$

3. *Тривалість одного обороту* оборотних засобів показує, за скільки днів оборотні засоби здійснюють один оборот. Значення цього показника у днях може бути визначене наступним чином:

$$T_{об} = \frac{D}{k_{об.}},$$

де D – кількість днів в плановому періоді.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає суть оборотних засобів підприємства та які елементи формують їх склад?
2. За якими ознаками класифікуються оборотні засоби?
3. Яке призначення має процес нормування?
4. Які показники характеризують ефективність використання оборотних засобів?
5. Від чого залежить розмір виробничого запасу матеріальних ресурсів?

Тести для самоконтролю:

1. Частина засобів виробництва, яка не бере участь у виробничому циклі, але існує на підприємстві для придбання оборотних виробничих засобів – це ...:

а) засоби обігу;
б) основні засоби;
в) засоби праці;
г) оборотні виробничі засоби;
д) оборотні засоби.

2. Вкажіть ті види, які належать до оборотних засобів…:

а) виробничі приміщення;
б) обчислювальна техніка;
в) основне устаткування;
г) грошові кошти;
д) інструменти та інвентар.

3. Який показник характеризує швидкість обороту оборотних засобів?

а) коефіцієнт завантаження;
б) тривалість одного обороту;
в) коефіцієнт оборотності;
г) рентабельність обігових коштів;
д) коефіцієнт змінності.

4. У процесі виробництва оборотні виробничі засоби підприємства…:

а*) не змінюють свою натуральну форму;*
б) зберігають свою натуральну форму;
в) повністю втрачають натуральну форму;
г) не мають натуральної форми;
д) не зберігають натуральну форму.

5. Страховий запас інструменту створюється з метою забезпечення…:

а) ритмічної роботи;
б) ефективності виробництва;
в) продуктивності обладнання;
г) якості продукції;
д) безперебійної роботи.

6. Вид запасу сировини, матеріалів, купованих виробів, призначений для безперебійного виробничого процесу між двома черговими поставками – це...:

а) страховий запас;
б) виробничий запас;
в) поточний запас;
г) резервний запас;
д) початковий запас.

Лекція: Нематеріальні ресурси і активи підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття нематеріальних ресурсів.***
2. ***Поняття нематеріальних активів та охорона права власності.***

1. Поняття нематеріальних ресурсів

Крім матеріальних ресурсів підприємства, до яких належать основні та оборотні засоби, на ефективність його діяльності впливають такі чинники, як наявність та ступінь використання нематеріальних ресурсів.

Нематеріальні ресурси – це ресурси, які не мають матеріальної основи, але здатні давати прибутки або користь підприємству впродовж досить тривалого періоду.

Відмітними рисами цих ресурсів є відсутність матеріальної форми, а також конкретного розміру користі, вигоди, яку вони дають підприємству.

Усі нематеріальні ресурси поділяють на об'єкти *промислової* та *інтелектуальної* власності.

До об'єктів промислової власності належать:

1. ***Винаходи*** – це принципово нове технічне вирішення існуючої виробничої проблеми, що дає позитивний ефект для народного господарства. Для визначення патентоспроможності винаходу в Україні використовуються такі критерії:

- *новизна винаходу* (винахід визначається новим, якщо до дня подачі заявки на винахід, не виявлено засобу з ознаками, ідентичними всім ознакам формули даного винаходу);
- *наявність винахідницького рівня* (винахід має винахідництво, якщо не було виявлено рішень, які мають ознаки, що збігаються з головними ознаками даного винаходу);
- *промислова придатність винаходу* (винахід визначається промислово придатним, якщо його можна використати багаторазово в промисловій або іншій сфері діяльності).

2. ***Корисна модель*** – це результат творчої діяльності людини, об'єктом якої може бути конструктивне вирішення пристрою або його складових частин. Корисні моделі відрізняються від інших об'єктів промислової власності тим, що їхнім предметом є тільки конструктивне вирішення пристрою (просторова композиція, взаємне розташування елементів пристрою, його форма).
3. ***Промисловий зразок*** – це розроблена автором або авторським колективом модель виробу, який буде випускатися на даному підприємстві.
4. ***Товарний знак та знак обслуговування*** (в українському законодавстві – знаки для товарів і послуг) – оригінальні позначення, з допомогою яких товари і послуги даної фірми відрізняються від однорідних товарів і послуг конкурентів. Товарний знак виконує одночасно дві функції: рекламування товару та гарантування його якості.

5. ***Раціоналізаторська пропозиція*** – це корисна рекомендація, що стосується техніки та технології, які використовуються на даному підприємстві. На відміну від винаходів, вона може бути вже відомою на інших підприємствах або в інших галузях економіки, але на даній фірмі застосовуватись вперше.
6. ***«Ноу-хау»*** втілює певний досвід підприємства у якій-небудь сфері його діяльності: науково-технічній, виробничій, комерційній, фінансовій та ін. Ноу-хау не захищається охоронними документами, але і не оприлюднюється. Вони мають конфіденційний характер тих знань і досвіду, на здобуття яких підприємство витрачає значні кошти.
7. ***Гудвіл*** – сформований імідж фірми, складовими якого є досвід, ділові зв'язки, престиж товарних знаків, стала клієнтура, прихильність споживачів.

Право інтелектуальної власності – це закріплені законом права на результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, художній, виробничій та інших галузях.

До об'єктів інтелектуальної власності належать об'єкти, що охороняються авторськими та суміжними правами.

Об'єкти, що охороняються авторським правом – це оприлюднені і не оприлюднені твори в галузі науки, літератури і мистецтва незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, мети. До об'єктів, що охороняються авторським правом, належать: літературний твір, музичний твір, твір зображувального мистецтва, твір декоративно-прикладного мистецтва, твір архітектури, твір картографії, фотографічний твір, складений твір, база даних, комп'ютерна програма, сценічний твір, твір у сфері науки.

Авторське право не поширюється на:

- офіційні документи (закони, укази, постанови, судові рішення);
- державні символи і знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки);
- твори народної творчості.

Суміжні права – це права, які прилягають до авторського права, є похідними від нього. До об'єктів суміжних прав належать: виконання твору, фонограма, відеограма, передача організації мовлення.

2. Поняття нематеріальних активів та охорона права власності

Нематеріальні ресурси, як і решта ресурсів, що застосовуються в діяльності підприємства, мають бути створені або придбані підприємством. Нові знання як результат творчої діяльності людини є суспільним благом і ними може користуватися не лише один суб'єкт господарювання, а й решта. Виникає небезпека імітації, копіювання та використання цих знань безкоштовно. Тому виникає необхідність захистити права власності автора. Отже, доступ до таких знань захищено правами, що самі по собі і є нематеріальними активами.

Нематеріальні активи – це немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані.

Принцип юридичного захисту об'єктів інтелектуальної власності досить простий: забороняється використання нематеріальних активів без дозволу їхнього власника або їхня підробка. Проте форми правового захисту дуже різняться між собою залежно від типу активів.

Право власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки засвідчується ***патентом*** – виданий державним органом охоронний документ, який підтверджує право його власника на відповідний об'єкт промислової власності (винахід або раціоналізаторська пропозиція). Патент забезпечує його власнику:

- виключне право використовувати винахід на свій розсуд;
- право забороняти третім особам використовувати винахід без дозволу власника;
- можливість передавати на підставі договору право власності на винахід будь-якій особі;
- право дати будь-якій особі дозвіл (ліцензію) на використання винаходу на підставі ліцензійного договору.

У разі порушення прав патентовласника він може через суд примусово стягувати компенсацію збитків.

Правова охорона знаків для товарів і послуг, зазначення походження товару та фірмового найменування здійснюється на підставі їхньої державної реєстрації. На зареєстрований знак для товарів і послуг видається ***свідоцтво.***

Контрольні запитання:

1. Що таке «нематеріальні ресурси підприємства»? Яке їх значення для сучасної системи господарювання?
2. Дайте змістовну характеристику об'єктів промислової власності.
3. Охарактеризуйте різновиди об'єктів інтелектуальної власності.
4. Дайте характеристику нематеріальних активів підприємства.
5. Які документи забезпечують право на використання матеріальних ресурсів?

Тести для самоконтролю:

1. Оприлюднені та не оприлюднені твори в галузі науки, літератури і мистецтва незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, мети належать до…:

   а) об'єктів промислової власності;
   б) об'єктів інтелектуальної власності;
   в) об'єктів приватної власності;
   г) об'єктів державної власності;
   д) об'єктів, що охороняються авторським правом

2. Права на використання об'єктів промислової та інтелектуальної власності – це….:

   а) нематеріальні ресурси;
   б) нематеріальні активи;
   в) грошові кошти підприємства;
   г) основні засоби підприємства;
   д) науково-технічний прогрес.

3. На офіційні документи, державні символи і знаки, твори народної творчості авторське право…:

а) поширюється;
б) не поширюється;
в) поширюється тільки на твори народної творчості;
г) поширюється тільки на офіційні документи;
д) не поширюється на державні символи і знаки.

4. Право власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки засвідчується…:

а) свідоцтвами;
б) патентами;
в) ліцензіями;
г) довідками;
д) сертифікатами.

5. Права, які прилягають до авторського права, є похідними від нього – це..:

а) додаткові права;
б) суміжні права;
в) інтелектуальні права;
г) промислові права;
д) державні права.

6. До об’єктів суміжних прав належать…:

а) виконання твору;
б) фонограма;
в) відеограма;
г) передача організації мовлення;
д) усі відповіді правильні.

7. Оригінальні позначення, з допомогою яких товари і послуги даної фірми відрізняються від однорідних товарів і послуг конкурентів – це...:

а) корисна модель;
б) винахід;
в) товарний знак;
г) фірмове найменування;
д) промисловий зразок.

Лекція: Інвестиційні ресурси підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Суть інвестицій, їх види та характеристика.***
2. ***Оцінка економічної ефективності капіталовкладень.***

1. Суть інвестицій, їх види та характеристика

Інвестиції – це довгострокові вкладення капіталу у підприємницьку діяльність з метою одержання певного прибутку.

Інвестиції можуть здійснюватися в різні сфери і галузі економіки, інфраструктури, соціальні програми, охорону навколишнього природного середовища як всередині країни, так і за кордоном з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, отримання прибутку.

Той, хто має капітал і вкладає його у ту чи іншу комерційну справу, називається ***інвестором,*** а сам процес вкладення капіталу – ***інвестуванням***. Інвесторами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Об'єктом інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно підприємства, а саме:

- цінні папери;
- цільові грошові внески;
- науково-технічна продукція та інші об'єкти власності, майнові права на інтелектуальну власність;
- новостворені та ті, що реконструюються, основні засоби.

Інвестиції класифікують за різними ознаками, що дає змогу більш повно розкрити їх зміст та функціональне призначення, а саме:

1. **За суб'єктами інвестування:**

- *внутрішні інвестиції* – це вкладення інвестором капіталу всередині країни;
- *зовнішні інвестиції* – вкладення інвестором капіталу за межами країни.

Усі внутрішні та зовнішні інвестиції можуть бути приватними або державними.

2. **За періодом інвестування:**

- *короткострокові інвестиції;*
- *довгострокові інвестиції.*

3. **За характером участі в інвестуванні:**

- *прямі інвестиції* – це вкладення коштів в певні об'єкти інвестування безпосередньо інвестором, без залучення фінансових посередників;
- *непрямі інвестиції* – це вкладення індивідуальними інвесторами коштів в об'єкти інвестування із залученням фінансових посередників (інвестиційні компанії, фонди).

4. **За об'єктами вкладення**:

- *реальні інвестиції* – це вкладення коштів у виробництво, реконструкцію, будівництво, модернізацію певних потужностей. Такі інвестиції часто називають виробничими або капітальними вкладеннями;
- *фінансові інвестиції* – це вкладення коштів у цінні папери, що випускаються підприємствами з метою отримання прибутку у вигляді дивідендів.

5. За рівнем ризику:

- *безризикові інвестиції* – це вкладення капіталу у об'єкти, за якими відсутній реальний ризик втрати капіталу і майже гарантоване отримання розрахункової суми інвестиційного доходу;
- *ризикові інвестиції* передбачають можливість втрати прибутку або всієї суми інвестованого капіталу;
- *венчурні інвестиції* – це вкладення, пов'язані з кредитуванням та фінансуванням науково-технічних розробок і винаходів, а також характеризуються найвищим ступенем ризику.

2. Оцінка економічної ефективності капіталовкладень

Інвестиціями, які забезпечують підприємству зміцнення і розвиток його матеріально-технічної бази, впровадження нових технологій виробництва, зростання потужностей є капітальні вкладення або виробничі інвестиції.

Капітальні вкладення – це сукупність одноразових витрат, що спрямовуються на відтворення основних засобів та об'єктів соціальної інфраструктури підприємства.

До складу капіталовкладень включаються витрати на будівництво, реконструкцію, розширення і підтримку потужностей діючих підприємств, а також на придбання обладнання, транспортних засобів та інших об'єктів основних засобів виробничого і невиробничого призначення.

Фінансування капітальних вкладень здійснюється як за рахунок власних, так і за рахунок залучених коштів.

До власних джерел фінансування капіталовкладень підприємства належать внески засновників, кошти створених на підприємстві фінансових резервів, кошти, отримані від реалізації майна, цінних паперів, здачі майна в оренду.

До залучених джерел фінансування капіталовкладень підприємства належать: кошти від продажу цінних паперів, довгострокові кредити банків, інвестиції. Для державних підприємств джерелами фінансування капіталовкладень також можуть бути кошти державного та місцевого бюджетів, благодійних фондів.

Ефективність виробничих інвестицій характеризує економічні, соціальні або інші результати і господарську доцільність їхнього здійснення. Розрізняють *абсолютну та порівняльну (відносну) економічну ефективність.*

Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує скільки прибутку одержуємо на одну гривню витрат. Абсолютну ефективність інвестицій можна оцінити за допомогою таких показників:

1. *Коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень* розраховується за формулою:

$$E_p = \frac{\Delta П}{K},$$

де $\Delta П$ – приріст прибутку підприємства у випадку вкладення капіталу, *грн.;*
K – загальна сума капіталовкладень (кошторисна вартість проекту), *грн.*

Розрахунковий коефіцієнт економічної ефективності (***Ер***) повинен порівнюватись з нормативним коефіцієнтом *Ен*, який встановлюється Міністерством економіки України. Деякі значення *Ен*:

- для будівництва – 0,12;
- для нової техніки – 0,15;
- для транспорту і транспортних засобів – 0,16.

Якщо $Ер \geq Ен$, то вкладення капіталу є доцільним (прибутковим).

2. *Період окупності капіталовкладень* – це час, який необхідний для того, щоб сума надходжень від реалізації проекту відшкодувала суму витрат на його впровадження. Період окупності звичайно вимірюється в роках або місяцях. Даний показник розраховується за формулою:

$$T_o = \frac{1}{E_p}.$$

Порівняльна ефективність капітальних вкладень визначається лише тоді, коли є декілька інвестиційних проектів. Вона характеризує переваги якогось одного проекту капітальних витрат проти іншого. Розрахунки порівняльної ефективності здійснюють з метою визначення кращого з можливих проектів інвестування виробництва.

Показником порівняльної ефективності капітальних вкладень є ***мінімум приведених витрат***, що розраховується за формулою:

$$B_{прив.} = C_i + E_н \cdot K_i \rightarrow \min,$$

де C_i – собівартість річного випуску продукції по *і*-му варіанту капіталовкладень, *грн.;*

$E_н$ – нормативний коефіцієнт економічної ефективності;

K_i – капіталовкладення по *і*-му варіанту, *грн.*

Той проект вважається найкращим з економічної точки зору, за якого сума приведених витрат є мінімальною.

Порівнювані проекти часто відрізняються один від одного саме розподілом інвестицій за термінами їхнього здійснення. Тому економічну ефективність капітальних вкладень визначають з врахуванням чинника часу. З цією метою інвестиції більш пізніх років приводять до одного розрахункового року (як правило перший рік інвестування) за допомогою *коефіцієнта дисконтування* **£**. Якщо капітальні вкладення здійснені до розрахункового періоду, то вони приводяться до нього шляхом множення на **£**, а якщо після – то шляхом ділення на **£**. Визначення економічної ефективності виробничих інвестицій в умовах ринку повинно враховувати властиві ринковій економіці рівень інфляції та ступінь ризику.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «інвестиції».

2. За якими ознаками класифікують інвестиції?
3. Що таке капітальні вкладення?
4. В чому полягає суть абсолютної ефективності капіталовкладень?
5. В чому полягає суть порівняльної (відносної) ефективності капіталовкладень?

Тести для самоконтролю:

1. Вкладання капіталу у відтворення основних засобів належить до…:

   а) фінансових інвестицій;
   б) інвестицій у нематеріальні активи;
   в) інвестицій у цінні папери;
   г) реальних інвестицій;
   д) внутрішніх інвестицій.

2. Непрямі інвестиції − це…:

   а) інвестування, яке опосередковане іншими особами;
   б) інвестування у фінансові інструменти;
   в) інвестування інновацій;
   г) інвестування у цілісні майнові комплекси;
   д) інвестування активів підприємства.

3. Вкладення капіталу на період не більше одного року називаються…:

   а) середньострокові інвестиції;
   б) короткострокові інвестиції;
   в) довгострокові інвестиції;
   г) термінові інвестиції;
   д) інтервальні інвестиції.

4. Термін окупності капіталовкладень характеризує…:

   а) ступінь покриття поточних зобов'язань за рахунок власних коштів;
   б) рівень дохідності інвестицій;
   в) термін, за який інвестиції повністю окупаються;
   г) розмір дивідендів;
   д) розмір прибутку.

5. Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує…:

   а) рівень прибутковості капітальних вкладень;
   б) скільки доходу одержуємо на одну гривню витрат;
   в) рівень рентабельності капітальних вкладень;
   г) скільки прибутку одержуємо на одну гривню витрат;
   д) правильна відповідь відсутня.

Розділ 4. Фінансово-економічні результати господарської діяльності підприємства

Лекція: Суть та класифікація витрат підприємства на виробництво продукції

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Загальна характеристика витрат на виробництво продукції (надання послуг). Класифікація витрат.***
2. ***Кошторис витрат за елементами.***

1. Загальна характеристика витрат на виробництво продукції (надання послуг). Класифікація витрат

У процесі своєї діяльності підприємство здійснює матеріальні та грошові витрати. Залежно від ролі, яку вони відіграють у процесі відтворення, їх поділяють на такі групи:

1. *Витрати, пов'язані з основною діяльністю підприємства* – це витрати на виробництво або реалізацію продукції, так звані поточні (операційні) витрати, які відшкодовуються за рахунок виручки від реалізації продукції (послуг).
2. *Витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю,* тобто на розширення та оновлення виробництва.

Найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат підприємства мають витрати на виробництво.

Витрати виражаються у натуральній і грошовій формах. Планування і облік витрат виробництва в натуральній формі (кількість, маса, об'єм, довжина і т. п.) мають важливе значення для організації діяльності підприємства. Але для оцінки результатів цієї діяльності найважливішим є грошове вимірювання витрат, оскільки воно виражає вартість продукції (послуг).

Класифікація витрат є передумовою успішної організації планування, обліку, контролю, аналізу та ефективного управління витратами.

Витрати виробництва класифікуються за такими ознаками:

1. За ступенем однорідності:

- *одноелементні* – це економічно однорідні витрати, які мають єдиний економічний зміст (матеріальні витрати, оплата праці, амортизаційні відрахування та інші витрати);
- *комплексні витрати* охоплюють кілька елементів витрат, їх групують за економічними призначеннями у процесі калькулювання (витрати на утримання й експлуатацію устаткування, втрати від браку та ін.).

2. За відношенням до обсягів виробництва:

- *змінні витрати* – це витрати, абсолютна величина яких змінюється разом із зміною обсягів виробництва;
- *постійні витрати* – це витрати, абсолютна величина яких із збільшенням або зменшенням обсягів виробництва істотно не змінюється.

3. За способом обчислення:

- *прямі витрати* – це витрати, які безпосередньо включаються до собівартості певного виду продукції і можуть бути прямо обчислені на її одиницю;
- *непрямі витрати* (загальновиробничі) – це витрати, які не можна безпосередньо віднести на певний вид продукції, тому що вони пов'язані з процесом виробництва в цілому: зарплата обслуговуючого та управлінського персоналу, утримання та експлуатація будівель, споруд. Загальновиробничі витрати поділяються на змінні і постійні, які розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу (годин праці, заробітної плати, обсягу діяльності, прямих витрат тощо) за нормальної потужності. Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включаються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) у періоді їх виникнення. Загальна сума розподілених та нерозподілених постійних загальновиробничих витрат не може перевищувати їх фактичну величину.

4. За відношенням до виробничого процесу:

- *основні витрати* – це витрати, які безпосередньо пов'язані з технологією виготовлення продукції: сировина, матеріали, паливо, заробітна плата, витрати на утримання та експлуатацію обладнання;
- *накладні витрати* – це витрати, пов'язані з управлінням і обслуговуванням виробництва, необхідні для його нормального функціонування. Величина цих витрат залежить від структури управління підрозділами, цехами і підприємством.

5. За статтями калькуляції, перелік яких залежить від галузей господарювання.

2. Кошторис витрат за елементами.

Основною класифікацією витрат є класифікація витрат за економічними елементами, що дає можливість встановити потребу в основних та оборотних засобах, показує, скільки і яких засобів витрачено, незалежно від того, де вони вироблені і на які цілі використані, а також характеризує структуру витрат. Таке групування використовується для складання кошторису витрат на виробництво продукції.

Кошторис витрат – це зведений план усіх витрат підприємства на майбутній період виробничо-фінансової діяльності. Він визначає загальну суму витрат виробництва за видами використовуваних ресурсів, стадіями виробничої діяльності, рівнями управління підприємством та іншими непрямими витратами.

До кошторису включаються витрати основного і допоміжного виробництва, пов'язані з виготовленням та продажем продукції, товарів і послуг, а також на утримання адміністративно-управлінського персоналу, виконання різних робіт і послуг, у тому числі і тих, які не входять в основну виробничу діяльність підприємства.

Співвідношення окремих статей витрат, які включені у кошторис, залежить від характеру виготовлюваної продукції, величини підприємства, рівня спеціалізації виробництва та інших факторів.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №16 «Витрати» регламентує ***порядок групування витрат за такими економічними елементами:***

1. *Матеріальні витрати*, до складу яких включається вартість придбаних у сторонніх підприємств сировини, матеріалів, палива, комплектуючих виробів, напівфабрикатів.
2. *Витрати на оплату праці*, до складу яких включаються основна і додаткова заробітна плата, інші заохочувальні і компенсаційні виплати.
3. *Відрахування на соціальні заходи* включає відрахування єдиного соціального внеску.
4. *Амортизація основних засобів.*
5. *Інші операційні витрати*, до складу яких включають ті витрати, які за змістом не можна віднести до вище перерахованих. До них належить велика кількість витрат різного призначення, а саме: оплата послуг зв'язку, обчислювальних центрів, охорони, витрати на відрядження, страхування майна, витрати на гарантійний ремонт, орендна плата за окремі об'єкти основних засобів.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає суть витрат підприємства та які основні види їх розрізняють?
2. За якими основними ознаками класифікують витрати підприємства?
3. Яке значення має групування витрат за економічними елементами?
4. Який порядок групування витрат за економічними елементами регламентує П(С)БО №16 «Витрати»?
5. Що таке кошторис виробництва?

Тести для самоконтролю:

1. Витрати, загальна сума яких за певний час залежить від обсягу виготовленої продукції називаються...:

   а) постійними;
   б) прямими;
   в) непрямими;
   г) змінними;
   д) змінно-постійними.

2. Витрати промислового підприємства розподіляються на прямі та непрямі за…:

   а) економічним характером витрат;
   б) ступенем їх однорідності;
   в) способом обчислення на одиницю продукції;
   г) реакцією витрат на зміну обсягу виробництва;
   д) правильна відповідь відсутня.

3. Найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат підприємства мають…:

   а) витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю;

б) витрати на виробництво;
в) витрати на соціальний розвиток колективу;
г) витрати на рекламу;
д) витрати на реалізацію.

4. До основних витрат відносять…:

а) витрати на обслуговування та управління виробництва;
б) витрати, величина яких змінюється разом із зміною обсягів виробництва;
в) витрати, величина яких не змінюється разом із зміною обсягів виробництва;
г) витрати, які пов'язані з технологією виготовлення продукції;
д) жодна з відповідей невірна.

5. За ступенем однорідності витрати на виготовлення продукції поділяються на…:

а) одноелементні і комплексні;
б) прямі і непрямі;
в) змінні і постійні;
г) основні і накладні;
д) циклічні і безперервні.

6. Змінні витрати – це…:

а) витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом певного виду продукції;
б) витрати, загальна сума яких за певний час залежить від обсягу виробленої продукції;
в) витрати, які прямо обчислюються на одиницю продукції;
г) витрати, які не можна безпосередньо обчислити на окремий різновид продукції;
д) витрати, загальна сума яких залежить від кількості виробленої продукції.

7. Призначення класифікації витрат на виробництво продукції за економічними елементами витрат – це…:

а) розрахунок собівартості конкретного виду продукції;
б) підстава для складання кошторису витрат на виробництво продукції;
в) визначення витрат на матеріали;
г) визначення витрат на заробітну плату;
д) встановлення ціни виробу.

Лекція: Собівартість – важливий показник діяльності підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття та види собівартості.***
2. ***Калькулювання собівартості продукції.***

1. Поняття та види собівартості

Собівартість продукції (робіт, послуг) – це виражені у грошовій формі витрати, пов'язані з підготовкою, організацією, веденням виробництва та реалізацією продукції (виконання робіт, надання послуг).

Собівартість – один з найважливіших показників діяльності підприємства, оскільки він:

- комплексно характеризує рівень витрат усіх наявних ресурсів підприємства, а також, і рівень техніки, технології та організації виробництва;
- є базою для оцінки економічної ефективності виробництва;
- є базою для встановлення цін на продукцію (роботи, послуги);
- є базою для визначення прибутку підприємства.

Витрати, які відносяться на собівартість продукції, визначаються Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг).

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку №16 «Витрати» до *виробничої собівартості продукції повинні включатися лише виробничі витрати*, а саме:

1. Прямі матеріальні витрати.
2. Прямі витрати на оплату праці.
3. Інші прямі витрати.
4. Змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Розрізняють такі види собівартості:

1. *Залежно від часу формування затрат:*
- планова;
- фактична;
- нормативна;
- кошторисна.
2. *Залежно від місця формування затрат:*
- виробнича складається з прямих і загальновиробничих витрат.
3. *Залежно від тривалості розрахункового періоду:*
- місячна;
- квартальна;
- річна.
4. *За складом продукції:*
- товарна;
- валова;
- реалізованої продукції;
- незавершеного виробництва.
5. *За ступенем охоплення підприємства:*

- індивідуальна;
- галузева.

2. Калькулювання собівартості продукції

Класифікація витрат за економічними елементами не дозволяє обчислювати собівартість окремих видів продукції, встановлювати обсяг витрат конкретних підрозділів підприємства. З цією метою застосовують класифікацію витрат за статтями калькуляції.

Калькуляція (від лат. calculation – обчислення) – це розрахунок собівартості одиниці продукції, виконаних робіт та наданих послуг.

Розрізняють такі види калькуляції:

- *планова* (складається на підставі планових витрат і планового обсягу виходу продукції);
- *кошторисна* (складається для нових видів продукції, робіт, послуг та розрахунку відпускних цін);
- *нормативна* (складають на основі існуючих норм використання засобів виробництва та робочого часу);
- *звітна* (складається за даними бухгалтерського обліку і відображає фактичні витрати на виробництво продукції).

У процесі калькулювання встановлюють об'єкти калькуляції, вибирають калькуляційні одиниці, визначають калькуляційні статті витрат та методики їх обчислення.

Об'єкт калькуляції – це вид чи однорідна група придбаних матеріальних цінностей, виготовлених виробів, виконаних робіт чи наданих послуг, собівартість яких необхідно обчислити.

Для кожного об'єкта калькуляції вибирається ***калькуляційна одиниця*** – це одиниця його кількісного вимірювання. Наприклад, об'єкт калькуляції – вугілля, електроенергія; калькуляційна одиниця відповідно – 1 тонна, 1 кіловат-година.

При калькулюванні продукції (робіт, послуг) витрати групують за калькуляційними статтями, перелік і склад яких встановлюється підприємством самостійно.

Витрати, пов'язані з виробництвом продукції (робіт, послуг), можуть групуватися за такими *статтями калькуляції:*

1. Сировина і матеріали.
2. Паливо і енергія на технологічні цілі.
3. Куповані комплектуючі вироби, напівфабрикати, роботи та послуги виробничого характеру сторонніх підприємств.
4. Зворотні відходи (вираховуються).
5. Заробітна плата виробничих робітників (основна і додаткова).
6. Відрахування на соціальні заходи виробничих робітників.
7. Загальновиробничі витрати (витрати на обслуговування й управління основних і допоміжних цехів та управління ними).
8. Витрати на утримання та експлуатацію машин та обладнання
10. Витрати, пов'язані з підготовкою та освоєнням виробництва.
11. Інші виробничі витрати.
12. Витрати на збут (поза виробничі витрати).

Кожна галузь господарства в залежності від її особливостей має свій перелік статей калькуляції.

На практиці найчастіше зустрічаються такі методи калькулювання:

1. ***Простий метод*** використовується у виробництвах, де виробляють один вид продукції. Собівартість одиниці продукції калькулюється шляхом ділення усіх витрат на кількість виробленої продукції.
2. ***Попередільний метод*** використовується у послідовних виробництвах (один технологічний процес настає за іншим), коли технологічний процес розподіляють на частини – процеси. При цьому витрати обліковують за кожним процесом, передають з процесу на процес, і на останньому калькулюють собівартість готової продукції.
3. ***Позамовний метод*** використовується у складних паралельних виробництвах, коли в ряді основних цехів паралельно виготовляють окремі частини, вузли, а потім збирають у збиральному цеху. За цього методу всі витрати збираються за замовленнями. Собівартість одиниці визначається шляхом розподілу всіх витрат за замовленням на кількість виробів, випущених за замовленням.
4. ***Нормативний метод*** полягає в тому, що витрати обліковуються за нормами, а фактична собівартість визначається як сума витрат за нормами, відхилень від норм, а також змін норм.

Контрольні запитання:

1. Що таке собівартість продукції? Чому вона характеризує ефективність усього процесу виробництва на підприємстві?
2. Які основні види собівартості розрізняють?
3. Що таке калькуляція? Яке економічне значення має класифікація витрат за статтями калькуляції?
4. Назвіть основні статті калькуляції продукції.
5. Які основні шляхи зниження собівартості продукції?

Тести для самоконтролю:

1. Собівартість продукції (робіт, послуг) включає…:

   а) витрати на підготовку виробництва;
   б) витрати на виготовлення продукції;
   в) витрати на транспортування продукції;
   г) витрати на рекламу;
   д) усі відповіді правильні.

2. Фактична собівартість продукції (робіт, послуг) відображає…:

   а) витрати на виготовлення продукції в умовах конкретного підприємства;
   б) витрати на виробництво та реалізацію продукції, розраховані на основі поточних норм витрат ресурсів;

в) витрати підприємства, пов'язані з процесом виробництва продукції;
г) фактичні витрати на виробництво продукції за даними бухгалтерського обліку;
д) витрати на окремий виріб, що виконується в разовому порядку.

3. Які з наведених елементів не входять до складу виробничої собівартості…:

а) вартість спожитих сировини і матеріалів;
б) заробітна плата основних виробничих робітників;
в) відрахування у соціальні фонди основних виробничих робітників;
г) витрати на утримання і експлуатацію устаткування виробничого призначення;
д) витрати на рекламу.

4. Калькулювання – це:

а) обчислення собівартості товарної продукції;
б) обчислення собівартості реалізованої продукції;
в) обчислення собівартості одиниці продукції;
г) обчислення собівартості валової продукції;
д) усі відповіді правильні.

5. Перелік і склад статей калькуляції собівартості продукції залежить від…:

а) ступеня економічної однорідності витрат;
б) специфіки галузі;
в) характеру виробленої продукції;
г) організації виробництва продукції;
д) усі відповіді правильні.

6. Вартість відходів по відношенню до загальної суми витрат…:

а) вираховується;
б) додається;
в) на собівартість не впливає;
г) до собівартості не включається;
д) жодна з відповідей неправильна.

7. Об'єктами калькулювання є…:

а) робітники;
б) управлінський персонал;
в) готова продукція;
г) будівлі і споруди;
д) усі відповіді правильні.

Лекція: Ціна на продукцію: методи встановлення та регулювання

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття, роль і функції ціни в ринковій системі господарювання.***
2. ***Види цін.***
3. ***Система цінових знижок і надбавок.***

1. Поняття, роль і функції ціни в ринковій системі господарювання.

Ціна як економічна категорія завжди посідала особливе місце у виробничій діяльності підприємства. Очевидним є те, що в ринкових умовах в ціні перетинаються економічні інтереси виробників і споживачів

Ціна – це грошовий вираз вартості товару (продукції, послуги).

Роль ціни полягає в тому, що вона повинна покривати витрати на виробництво товарів (послуг) і приносити товаровиробнику гарантований прибуток, забезпечуючи справедливий рівень рентабельності.

Суть ціни розкривається у функціях, що вона виконує, а саме:

Ціни виконують такі основні функції:

1. *Обліково-вимірювальна* полягає в тому, що ціна є засобом обліку і вимірювання суспільне необхідних витрат праці на виготовлення і реалізацію продукції.
2. *Розподільча функція* передбачає, що за її допомогою здійснюється перерозподіл доходів між товаровиробником і споживачем;
3. *Стимулююча функція* полягає в тому, що ціна повинна стимулювати виробництво, спрямовуючи його на залучення додаткового капіталу для розширення та розбудови діяльності підприємства.
4. *Регулююча функція* полягає в тому, що ціна коригує попит і пропозицію товарів на ринку,

Ціна на будь-який товар складається з окремих елементів, основними з яких є собівартість і прибуток. Крім того, до складу ціни можуть входити: акцизний збір, ПДВ, націнки постачальницько-збутових організацій, торгівельні надбавки або знижки.

2. Види цін

У ринковій економіці можуть діяти різні види цін, що обслуговують і регулюють економічні відносини між різними учасниками національного і світового ринків.

У ринковій економіці ціни класифікують за такими ознаками:

1. За сферою обслуговування:

- *оптові (відпускні)* – це ціни, за якими державні, колективні та приватні підприємства розраховуються між собою або з оптовими посередниками за великі партії товарів. Оптові ціни поділяються на:

а) *оптову ціну підприємства*, яка складається з собівартості продукції та рівня запланованого прибутку;

б) *оптову ціну реалізації*, яка складається з оптової ціни підприємства, ПДВ, акцизного податку, збутових надбавок (витрати та прибуток постачально-збутових організацій).

- *закупівельні ціни*, за якими сільськогосподарські виробники продають свою продукцію державним, кооперативним, переробним, торгівельним та іншим фірмам;
- *кошторисні ціни* – ціни та розцінки, які використовуються для визначення розрахункової вартості нового будівництва, реконструкції будівель та споруд, їх розширення та переоснащення;
- *тарифи:*

а) тарифи на перевезення всіма видами транспорту - це плата за перевезення вантажів і пасажирів, яку беруть транспортні підприємства з відправників та населення;

б) тарифи на платні послуги характеризують розмір оплати послуг побутового обслуговування населення; послуг банків і зв'язку, юридичних, консультаційних та інших різновидів послуг.

- *роздрібні ціни* – ціни на товари і послуги, за якими населення купує товари у державній і приватній торгівлі.

2. За ступенем регулювання:

- *державні регульовані ціни* встановлюються державою на продукцію державних підприємств, деякі ресурси, соціально значимі товари.
- *договірні ціни* встановлюються за домовленістю між продавцем та покупцем товару і можуть змінюватися за взаємною згодою сторін.
- *вільні ціни* встановлюються підприємствами самостійно або на договірній основі з врахуванням попиту і пропозиції на ринку товарів.

3. За територією дії:

- *світові;*
- *національні;*
- *регіональні;*
- *місцеві.*

4. За формами продажу:

- *контрактні (договірні);*
- *біржові;*
- *аукціонні;*
- *ціни ярмарків і виставок.*

Отже, кожний вид цін має свою структуру і свої особливості формування. Усі види цін складають єдину систему цін, тісно взаємопов'язаних між собою. Вони обслуговують і регулюють економічні відносини між різними учасниками національного і світового ринків.

3. Система цінових знижок і надбавок

Ефективним інструментом цінової стратегії підприємства є система цінових знижок.

Цінові знижки – спосіб зниження ціни на користь покупця з урахуванням становища на ринку та умов контракту.

Головна мета застосування цінових знижок полягає у створенні додаткових стимулів для покупців у придбанні товарів. Розмір знижок залежить від характеру угод, умов поставок та платежів, кон'юнктури ринку на момент підписання контрактів, якісних характеристик товару та інших чинників.

Цінові знижки мають добровільний характер і не є обов'язковими, вони можуть надаватися не тільки фірмою-виробником, а й торговою організацією у певному конкретному випадку.

У практиці встановлення цін найбільшого поширення набули такі **види цінових знижок:**

1. ***За кількість придбаної продукції*** - це зменшення ціни для покупця, який купує партію товару, розмір якої перевищує певну величину. Надання кількісної знижки пояснюється тим, що продаж товарів великими партіями веде до зменшення реалізаційних витрат, які пов'язані з організацією продажу, транспортуванням продукції та її зберіганням. Знижки за кількість придбаної продукції поділяються на:
   - *звичайні знижки* встановлюються окремо на кожну партію товару і не залежить від обсягу попередніх або наступних продажів
   - *кумулятивні знижки* найбільшого поширення набули при реалізації продуктів харчування короткого терміну зберігання, деяких дорогих споживчих товарів, а також машин та устаткування, що рідко купуються у значній кількості.
2. ***За швидкість платежів*** надаються покупцю, який оперативно сплачує рахунки, тобто раніш встановленого угодою кінцевого терміну.
3. ***Спеціальна (персоніфікована)*** надається так званим " обранцям ". Це певна категорія покупців, якими безпосередньо зацікавлені продавці.
4. ***Сезонні знижки*** встановлюються для споживачів, які купують товари в міжсезоння. Такі знижки стимулюють попит на позасезонні товари, що дає змогу продавцю підтримувати стабільний рівень їхнього виробництва та продажу протягом року.
5. ***Дилерські знижки*** надаються виробниками своїм постійним представникам або посередникам за виконання операцій з реалізації продукції споживачам.
6. ***Товарообмінний залік***, тобто зменшення ціни нового товару для покупця за умови здавання ним раніш придбаної і вже застарілої моделі даної фірми.

Крім знижок, продавці досить часто використовують у процесі формування остаточної ціни систему надбавок до ціни.

Надбавка до ціни — ціна, яка встановлюється залежно від особливих вимог покупця при виконанні спеціального, індивідуального замовлення, за підвищену якість товару, надання додаткових сервісних послуг, розстрочку платежу і таке інше.

Метод надбавок є поширеним методом ціноутворення, згідно з яким до ціни на визначений продукт додають надбавку, яка відповідає додатковим витратам та престижності отриманого унікального продукту (товару). Підвищення цін обов'язково повинно супроводжуватись роз'яснювальною роботою серед потенційних споживачів через засоби маркетингової комунікації, перш за все через рекламу. В іншому випадку фірма ризикує втратити частку свого ринку.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте економічний зміст поняття «ціна».
2. Які функції виконують ціни?
3. За якими ознаками класифікують ціни? Дайте їм характеристику.
4. У чому полягає головна мета застосування цінових знижок?
5. З якою метою застосовуються надбавки до ціни?

Тести для самоконтролю:

1. Основними складовими ціни є…:

   а) собівартість і прибуток;
   б) прибуток і рентабельність;
   в) собівартість і рентабельність;
   г) рентабельність і прибуток;
   д) прибуток і витрати.

2. Оптова ціна підприємства визначається як…:

   а) «собівартість + прибуток»;
   б) «ціна реалізації + торговельні надбавки»;
   в) «роздрібна ціна - ПДВ»;
   г) «роздрібна ціна – ПДВ – акцизний збір»;
   д) «собівартість + прибуток + ПДВ».

3. За якою ознакою ціни поділяються на світові, національні, регіональні і місцеві?

   а) за формами продажу;
   б) за територією дії;
   в) за ступенем регулювання;
   г) за сферою обслуговування;
   д) за методами ціноутворення.

4. Спосіб зниження ціни на користь покупця з урахуванням становища на ринку та умов контракту – це…:

   а) цінова знижка;
   б) надбавка до ціни;
   в) процес ціноутворення;
   г) домовленість між продавцем і покупцем;
   д) тарифи.

Лекція: Прибуток і дохід підприємства.

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Економічна суть та класифікація доходів.***
2. ***Прибуток: суть та види.***
3. ***Порядок формування та розподілу прибутку.***
4. ***Рентабельність продукції, її види і методика розрахунку.***

1. Економічна суть та класифікація доходів

Дохідність підприємства є одним із найголовніших показників, що відображають фінансовий стан підприємства. Такий показник визначає мету підприємницької діяльності. Крім керівництва фірми і колективу, він цікавить вкладників капіталу (інвесторів, кредиторів), а також державні органи, і передусім – податкову службу, фондові біржі, що здійснюють купівлю-продаж цінних паперів.

Іноді прибуток ототожнюють з поняттям доход. Але це ототожнення неправильне

З практичного погляду показник "дохід" визначається тим, що він характеризує загальну суму коштів, що надходить на підприємство за певний період і за вирахуванням податків, може бути використана на споживання та інвестування.

Отже, ***дохід -*** це виручка підприємства від реалізації продукції, надання послуг та виконання робіт без врахування податку на додану вартість та акцизний збір.

Відповідно до П(С)БО № 15 «Дохід» ***дохід класифікується за такими групами:***

1. *Дохід від реалізації* (дохід від реалізації товарної продукції, послуг та робіт).
2. *Інші операційні доходи* (дохід від реалізації іноземної валюти, виробничих запасів, МШП; дохід від оренди; суми, отриманих штрафів та ін.).
3. *Дохід від участі в капіталі* (дохід від інвестицій).
4. *Інші фінансові дох*оди (дивіденди, відсотки по облігаціях).
5. *Інші доходи* (дохід від реалізації необоротних активів, від безоплатно отриманих активів).

2. Прибуток: суть та види

В умовах ринкових відносин важливе значення має спроможність підприємства працювати прибутково. Саме прибуток стає основним чинником, який впливає на можливість забезпечення фінансування багатьох програм підприємства, пов’язаних з розширенням його потужностей, підвищенням якості продукції, зміцненням конкурентної позиції підприємства, його виходом на нові ринки тощо. Він є одним з показників, що характеризує кредитоспроможність підприємства під час укладання кредитної угоди з банком.

Прибуток – це частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування усіх витрат, пов’язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності.

В умовах ринку прибуток є джерелом усіх фінансових ресурсів підприємства,

удосконалення його матеріально-технічної бази. Уся діяльність підприємства спрямовується на те, щоб забезпечити зростання прибутку або стабілізувати його на певному рівні.

Основними функціями прибутку є:

1. Прибуток як основа інноваційних рішень.
2. Мірник успіху діяльності підприємства.
3. Джерела самофінансування і розвитку.
4. Винагорода власникам і працівникам.

Залежно від формування та розподілу розрізняють ***такі види прибутку:***

1. *Валовий прибуток* – це загальний прибуток підприємства, одержаний від усіх видів діяльності, до його оподаткування і розподілу. Саме цей скоригований балансовий прибуток виступає у формі прибутку до оподаткування.
2. *Чистий прибуток* – це прибуток, що поступає у розпорядження підприємства після сплати податку на прибуток.

З чистого прибутку підприємства сплачуються борги та проценти за кредити, а решта розподіляється на виплати власникам, персоналу за результати роботи, використовується на інвестиційні потреби.

3. Порядок формування та розподілу прибутку

Прибуток підприємства формується за рахунок таких джерел:

1. *Прибуток від реалізації продукції (послуг)* є основним складником валового прибутку. Він обчислюється як різниця між виручкою від реалізації продукції та повною собівартістю продукції.
2. *Прибуток від продажу майна* включає прибуток від продажу основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів інших підприємств тощо. Його розраховують як різницю між ціною продажу та балансовою вартістю об'єкта, що продається, з урахуванням витрат на продаж.
3. *Прибуток від позареалізаційних операцій* – це прибуток від спільної діяльності підприємств, проценти по реалізації акцій та інших цінних паперів, штрафи, що сплачуються іншими підприємствами за порушення боргових зобов'язань, дивіденди на цінні папери.

У фінансовій політиці підприємства важливе місце займає розподіл і використання одержаного прибутку.

Відповідно до головних напрямів використання цей прибуток можна розділити на дві частини:

1. ***Прибуток, що спрямовується за межі підприємства*** у вигляді виплат власникам, персоналу підприємства за результатами роботи (як заохочувальний захід), на соціальну підтримку.
2. ***Прибуток, що залишається на підприємстві*** і є фінансовим джерелом його розвитку (нерозподілений прибуток). Цей прибуток спрямовується на створення резервного та інвестиційного фондів.

4. Рентабельність підприємства

Прибутковість підприємства вимірюється двома показниками – прибутком і рентабельністю. Прибуток виражає абсолютний ефект без урахування використаних

ресурсів. Тому для аналізу його доповнюють показником ***рентабельності,*** економічний зміст якого полягає в тому, що він характеризує прибуток, що отримується з кожної гривні витрачених засобів. Показник рентабельності визначається у відсотках.

Розрізняють такі види рентабельності:

1. *Загальна рентабельність виробництва* характеризує ефективність діяльності підприємства і визначається як відношення валового прибутку до суми вартості основних засобів і нормованих оборотних засобів.
2. *Рентабельність сукупних активів* характеризує ефективність використання всього наявного майна підприємства та обчислюється як відношення валового прибутку до середньої суми активів балансу підприємства.
3. *Рентабельність власного капіталу* відображає ефективність використання активів, створених за рахунок власних коштів і визначається відношенням чистого прибутку до власного капіталу підприємства.
4. *Рентабельність реалізованої продукції* характеризує ефективність витрат на виробництво продукції та її збут. Вона визначається як відношення прибутку від реалізації продукції до собівартості реалізованої продукції.
5. *Рентабельність певного виробу* визначається у багатономенклатурному виробництві. Даний показник розраховують як відношення різниці ціни виробу за одиницю і собівартості за одиницю продукції до собівартості за одиницю продукції.

Контрольні запитання:

1. Чим відрізняється дохід і прибуток підприємства?
2. Охарактеризуйте основні функції прибутку.
3. За рахунок яких джерел формується прибуток підприємства?
4. Проаналізуйте напрями розподілу прибутку.
5. Розкрийте економічний зміст поняття «»рентабельність».

Тести для самоконтролю:

1. Дохід підприємства характеризує…:

   а) результат здійснення усіх видів діяльності підприємства за певний період часу;
   б) чистий результат діяльності підприємства за певний період часу;
   в) рентабельність виробництва;
   г) виручка підприємства від реалізації продукції, надання послуг або виконання робіт;
   д) усі відповіді правильні.

2. Частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат – це....:

   а) прибуток підприємства;

б) дохід підприємства;
в) рентабельність підприємства;
г) ефективність підприємства;
д) платоспроможність підприємства.

3. Загальний прибуток підприємства до його оподаткування і розподілу – це...:

а) валовий прибуток;
б) операційний прибуток;
в) чистий прибуток;
г) інвестиційний прибуток;
д) фінансовий прибуток

4. Прибуток, що отримується з кожної гривні витрачених засобів, характеризує…:

а) показник рентабельності;
б) показник платоспроможності;
в) показник ліквідності;
г) показник фінансової стійкості;
д) показник фондовіддачі.

5. Податок на прибуток сплачується з…:

а) валового прибутку;
б) операційного прибутку;
в) чистого прибутку;
г) інвестиційного прибутку;
д) фінансового прибутку.

6. Основною умовою одержання підприємством певної суми прибутку є...:

а) перевищення доходів над витратами;
б) здійснення господарської діяльності в певному обсязі;
в) задоволення попиту;
г) перевищення витрат над доходами;
д) рівність витрат і доходів.

7. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин прибуткова діяльність підприємства…:

а) не оподатковується;
б) обмежується державою;
в) характеризує конкурентоздатність підприємства;
г) оподатковується податком на прибуток;
д) правильна відповідь відсутня.

Лекція: Оцінка економічної ефективності діяльності підприємства

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Ефективність як економічна категорія.***
2. ***Класифікація видів і форм прояву ефективності.***
3. ***Методика визначення ефективності.***

1. Ефективність як економічна категорія

Проблема ефективності виробництва завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Для досягнення високої ефективності процесу виробництва в умовах ринкової економіки недостатньо мати сучасне технічне обладнання, знаряддя та високоякісні предмети праці, необхідна також відповідна організаційна система зв'язків між виробниками та споживачами продукції.

Термін "*ефект*" у перекладі з латинської означає "*результат*". Отже, категорія "ефективність" може трактуватися як "результативність".

Фактично визначення ефективності виробництва полягає в оцінці його результатів.

Якщо результати економічної діяльності перевищують витрати, то можна говорити про позитивний ефект, у протилежному випадку – про негативний ефект (збиток).

Процес виробництва здійснюється через поєднання трьох основних факторів: основних засобів, оборотних засобів та трудових ресурсів. Виходячи з цього можна дати таке визначення ефективності: ***ефективність підприємства*** - це комплексна оцінка кінцевих результатів використання основних і оборотних засобів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу.

Загальна методика визначення ефективності може бути розрахована, виходячи з співвідношення:

$$F = \frac{E}{P},$$

де E - ефект (результат)(товарна або реалізована продукція; прибуток);
P - витрати (ресурси).

При цьому слід мати на увазі, що, звичайно, перелік ресурсів підприємства, котрі визначають його ефективність, не є вичерпним, тобто в конкретних умовах на ефективність діяльності підприємства можуть чинити істотний вплив інші фактори.

Виділяють такі загальні напрямки, за якими визначається ефективність:

1. *Оцінювання ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним.* У межах цього напрямку досліджується насамперед ефективність використання ресурсів підприємства.

2. *Оцінювання ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування.* Таке оцінювання може здійснюватися самим підприємством, потенційним інвестором або ж для забезпечення об'єктивності - незаінтересованою організацією.
3. *Оцінювання ефективності підприємства на макрорівні з боку держави.*

2. Класифікація видів і форм прояву ефективності

Ефективність класифікують за такими ознаками:

1. За наслідками отриманих результатів.
- *економічну* (зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, що виготовляється, збільшення прибутку, зниження матеріаломісткості, фондомісткості, трудомісткості продукції тощо);
- *соціальну* (поліпшення умов праці, зростання життєвого рівня народу, поліпшення екологічних параметрів, збільшення тривалості життя людей);
- *соціально-економічну* (отримання максимального економічного ефекту при заданих параметрах соціального характеру).

2. За характером здійснюваних витрат:
- *ефективність застосовуваних ресурсів* (ефективність виробничих засобів, ефективність трудових ресурсів, ефективність нематеріальних активів
- *ефективність витрат* (ефективність капітальних вкладень, ефективність поточних витрат, ефективність сукупних витрат).

3. За видами господарської діяльності. До цієї групи показників ефективності належать: ефективність виробничої, торговельної, банківської, страхової та інших видів діяльності.

4. За рівнем об'єкта господарювання. До цієї групи відносять: ефективність економіки в цілому, ефективність галузі, об'єднання підприємств, підприємства, структурного підрозділу підприємства, ефективність виробництва окремих видів продукції.

5. За рівнем оцінювання.
- *ефективність рівня суспільства;*
- *ефективність рівня суб'єкта господарювання.*

6. За умовами оцінювання:
- *реальна ефективність* - це фактичний рівень витрат та результатів за даними бухгалтерського обліку та звітності;
- *розрахункова* - базується на проектних або планових показниках, отриманих розрахунковим шляхом;
- *умовна ефективність* використовується для оцінювання роботи структурних підрозділів підприємства.

7. За метою визначення:
- *абсолютна ефективність* характеризує загальну її величину, яку отримує підприємство в результаті своєї діяльності за певний проміжок часу;
- *порівняльна ефективність* визначається шляхом порівняння можливих варіантів господарювання і вибору кращого з них.

8. За типом процесу:
- *ефективність виробничих процесів;*
- *ефективність управління;*

- *ефективність інвестиційної, інноваційної, маркетингової, фінансової діяльності.*

3. Методики визначення ефективності

Для визначення ефективності використовують систему показників, які повинні:
- відображати витрати усіх видів ресурсів, що споживаються на підприємстві;
- створювати передумови для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва;
- стимулювати використання всіх резервів, наявних на підприємстві;
- забезпечувати інформацією стосовно ефективності виробництва всі ланки виробництва;

У системі показників ефективності виробництва **виділяють такі групи показників:**

1. Показники ефективності використання основних засобів:
- фондовіддача;
- фондомісткість;
- рентабельність основних засобів;
- коефіцієнт змінності обладнання.

2. Показники ефективності використання оборотних засобів:
- коефіцієнт оборотності;
- коефіцієнт завантаження;
- тривалість одного обороту;
- рентабельність оборотних засобів.

3. Показники ефективності використання трудових ресурсів:
- виробіток;
- трудомісткість.

6. Показники ефективності використання капітальних вкладень:
- коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень;
- термін окупності капітальних вкладень;
- мінімум приведених витрат.

7. Узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства:
- загальний рівень рентабельності;
- рентабельність продукції;
- рентабельність активів.

8. Показники фінансової стійкості.

Фінансово стійким вважають те підприємство, доходи якого стабільно перевищують витрати, своєчасно розраховується за своїми зобов'язаннями, не допускає невиправдано високої дебіторської та кредиторської заборгованості.

Значення і сутність фінансової стійкості найбільш повно відображаються в її показниках. ***Основними показниками фінансової стійкості*** є:
- к*оефіцієнт автономії (фінансової незалежності)* показує, яку частину у загальних вкладеннях у підприємство складає власний капітал. Чим вищий цей показник, тим підприємство більш фінансово стійке (оптимальне значення > 0,5). Даний коефіцієнт розраховується:

$$k_{авт.} = \frac{Власний\ капітал\ підприємства}{Загальний\ підсумок\ балансу}$$

- к*оефіцієнт фінансової стійкості* показує співвідношення власних і залучених засобів, вкладених у діяльність підприємства. Якщо значення цього показника більше 1, то це означає, що підприємство фінансується за рахунок власних коштів. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{ф.с.} = \frac{Позиковий\ капітал\ підприємства}{Власний\ капітал\ підприємства}$$

- *коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами* показує, яка частина матеріальних оборотних засобів фінансується за рахунок засобів чистого оборотного капіталу (норматив становить > 0,1). Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{заб.} = \frac{Власні\ оборотні\ кошти}{Власнийкапіталпідприємства}$$

- *коефіцієнт ефективності використання активів* показує скільки чистого прибутку має підприємство на кожну гривню загальних вкладень в його діяльність. Нормативного числового значення для цього коефіцієнта немає, позитивним вважається збільшення цього коефіцієнта по відношенню до попереднього періоду. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{ефект.} = \frac{Чистий\ прибуток\ підприємства}{Середня\ величина\ активів\ підприємства}$$

- *коефіцієнт ефективності використання власного капіталу* показує скільки прибутку дає 1 грн. власних коштів. Теоретично, нормальним значенням цього коефіцієнта є значення не менше 0,4. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{ефект.вл.кап.} = \frac{Чистий\ прибуток\ підприємства}{Власний\ капітал\ підприємства}$$

7. ***Показники ліквідності характеризують*** здатність підприємства погашати свої боргові зобов'язання за рахунок власних активів. До цієї групи показників належать:

- *коефіцієнт покриття (коефіцієнт загальної ліквідності)* характеризує здатність підприємства забезпечити свої короткострокові зобов'язання з оборотних коштів. Цей коефіцієнт дає найбільш загальну оцінку ліквідності активів. Оскільки поточні зобов'язання підприємства погашаються в основному за рахунок поточних активів, для забезпечення нормального рівня ліквідності необхідно, щоб вартість поточних активів перевищувала суму поточних зобов'язань. Нормальним значенням даного коефіцієнта вважається 1,5…2,5, але не менше 1. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{заг.лікв.} = \frac{Оборотні\ активи\ підприємства}{Поточні\ зобов'язання\ підприємства}$$

- к*оефіцієнт швидкої ліквідності* показує, яку частину поточних зобов'язань підприємство може погасити за рахунок грошових коштів, фінансових інвестицій та дебіторської заборгованості (оптимальне значення 0,6-0,8). Розраховується як відношення грошових коштів, фінансових інвестицій та дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{шв.лікв.} = \frac{Оборотні\ активи\ підприємства - Величина\ запасів\ підприємства}{Поточні\ зобов'язання\ підприємства}$$

- *коефіцієнт абсолютної ліквідності* показує, яку частину поточних зобов'язань підприємство може погасити негайно (оптимальне значення 0,2-0,35). Розраховується як відношення грошових коштів до поточних зобов'язань. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{абс.лікв.} = \frac{Грошові\ активи\ підприємства}{Поточні\ зобов'язання\ підприємства}$$

- *чистий оборотний капітал* необхідний для підтримки фінансової стійкості підприємства, оскільки перевищення оборотних коштів над короткостроковими зобов'язаннями означає, що підприємство не тільки може погасити свої короткострокові зобов'язання, але і має резерви для розширення діяльності. Рекомендовані значення: > 0. Даний коефіцієнт розраховують:

$$ОК = Поточні\ активи\ підприємства - Поточні\ пасиви\ підприємства$$

8. ***Показники платоспроможність*** характеризують наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю, що вимагає негайного погашення:
- *коефіцієнт платоспроможності* характеризує здатність підприємства покрити всі свої зобов'язання. Оптимальне значення для цього показника ≥ 2. Даний показник розраховується:

$$k_{плат.} = \frac{Власний\ капітал\ підприємства}{Загальна\ сума\ зобов'язань}$$

- *коефіцієнт заборгованості* відображає, скільки позичених коштів припадає на одиницю власних коштів, укладених у активи підприємства. Оптимальне значення цього показника > 0,5. Даний коефіцієнт розраховують:

$$k_{авт.} = \frac{Загальна\ сума\ зобов'язань\ підприємства}{Загальний\ підсумок\ балансу}$$

Інформаційною базою для оцінки фінансового стану підприємства є дані Балансу (Звіт про фінансовий стан) (форма № 1), Звіту про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) (форма № 2), Звіту про рух грошових коштів (форма № 3), Звіту про власний капітал (форма № 4), статистичної та іншої звітності.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст поняття «ефективність підприємства».
2. За якими ознаками класифікується ефективність підприємства?
3. Що характеризують показники фінансової стійкості?
4. Чому для оцінки ефективності виробництва доцільно використовувати показники абсолютної та порівняльної ефективності?
5. З якою метою проводять розрахунок показників платоспроможності?

Тести для самоконтролю:

1. За умовами оцінювання ефективність поділяють на…:

   а) економічну, соціальну, соціально-економічну;
   б) реальну, розрахункову, умовну;
   в) абсолютну, порівняльну;
   г)ефективність рівня суспільства та ефективність рівня суб'єкта господарювання;
   д) правильна відповідь відсутня.

2. Здатність підприємства погашати свої боргові зобов'язання за рахунок власних активів характеризують…:

   а) показники фінансової стійкості;
   б) показники заборгованості;
   в) показники ліквідності;
   г) показники платоспроможності;
   д) показники рентабельності.

3. Здатність підприємства покрити всі свої зобов'язання показує…:

   а) коефіцієнт заборгованості;
   б) коефіцієнт абсолютної ліквідності;
   в) коефіцієнт платоспроможності;
   г) коефіцієнт покриття;
   д) коефіцієнт фінансової незалежності.

4. Фінансово стійким вважається те підприємство, у якого…:

   а) доходи стабільно перевищують витрати;
   б) витрати стабільно перевищують доходи;
   в) доходи стабільно дорівнюють витратам;
   г) доходи інколи перевищують витрати;
   д) витрати інколи перевищують доходи.

Лекція: Реструктуризація та санація підприємств

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Загальна характеристика процесу реструктуризації підприємств.***
2. ***Санація суб'єктів господарювання.***

1. Загальна характеристика процесу реструктуризації підприємств

Одним із засобів фінансового оздоровлення підприємств є реструктуризація.

Реструктуризація підприємств – це здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форми власності, організаційно-правової форми, з метою фінансового оздоровлення підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва.

***Завдання реструктуризації*:**

1. Забезпечити виживання підприємства.
2. Відновити конкурентоспроможність та платоспроможність підприємства.

Види реструктуризації:

1. *Управлінська реструктуризація* пов'язана з підготовкою та перепідготовкою персоналу підприємства з орієнтацією на конкурентоспроможне його функціонування, зміну організаційної структури, менеджменту, інноваційної та маркетингової політики.
2. *Технічна реструктуризація* спрямована на досягнення високого рівня виробничого потенціалу, технології, застосування ноу-хау, технічних інновацій, що дає змогу підприємству вийти на ринок з конкурентоспроможною продукцією.
3. *Економічна реструктуризація* підприємства спрямована на підвищення рівня його рентабельності, що залежить від його капітальних та поточних витрат (собівартості) на виробництво продукції, обсягів продажу, а також ефективної цінової політики.
4. Після *фінансової реструктуризації* підприємство матиме таку структуру балансу, за якої показники ліквідності й платоспроможності задовольнять вимоги ринку, позбудеться проблем з виплатою кредитів, відсотків на них тощо.
5. *Організаційно-правова реструктуризація* характеризується процесами корпоратизації, зміни організаційної структури та власника.

Як правило, процесам реструктуризації підлягають слабкі, неплатоспроможні підприємства, що стоять на межі банкрутства, але і прибуткові підприємства використовують різні варіанти реструктуризації.

Єдиного рецепту реструктуризації не існує. Вона може вестись в багатьох напрямках як паралельно, так і послідовно в залежності від конкретної ситуації на підприємстві, специфіки галузі та загальноекономічного середовища.

Можливі такі варіанти виконання реструктуризації:

- об'єднання (злиття) підприємств з утворенням нової юридичної особи;
- перепрофілювання підприємства;

- виокремлення певних структурних підрозділів з метою подальшої діяльності;
- виокремлення певних структурних підрозділів з утворенням нових юридичних осіб;
- створення холдингової компанії з дочірніми підприємствами.

Основними показниками реструктуризації є:

1. Прибутковість.
2. Наявність позитивних грошових потоків від основної діяльності.
3. Зростання продуктивності праці.
4. Зростання продуктивності всіх видів ресурсів.
5. Зростання обсягів експорту.

Проведення заходів із реструктуризації для кожного суб'єкта господарювання потребує індивідуальних способів розв'язання завдань щодо виходу з кризового стану.

2. Санація суб'єктів господарювання

Санація – це комплекс послідовних взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення ним прибутковості та конкурентоспроможності.

Мета санації полягає у покритті поточних збитків підприємства та усунення причин їх виникнення, збереження або відновлення ліквідності і платоспроможності, покращення структури оборотного капіталу, формування резервів фінансових ресурсів для проведення оздоровчих заходів.

Згідно із законодавством України, а саме Кодексу України з процедур банкрутства процедура проведення санації не обмежується термінами.

Загальновідома модель фінансового оздоровлення підприємства передбачає послідовне здійснення ***відповідних заходів:***

1. Процес фінансового оздоровлення починається з *виявлення та аналізу причин фінансової кризи*, що дає змогу або прийняти рішення щодо доцільності проведення санації, або, якщо це зробити неможливо, щодо повної ліквідації підприємства.
2. За проведення процесу санації необхідно *визначити її стратегічні цілі та тактику проведення санації.*
3. Відповідно до вибраної стратегії розробляється *програма санації,* тобто система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вихід підприємства з кризи.
4. *Проект санації* розробляється на базі санаційної програми і містить техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей.
5. *Складання бізнес-плану* спрямоване на відновлення платоспроможності й досягнення ефективної діяльності з урахуванням наданої державної підтримки для проведення санаційних заходів. Бізнес-план фінансового оздоровлення може мати такі розділи:

- загальна характеристика підприємства;
- основні параметри проекту бізнес-плану;

- заходи для відновлення платоспроможності та підтримки ефективної господарської діяльності;
- ринок і конкуренція;
- маркетингова діяльність підприємства;
- план виробництва та його ресурсне забезпечення;
- фінансовий план.

6. *Успіх: так або ні.*
7. *Вихід із кризи та відновлення позицій на ринку*.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте суть реструктуризації підприємства.
2. Які види реструктуризації підприємств ви знаєте?
3. У чому полягає завдання реструктуризації?
4. У чому полягає суть процесу санації?
5. Назвіть основні заходи фінансового оздоровлення підприємства.

Тести для самоконтролю:

1. Основна вимога до підприємств, що підлягають реструктуризації, – це...:

а) підприємство повинно мати складну організаційну структуру;
б) продукція підприємства має відповідати поточному платоспроможному попиту;
в) кризовий стан підприємства;
г) відсутність власних оборотних коштів;
д) продукція не користується попитом.

2. Основними показниками реструктуризації є…:

а) прибутковість;
б) наявність позитивних грошових потоків від основної діяльності;
в) зростання продуктивності праці та всіх видів ресурсів;
г) зростання обсягів експорту;
д) усі відповіді правильні.

3. Санація підприємства проводиться у зв'язку з…:

а) перепрофілюванням підприємства;
б) здійсненням антимонопольних заходів;
в) відновлення або досягнення прибутковості;
г) реорганізацією підприємства;
д) зменшенням витрат.

Лекція: Банкрутство підприємств та його наслідки

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Суть, причини і ознаки банкрутства.***
2. ***Визначення ймовірності банкрутства.***

1. Суть, причини і ознаки банкрутства

У наш час про банкрутство вітчизняних підприємств приходиться говорити не тільки теоретично. Дане явище все більше має місце на практиці у зв'язку з кризовим станом економіки держави.

Згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» ***банкрутство*** – це визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури шляхом розпродажу свого майна.

Банкрутство спричиняться неплатоспроможністю підприємства, а ***основними причинами виникнення неплатоспроможності є:***

1. *Зовнішні фактори кризового розвитку:*
   - недосконаліть законодавчої системи;
   - високий рівень інфляції;
   - кризові явища в інвестиційній політиці;
   - необґрунтована економічна політика уряду;
   - політична стабільність суспільства;
   - неефективне використання іноземних інвестицій.
2. *Внутрішні фактори кризового стану:*
   - недосконаліть системи стратегічного планування;
   - невміле використання форм та методів управління;
   - недосконаліть механізму ціноутворення;
   - недостатній рівень організації виробництва;
   - низький технічний рівень виробництва;
   - прорахунки в організації праці (утримання зайвих робочих місць);
   - збільшення кредиторської і дебіторської заборгованостей.

Ознаками виникнення неплатоспроможності підприємства є:

1. Припинення поточних платежів і систематичне порушення термінів погашення зобов'язань.
2. Зменшення потоку грошових коштів від здійснення операцій.
3. Зниження прибутковості.
4. Падіння ринкової ціни цінних паперів.
5. Скорочення виплачуваних дивідендів.

Види банкрутства:

1. *Реальне банкрутство* – повна неспроможність підприємства відновити в наступному періоді свою фінансову стабільність і платоспроможність в силу реальних втрат капіталу. Таке підприємства юридично об'являється банкрутом.

2. *Технічне банкрутство* – банкрутство, що викликане суттєвим простроченням дебіторської заборгованості та перевищення цієї заборгованості над кредиторською, а сума активів істотно перевищує фінансові зобов'язання. При ефективному антикризовому управлінні підприємство, як правило, не об'являють банкрутом.
3. *Навмисне банкрутство* – навмисне створення або збільшення керівником або власником підприємства його неплатоспроможності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб, заздалегідь некомпетентне фінансову керівництво.
4. *Фіктивне банкрутство* – заздалегідь неправдиве об'явлення підприємством про свою неплатоспроможність з метою введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання своїх зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості.

2. Визначення ймовірності банкрутства

Суб'єктами банкрутства згідно закону є юридичні та фізичні особи. Боржник може звернутися до арбітражного суду і порушити справу про банкрутство з власної ініціативи у разі його фінансової неспроможності або загрози такої неспроможності.

Процедура порушення справи про банкрутство включає насамперед подання письмової заяви про банкрутство або боржником, або кредитором (якщо вимоги кредитора складають не менше ніж 300 мінімальних розмірів заробітної плати), або податковою службою, або контрольно-ревізійною службою. Заява подається в арбітражний суд, який у місячний термін виносить ухвалу про скликання зборів кредиторів. У той же час до арбітражного суду подається заява тих осіб, які бажають взяти участь у реструктуризації або санації боржника.

Порядок оголошення підприємства банкрутом має такі складові:

1. Процедура встановлення факту неплатоспроможності боржника й безспірності вимог кредитора, якщо саме він ініціював порушення справи.
2. Визнання боржника банкрутом.
3. Процедури задоволення вимог кредиторів за рахунок ліквідації майнових активів боржника.

Після об'явлення підприємства банкрутом ліквідаційна комісія на аукціоні здійснює продаж майна. *Кошти від продажу майна використовуються для задоволення вимог кредиторів у такій черговості.*

1. Задовольняються вимоги щодо виплати заборгованості заробітної плати працюючим і звільненим працівникам.
2. Задовольняються вимоги, що виникли із зобов'язань підприємства-банкрута перед його працівниками, внаслідок заподіяння шкоди здоров'ю та життя громадян, зобов'язань і сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування.
3. Задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів.
4. Задовольняються вимоги кредиторів, не забезпечені заставою.
5. Задовольняються вимоги до повернення внесків трудового колективу до статутного капіталу підприємства і т.д.
6. Задовольняються усі інші вимоги.

При задоволення претензій кредиторів витримуються такі правила:

- вимоги кожної наступної черги задовольняються лише тоді, коли забезпечується повне задоволення претензій попередньої;
- у разі недостатності коштів від продажу майна банкрута для повного задоволення вимог кредиторів наступної черги, вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог кожного кредитора даної черги;
- вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

Основною метою банкрутства є не ліквідація підприємства, а задоволення вимог кредиторів через визнання боржника банкрутом.

Отже, своєчасне виявлення кризового стану підприємства, його облік та всебічний аналіз дозволяють попередити неплатоспроможність підприємства на ранніх етапах в рамках ще не порушеної справи про банкрутство.

Позитивний наслідок банкрутства окремих суб'єктів господарювання полягає у тому, що підприємства, які оголошуються банкрутами й до яких застосовується механізм їх ліквідації, завершують свою неефективну виробничо-господарську діяльність, а замість них можуть бути створені такі підприємства, які будуть здійснювати свою діяльність ефективніше.

Наслідки банкрутства в загальному є негативними для України, оскільки зменшується кількість підприємств, що призводить до зменшення пропозиції товарів, робіт чи послуг; зростає рівень безробіття і виплат безробітним; зменшуються податкові надходження до державного бюджету та ін.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «банкрутство»?
2. Назвіть основні причини виникнення неплатоспроможності.
3. Що є основною метою банкрутства?
4. Який порядок оголошення підприємства банкрутом?
5. Розкрийте позитивні та негативні наслідки банкрутства.

Тести для самоконтролю:

1. Визнана арбітражним судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури – це…:

   а) ліквідація підприємства;
   б) банкрутство підприємства;
   в) реструктуризація підприємства;
   г) санація підприємства;
   д) неплатоспроможність підприємства.

2. До негативних наслідків банкрутства належать…:

   а) зростання рівня безробіття;
   б) зменшується кількість підприємств;

в) зменшуються податкові надходження до бюджету;
г) зменшення пропозиції товарів і послуг;
д) усі відповіді правильні.

3. Основною метою банкрутства є…:

а) ліквідація підприємства;
б) реструктуризація підприємства;
в) задоволення вимог кредиторів через визнання боржника банкрутом;
г) санація підприємства;
д) виявлення усіх кредиторів підприємства.

4. Причинами виникнення неплатоспроможності підприємства є…:

а) недосконалість законодавчої системи;
б) високий рівень інфляції;
в) низький технічний рівень виробництва;
г) збільшення кредиторської та дебіторської заборгованостей;
д) усі відповіді правильні.

5. Суб'єктами банкрутства згідно закону є…:

а) фізичні особи;
б) юридичні особи;
в) фізичні і юридичні особи;
г) держава;
д) дебітори.

6. Який документ підтверджує визнання підприємства неплатоспроможним?

а) акт перевірки;
б) постанова суду;
в) платіжне доручення;
г) договір про реструктуризацію боргів;
д) сертифікат оцінки майна.

7. Який з перерахованих нижче етапів є першим при визнанні підприємства банкрутом?

а) реорганізація підприємства;
б) проведення санації;
в) оцінка фінансового стану підприємства;
г) оголошення банкрутства;
д) виплата боргів кредиторам.

Розділ 5. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства

Лекція: Поняття зовнішньоекономічної діяльності підприємств

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Зовнішньоекономічна діяльність як вид підприємництва.***
2. ***Принципи зовнішньоекономічної діяльності.***
3. ***Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.***
4. ***Система регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.***

1. Зовнішньоекономічна діяльність як вид підприємництва

Побудова ринкової системи господарювання неможлива без здійснення в підприємництві зовнішньоекономічних операцій, тобто практично кожне підприємство рано чи пізно здійснює розрахунки та інші операції з підприємствами іноземних держав. Тепер, як ніколи раніше, економіка України пронизана зовнішньою торгівлею.

У результаті проведення економічних реформ в зовнішній сфері сформувалось два поняття: "зовнішньоекономічні зв'язки" і "зовнішньоекономічна діяльність".

Зовнішньоекономічні зв'язки – різні форми, засоби і методи зовнішньоекономічних відносин між країнами.

На відміну від зовнішньоекономічних зв'язків зовнішньоекономічна діяльність висвітлює зовнішньоекономічну діяльність на рівні виробничих структур (фірм, організацій, підприємств, об'єднань і т.д.).

Зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, та має місце як на території України, так і за її межами.

Зовнішньоекономічну діяльність розглядають як один із аспектів зовнішньоекономічних зв'язків. Разом з тим, це самостійна діяльність підприємства, яка являється, з одного боку, складовою частиною господарської діяльності підприємства, а з другої-якою частиною його діяльності, котра здійснюється на іншому, міжнародному рівні, у взаємозв'язку з господарськими суб'єктами інших країн.

Основними мотивами розвитку зовнішньоекономічної діяльності на рівні підприємства можуть бути :

1. Розширення ринку збуту своєї продукції за національні межі з метою збільшення прибутку.
2. Закупка необхідної сировини, комплектуючих виробів, нових технологій і обладнання.
3. Залучення інжинірингових та інших послуг для потреб виробництва, з урахуванням їх унікальності, більш вищої якості і низьких цін в порівнянні з внутрішнім ринком.
4. Залучення іноземних інвестицій з метою модернізації виробництва, зміцнення експортного потенціалу і конкурентних позицій на світових товарних ринках.

5. Участь в міжнародному розподілі праці, спеціалізації і кооперуванні виробництва з метою успішного розвитку своєї економіки.

Слід відмітити, що роль зовнішньоекономічної діяльності як зовнішнього фактора економічного росту в сучасних умовах постійно зростає. Посилюється її вплив на соціально-економічний розвиток не тільки країни але й кожного господарського суб'єкта.

Зовнішньоекономічна діяльність – поняття багатогранне. Воно включає наступні види діяльності:

- зовнішню торгівлю;
- міжнародне виробниче кооперування;
- міжнародне науково-технічне співробітництво;
- міжнародне інвестиційне співробітництво;
- валютно-фінансові і кредитні операції.

Найпоширенішим видом зовнішньоекономічної діяльності є торгівля.

Міжнародна торгівля – це обмін товарами та послугами між суб'єктами різних держав.

В міжнародній торгівлі розрізняють чотири основні види зовнішньоторговельних операцій:

1. ***Експорт*** – продаж товару з вивезенням його за кордон.
2. ***Імпорт*** – придбання в іноземного контрагента товару із ввезенням його з-за кордону.
3. ***Реекспорт*** – продаж раніше імпортованого товару за кордон без доробки.
4. ***Реімпорт*** – придбання раніше експортованого товару із ввезенням його з-за кордону без доробки.

2. Принципи зовнішньоекономічної діяльності

Принципи здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні визначені Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність", відповідно до якого суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарювання при проведенні зовнішньоекономічної діяльності повинні керуватися ***наступними принципами:***

1. *Принцип суверенітету народу України* при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності полягає у виключному праві народу України самостійно та незалежно проводити зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись чинним законодавством, а також неухильно виконувати всі договори та зобов'язання в галузі міжнародних економічних відносин.
2. *Принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва* полягає у праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати в зовнішньоекономічні зв'язки, проводити зовнішньоекономічну діяльність в будь-яких формах, які прямо не заборонені законодавством, та у виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати в процесі такої діяльності.
3. *Принцип юридичної рівності та недискримінації (обмеження)* - рівність перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності та приналежності до певної держави, заборона обмеження прав, обмеження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних

суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування тощо (за виключенням випадків, передбачених законодавством), як з боку держави, так і з боку інших суб'єктів.

4. *Принцип верховенства закону*, тобто регулювання зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України та заборона застосування підзаконних актів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, що встановлені законами України.
5. *Принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності*, який полягає у тому, що Україна як держава забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за її межами згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на території, так і за її межами відповідно до законів України та умов підписаних нею міжнародних договорів і норм міжнародного права.
6. *Принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу* (продаж товарів на іноземному ринку по заниженим цінам з ціллю витіснення конкурентів і завоювання внутрішнього ринку) при ввезенні та вивезенні товарів.

3. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до чинного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України є фізичні особи та юридичні особи.

Фізичні особи мають право займатися зовнішньоекономічною діяльність із моменту набуття ними дієздатності згідно з законами України;

Юридичні особи мають право займатися зовнішньоекономічною діяльністю із моменту набуття ними статусу юридичної особи (тобто з моменту державної реєстрації) і тільки в тому випадку, якщо установчими документами (статутом, установчим договором) передбачено положення про те, що підприємство займається зовнішньоекономічною діяльністю;

Операторами валютних відносин на території України є резиденти і нерезиденти. Валютні операції можуть здійснюватися резидентами і нерезидентами з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством України.

Резидентами можуть бути:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), що постійно проживають на території України, в тому числі ті, що тимчасово знаходяться за кордоном;
- юридичні особи, з місцезнаходженням в Україні створені згідно з українським законодавством;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) – з місцезнаходженням на території господарюючого суб'єкту, що здійснюють свою діяльність згідно із законодавством своєї країни;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва за кордоном, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філії та представництва підприємства своєї країни за кордоном, що здійснюють підприємницьку діяльність згідно із законами України.

Нерезидентами можуть бути:

- фізичні особи (громадяни своєї країни та іноземні громадяни, особи без громадянства), що проживають за кордоном або тимчасово знаходяться на території України;
- юридичні особи з місцезнаходженням за межами України створені згідно із законодавством іноземних держав;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи, з місцезнаходженням за межами України, що створені і діють згідно із законодавством іноземної держави;
- іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, представництва інших організацій і фірм, що не здійснюють підприємницьку діяльність згідно із законами України.

4. Система регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Згідно закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" Україна самостійно формує систему та структуру державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на своїй території.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності повинно забезпечити:

- захист економічних інтересів України і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення однакових можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з ціллю розвитку всіх видів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, використання доходів і здійснення інвестицій;
- розвиток конкуренції і ліквідацію монополізму.

Органами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є:

1. *Верховна Рада України*. В компетенцію Верховної Ради України входить:

- прийняття, зміни, анулювання законів;
- затвердження основних напрямів зовнішньоекономічної політики;
- затвердження структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- укладання міжнародних договорів;
- встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України;
- затвердження списку товарів, експорт і імпорт яких підлягає ліцензуванню або забороняється.

2. *Кабінет Міністрів України:*

- здійснює координацію діяльності міністерств, державних комітетів і відомств України по регулюванню зовнішньоекономічної діяльності;
- приймає нормативні акти з питань зовнішньоекономічної діяльності;
- проводить переговори і заключає міжнародні договори;
- виносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції відносно організації системи міністерств, державних комітетів і відомств – органів оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- здійснює міри для раціонального використання коштів Державного валютного фонду України.

3. *Національний банк України:*

- здійснює збереження і використання золотовалютного резерву України;
- представляє інтереси України в відносинах з центральними банками і іншими фінансово-кредитними інститутами і заключає відповідні банківські угоди;
- регулює курс національної валюти України по відношенню до грошових одиниць інших держав;
- здійснює облік і розрахунки за пред'явленими і отриманими кредитами держави, проводить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються із державного валютного фонду України.

4. *Державне управління митного контролю (Державна митна служба України)* здійснює митний контроль в Україні.
5. *Антимонопольний комітет України* здійснює контроль за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства.
6. *Органи місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю* контролюють функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні.
7. *Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства* забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики; здійснює контроль за державними суб'єктами зовнішньоекономічної, законами України. Для проведення певних видів зовнішньоекономічної діяльності дане Міністерство застосовує їх ліцензування та квотування:

Ліцензії – від *лат. слова «дозвіл, право»* – дозвіл на право експорту та імпорту товарів.

Квоти – від *лат. слова «скільки»* – норма будь-чого.

Контрольні запитання:

1. Поясніть відмінність термінів «зовнішньоекономічні зв'язки», «зовнішньоекономічна діяльність», «зовнішньоекономічна операція».
2. Якими принципами керуються суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності в Україні?
3. Назвіть основні види зовнішньоекономічної діяльності.
4. Назвіть та охарактеризуйте основні види міжнародної торгівлі.
5. Яка система регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні?

Тести для самоконтролю:

1. До основних видів зовнішньоекономічних операцій не належить…:

а) спільна підприємницька діяльність;
б) надання послуг;
в) валютно-фінансові і кредитні операції;
г) співробітництво
д) правильна відповідь відсутня.

2. Експорт – це…:

а) придбання раніше експортованого товару із ввезенням його з-за кордону;
б) продаж товару з вивезенням його за кордон;
в) придбання в іноземного контрагента товару із ввезенням його з-за кордону без доробки;
г) продаж раніше імпортованого товару за кордон без доробки;
д) форма зустрічної торгівлі.

3. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється з метою…:

а) розвитку конкуренції і ліквідації монополізму;
б) захистку економічних інтересів України;
в) захисту законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
г) створення однакових можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з метою розвитку всіх видів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, використання доходів і здійснення інвестицій;
д) усі відповіді правильні.

4. Реімпорт – це…:

а) придбання раніше експортованого товару із ввезенням його з-за кордону;
б) продаж товару з вивезенням його за кордон;
в) придбання в іноземного контрагента товару із ввезенням його з-за кордону без доробки;
г) продаж раніше імпортованого товару за кордон без доробки;
д) форма зустрічної торгівлі.

5. Контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції здійснює…:

а) Національний банк України;
б) Кабінет Міністрів України;
в) Антимонопольний комітет;
г) Органи доходів і зборів;
д) Верховна Рада України.

6. До основних видів зовнішньої торгівлі належать:

а) імпорт;
б) реімпорт;
в) експорт;
г) реекспорт;
д) усі відповіді правильні.

Лекція: Основні положення зовнішньоекономічних контрактів

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Поняття та значення зовнішньоекономічного контракту.***
2. ***Підготовка до укладання зовнішньоекономічного контракту.***
3. ***Зміст та структура зовнішньоекономічного контракту.***

1. Поняття та значення зовнішньоекономічного контракту

Зовнішньоекономічна діяльність передбачає активний пошук партнерів за кордоном.

Суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності оформлюють свої взаємини у вигляді простої угоди в формі зовнішньоекономічного контракту.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів ЗЕД та їх іноземних контрагентів, яка спрямована на встановлення, зміні або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Суть договору проявляється через функції, які він виконує в суспільстві.

Функції договору – це форми його прояву і реалізації, в яких виражається залежність договору від економічних відносин, які він регулює.

Виділяють такі функції договору:

1. *Ініціативна функція* полягає в тому, що договір є актом прояву ініціативи та узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини.
2. *Програмно-координаційна функція* полягає в тому, що договір є програмою поведінки сторін щодо здійснення господарських відносин і засіб узгодження, координації їх дій відповідно до економічних інтересів і намірів.
3. *Інформаційна функція* полягає в тому, що договір включає в себе інформацію про правове становище сторін, яка необхідна сторонам.
4. *Гарантійна функція* полягає в тому, що завдяки договору визначаються такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава тощо.
5. *Правозахисна функція* полягає в тому, що договір є правовою формою відносин, тобто формою, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу.

2. Підготовка до укладання зовнішньоекономічного контракту.

Підготовка до укладання контракту складається з трьох етапів:

1. Вибір ринку та його вивчення.
2. Вибір іноземного контрагента.
3. Проведення попередніх переговорів та укладення зовнішньоекономічної угоди.

Вибір ринку проводиться за програмою маркетингу.

Щороку з'являється багато нових, раніше невідомих товарів, тисячі модифікацій тієї самої продукції. Систематично і комплексно вивчаються зміни в розмірах виробництва, запасах, митних тарифах, фрахті, курсах валют, кредитоспроможності, торговій політиці. Об'єкти вивчення залежать від роду діяльності підприємства. Методи вивчення можуть бути різними. Існує ряд найбільш важливих факторів, що ретельно вивчаються під час підготовки зовнішньоторговельного контракту, а саме:

1. Політичні відносини з країною контрагентом.
2. Ємність товарного ринку.
3. Кон'юнктура товарних ринків.
4. Торгово-політичні умови.
5. Транспортні умови.
6. Умови платежу і кредиту.
7. Правові питання.
8. Специфічні вимоги ринку.
9. Канали та методи збуту.

Вибір контрагента.

Практика показує, що 85% контрактів підписують фірми, 15% - міністерства, відомства, спілка підприємств.

При укладанні угоди необхідно ознайомитися із правовим статусом фірми (повинна бути зареєстрована в торговому реєстрі), щоб знати хто буде платити борги, кому надається право укладання угоди, межа повноважень.

Коли фірма обрана, складається довідка, у яку заносяться такі дані: адреса фірми, телефон, рід діяльності, список керівних осіб.

Після вибору фірми починаються переговори.

Основними *способами ведення переговорів є:*

- листування;
- особисті зустрічі;
- використання технічних засобів (телефон, факс).

Технічні засоби використовуються рідко, але потрібне в таких випадках:

- місце перебування контрагентів розташовані далеко один від одного;
- фірми добре знають один одного і підтримують довгострокові контракти;
- коли необхідно повторити замовлення за заздалегідь укладеним контрактом.

Переговори шляхом листування. Письмову заяву продавця про бажання укласти договір купівлі-продажу, яка містить його істотні умови називають ***офертою,*** особу (продавця) – ***оферентом.***

Розрізняють два види оферт – тверду й вільну.

Тверда оферта робиться продавцем на визначену партію товару лише одному можливому покупцю з вказівкою терміну, протягом якого продавець вважається зв'язаним своєю пропозицією.

Вільна оферта – це пропозиція без зобов'язань на одну й ту саму партію товарів декільком покупцям.

Згода покупця з умовами оферти додатково має бути акцептована продавцем.

Акцепт – це згода адресата, дана у встановлений строк, укласти договір на умовах, запропонованих оферентом.

3. Зміст та структура зовнішньоекономічного контракту.

Договір (контракт) укладається відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій формі.

Форма зовнішньоекономічного договору визначена Положенням про форми зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Зміст контракту складають його умови, про які сторони домовлялися в процесі укладення контракту і попередніх переговорів.

Велике значення при підготовці договору у ЗЕД має мова, якою він буде укладений. У випадку складання договору (контракту) іноземною мовою в обов'язковому порядку має бути екземпляр, складений українською мовою. Тому необхідно віддати перевагу укладанню зовнішньоекономічного договору (контракту), оформленого його двома колонками, у яких паралельно розміщується текст на двох мовах. Це дозволить також уникнути перекручувань чи невідповідності перекладу.

Згідно з чинним законодавством України до ***істотних умов договору належать:***

1. *Назва, номер договору, дата та місце його укладення.*
2. *Преамбула*, в якій зазначається повна назва сторін, що є учасниками зовнішньоекономічної операції, країна, в якій зареєстровані сторони зовнішньоекономічного договору, скорочена назва сторін («Продавець», «Покупець», «Замовник», «Постачальник»).
3. *Предмет договору (контракту).* У цьому розділі визначається, який товар (роботи, послуги) один з контрагентів зобов'язаний поставити іншому із зазначенням точного найменування , марки, сорту або кінцевого результату роботи, що виконується.
4. *Кількість та якість товару* (обсяги виконання робіт, надання послуг). В цьому розділі визначається одиниця виміру, його загальна кількість та якісні характеристики.
5. *Базисні умови поставки товарів* (приймання-здавання виконаних робіт або послуг). В даному розділі визначається:

- вид транспорту, за допомогою якого буде здійснюватися поставка товару;
- базисні умови поставки відповідно до правил ІНКОТЕРМС. Правила ІНКОТЕРМС встановлюють обов'язки продавця і покупця щодо надходження й приймання товарів, визначають спосіб їх надходження, витрати, які пов'язані з переміщенням товарів у вказаний пункт.
- термін поставки товару.

6. *Ціна та загальна вартість товару.* В цьому розділі визначається ціна одиниці виробу та загальна вартість або вартість виконаних робіт (наданих послуг).
7. *Умови платежів.* Цей розділ визначає валюту платежу, спосіб, порядок та строки фінансових розрахунків.

8. *Умови приймання-передачі товару.* У цьому розділі визначаються строки та місце фактичної передачі товару, терміни передачі товару, перелік супровідних документів.
9. *Пакування та маркування.*
10. *Форс-мажорні обставини.*
11. *Санкції та рекламації.*
12. *Регулювання спорів у судовому порядку.*
13. *Місце розташування, поштові та платіжні реквізити сторін.*

Крім цих умов у зовнішньоекономічний контракт можуть бути включені додаткові умови (страхування, гарантії якості).

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття «зовнішньоекономічний договір (контракт)».
2. Які нормативні документи регулюють порядок укладання і виконання зовнішньоекономічних договорів?
3. Охарактеризуйте функції зовнішньоекономічних договорів.
4. Охарактеризуйте основні умови зовнішньоторговельного контракту.
5. Визначте суть базисних умов контракту.

Тести для самоконтролю:

1. Суть договору проявляється через…:

а) функції, які він виконує;
б) домовленість сторін;
в) терміни поставки товару;
г) терміни оплати;
д) особливості поставки товару.

2. Форма зовнішньоекономічного договору визначена…:

а) Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;
б) Положенням про форми зовнішньоекономічних договорів (контрактів);
в) Конвенцією «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів»;
г) Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»;
д) Законом України « Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах».

3. Письмова заява продавця про бажання укласти договір купівлі-продажу, яка містить його істотні умови – це…:

а) оферта;
б) акцепт;
в) форс-мажор;
г) контракт;
д) договір.

Лекція: Зовнішньоекономічна діяльність на території вільних економічних зон

У лекції розглядаються наступні питання:

1. ***Суть і цілі до організації вільних економічних зон.***
2. ***Класифікація вільних економічних зон.***
3. ***Специфіка режиму вільних економічних зон.***

1. Суть, цілі і принципи до організації вільних економічних зон.

Вперше офіційне конкретне визначення вільної економічної зони було дано в Кіотській конвенції від 18 травня 1973 року. У ній говорилося, що під ***вільною економічною зоною*** варто розуміти частину території держави, на якій завезені товари звичайно розглядаються як товари, що знаходяться за межами митної території стосовно права імпорту і відповідним податкам і не піддаються звичайному митному контролю.

Згідно з чинним законодавством України під ***вільною економічною зоною слід розуміти*** частину території, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та особливий порядок застосування чинного законодавства.

Суть створення вільних економічних зон полягає в необхідності вирішення нагальних проблем виходу народного господарства України з економічної кризи шляхом:

- залучення іноземних і вітчизняних інвестицій;
- стимулювання виробництва;
- досягнення збалансованості економічного розвитку відповідних регіонів країни;
- ефективного розміщення та використання їх матеріальних, трудових та інших ресурсів.

В Україні вільні економічні зони створюються з метою:

- залучення іноземних інвестицій та сприяння їм;
- активізації спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг;
- поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг;
- залучення та впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання;
- розвитку інфраструктури ринку;
- покращання використання природних та трудових ресурсів;
- прискорення соціально-економічного розвитку України.

При створенні вільних економічних зон враховуються певні фактори розміщення, а саме:

1. Місцезнаходження ВЕЗ повинно сприяти зовнішнім і внутрішнім можливостям для реалізації намічених цілей.
2. Наявність достатнього ресурсного потенціалу (природо кліматичні умови, науково-виробничий потенціал, трудові ресурси).
3. Забезпеченість об’єктами виробничої та соціальної інфраструктури згідно з

міжнародними стандартами.
4. Розвинена система комунікацій, розгалужена транспортна мережа.
5. Відсутність екологічних обмежень щодо створення ВЕЗ.

2. Класифікація вільних економічних зон.

В Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі вільні економічні зони:

1. *Зовнішньоторговельна зона* – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Створюються за рахунок надання митних пільг, послуг щодо зберігання і перевалки вантажів, надання в оренду складів, приміщень для виставкової діяльності, а також послуг щодо доробки, сортування, пакування товарів тощо. Форми їх організації: вільні порти («порто-франко»), вільні митні зони (зони франко), митні склади.
2. *Комплексна виробнича зона* – частина державної території, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається, насамперед, експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини і переважно складальні операції, та імпортоорієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпортозамінних виробництв.
3. *Науково-технічна зона* – ВЕЗ, спеціальний правовий режим якої орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу, досягнення нової якості економіки через стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень із подальшим впровадженням результатів наукових розробок у виробництво. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів.
4. *Туристсько-рекреаційна зона* – створюється в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу.
5. *Банківсько-страхова(офшорна) зона* – це зона, в якій запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським і страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують тільки ту їх підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України.
6. *Зона прикордонної торгівлі* – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

3. Специфіка режиму вільних економічних зон

Історично склалося так, що вихідною ознакою вільних економічних зон була наявність особливого режиму митного оподаткування. Відлік світової практики

створення особливих економічних зон є сенс починати ще з часів фінікійців, коли купцям були надані певні пільги. Так, у 166 році до н.е. на острові Делос грецькими органами влади було відмінено ряд податків, митних зборів, спрощено адміністративні формальності. Після таких нововведень Делос почав відігравати помітну роль у торгівлі між Сходом і Заходом, а сама Греція одержала значні економічні вигоди, які були обумовлені зростанням вантажообігу, виникненням нових робочих місць для місцевого населення, збільшенням надходжень до казни.

Сьогодні в економічній літературі виділяють *чотири основні групи пільг, що можуть встановлюватись у ВЕЗ*:

- *зовнішньоторгові пільги,* які передбачають введення спрощеного порядку здійснення зовнішньоторгових операцій та зниження ставок або відміну експортно-імпортного мита;
- *фінансові пільги* у вигляді встановлення низьких цін на комунальні послуги, зниження орендної плати за користування землею і виробничими приміщеннями, а також надання різних форм субсидій за рахунок бюджетних коштів і преференційних державних кредитів;
- *фіскальні пільги,* пов'язані з податковим стимулюванням певних видів підприємницької діяльності; ці пільги можуть стосуватися податків на прибуток, доход, майно, рівня податкових ставок, питань постійного або тимчасового звільнення від оподаткування;
- *адміністративні пільги,* які надаються адміністрацією даної ВЕЗ для спрощення режиму в'їзду і виїзду іноземних громадян, процедур реєстрації підприємств, а також надання різних послуг.

Слід зазначити, що впродовж функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні («Закарпаття», «Славутич», «Азов», «Донецьк», «Яворів», «Порто-франко» та ін.) типовими для більшості з них були податкові та митні пільги щодо:

- *ввізного мита* – звільняється на 5 років ввезення сировини, матеріалів, устаткування, необхідних для реалізації інвестиційних проектів;
- *податку на додану вартість* – звільняється на 5 років ввезення сировини, матеріалів, устаткування, необхідних для реалізації інвестиційних проектів;
- *податку на прибуток* – встановлюється ставка 20% на весь термін реалізації інвестиційного проекту або передбачене звільнення в перші 3 роки від дати отримання першого прибутку та обкладання податком на прибуток у розмірі 50% від діючої ставки в наступні 3 роки;
- *збору до центрів зайнятості* – звільнення на 5 років;
- *плати за землю* – звільнення на термін освоєння земельної ділянки (але не більше 3-5 років);
- *акцизного податку* – звільнення в разі експорту продукції.

Специфічний набір пільг і стимулів, що застосовується в окремих ВЕЗ, доповнюється спеціальними формами заохочень, спрямованих або на прискорення розвитку транспортної інфраструктури, або на стимулювання переробки місцевої сировини на експорт, або на залучення певного типу інвесторів тощо.

Контрольні запитання:

1. Наведіть найбільш розповсюджені визначення поняття «вільна економічна зона».
2. Визначте передумови та переваги створення вільних економічних зон.
3. Охарактеризуйте різновиди вільних економічних зон.
4. Наведіть систему пільг, що надаються на території вільних економічних зон.
5. Охарактеризуйте сучасний етап функціонування вільних економічних зон.

Тести для самоконтролю:

1. Головною метою створення вільних економічних зон є…:

   а) збільшення державного регулювання підприємства;
   б) забезпечення державної монополії на експорт;
   в) припинення зовнішньоекономічної діяльності;
   г) створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій;
   д) зменшення виробництва в регіоні.

2. Який режим зовнішньоекономічної діяльності найчастіше діє у вільних економічних зонах?

   а) тільки експорт товарів;
   б) вільна торгівля з особливим митним режимом;
   в) лише внутрішній ринок без міжнародних контрактів;
   г) повна заборона на імпорт;
   д) монополія держави на усі угоди.

3. Основною перевагою для підприємств, що працюють у вільних економічних зонах є…:

   а) можливість уникнення кримінальної відповідальності;
   б) відсутність будь-якого державного нагляду;
   в) полегшений доступ до міжнародних ринків;
   г) примусове кредитування банками країни;
   д) обов'язковий експорт усієї продукції.

4. Яке з наведених тверджень найточніше описує правовий статус вільних економічних зон?

   а) вільні економічні зони не підпорядковуються законодавству країни;
   б) вільні економічні зони мають повну політичну автономію;
   в) вільні економічні зони є територіями з особливим економічним і правовим режимом;
   г) вільні економічні зони мають власні конституції;
   д) вільні економічні зони – це тимчасові військові зони.

Рекомендована література

Базова література:

1. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економіка підприємства : навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 488 с.
2. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства: навчальний посібник. 2-ге видання. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 304 с.
3. Економіка підприємства : підручник / під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л.Л. та проф. Кривов'язюка І.В. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 700 с. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-03/%21%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%95%D0%9F%20%D0%9F%D0%A2%D0%91.pdf.
4. Економіка підприємства: Навч. посібник / уклад. Н. В. Романченко, Т. В. Кожемякіна, К. В. Пічик. — Київ: НаУКМА, 2018. – 343 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/db4e7ada-de22-46a4-b14c-d72e264afb08/content.
5. Іванілов О. С. Економіка підприємства: навчальний посібник. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 728 с.

Додаткова література:

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (із змінами від 15.04.2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами від 18.06.2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV (із змінами від 27.03.2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
9. Закон України «Про оплату праці» №108/95-ВР від 24.03.1995 р. (із змінами від 25.04.2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text.
10. Закон України «Про господарські товариства» №1577-II від 19.09.1991 р. (із мінами від 13.12.2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text.
11. ДК 002:2004 Класифікація організаційно-правових форм господарювання. Затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 №97 (із змінами від 07.02.2025 р.). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text
12. Інструкція зі статистики заробітної плати №5 від 13.01.2004 р. (із змінами від 17.01.2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. №73. (із змінами від 23.01.2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» від 29.11.1999 р. №290 (із змінами від 29.09.2020 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text.

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» від 31.12.1999 р. №318 (із змінами від 29.09.2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток» від 28.12.2000 р. №353. (із змінами від 12.01.2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01#Text.
17. Бойчик І.М. Економіка підприємства підручник. / І.М.Бойчик. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 378 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2021/Bojchik_2016_378.pdf.
18. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : підручник / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, О. В. Дьяченко та ін. / за заг. ред. А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019.– 652 с.
19. Зовнішньоекономічна діяльність : навчальний посібник. Видання 6-те, перероб. та доп. / За ред. Козака Ю. Г. –К.: «Центр учбової літератури», 2019. – 292 с.
20. Котиш О. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: організація та управління : навчальний посібник [Електронний ресурс] / О. М. Котиш, І. В. Мілько. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 183 с.
21. Чернишова Л. О. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : практикум : навч. посібник / Л. О. Чернишова, В. О. Козуб, Л. Л. Носач, К. Ю. Величко, О. І. Печенка. – Х. : «Видавництво «Форт», 2017. – 238 с.
22. Яркіна Н.М. Економіка підприємства : Навч. посіб. / Н. М. Яркіна. – Вид. 2-ге перероб. і доп. – К. : Видавництво Ліра-К, 2017. – 600 с. URL: https://lira-k.com.ua/preview/12271.pdf.

Економіка підприємства [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр галузі знань D Бізнес,
З-91 адміністрування та право спеціальності D3 Менеджмент денної форми здобуття освіти / уклад. Леся ЗУБЧИК. – Ковель: ВСП «КПЕФК ЛНТУ», 2025. – 132 с.

Комп’ютерний набір: Леся ЗУБЧИК

Редактор: Леся ЗУБЧИК

Підп. до друку «____»_____ 2025 р .
Формат 60х84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. ____.
Обл.-вид. арк.._____ Зам._____
Тираж____ прим.

ВСП «Ковельський промислово-економічний фаховий коледж ЛНТУ»
45000 м. Ковель, вул. Заводська, 23
Друк – ВСП «КПЕФК ЛНТУ»